Tefsir Araştırmaları Dergisi

Journal of Tafsir Researches

TADER

Cilt / Vol: 1 Sayı / Issue: 2

Yıl / Year: 2017

İkinci Sayımızla Karşınızdayız…

Tefsir sahasında çalışan kıymetli hocalarımız ve değerli arkadaşlarımızın katkısı ve özverisi ile ilk sayımızı çıkarmıştık. Yine aynı özveri ve katkılarla ikinci sayımızda, bir yılımızı doldurmanın sevinciyle karşınızdayız. Umuyoruz ki henüz emekleme safhasında olan ihtisas dergimiz TADER, sizlerin katkılarıyla her sayıda gelişerek büyüyecektir...

Bu yola çıkarken arkadaşlarımızın destek vereceğini ümit etmekteydik. Ümidimiz her adımda fiiliyata dönüştükçe heyecanımız ve gayretimiz gittikçe güçlendi ve bu yolda uzun soluklu olacağımıza yönelik inancımız arttı. Bu sayımızda da böyle oldu. Dergimiz yeni olmasına rağmen hocalarımız ve arkadaşlarımız bizi kırmadan hem makale göndererek hem de hakemlik yaparak yanımızda oldular. Prof. Dr. Sadık Kılıç, Prof. Dr. Musa Bilgiz, Prof. Dr. Mustafa Ünver, Doç. Dr. Yunus Emre Gördük ve Yrd. Doç. Dr. Muhammed Bahaeddin Yüksel değerli makaleleriyle, araştırma görevlileri Enes Büyük ve Emine Özbek Sert kitap tanıtımlarıyla çok kıymetli desteklerini bizlere sundular.

Bu süreçte her an beraber hareket ettiğimiz editör yardımcılarımız da gayretlerini bizden esirgemediler. Kendilerine ve makalelerin çok kısa bir sürede okunup değerlendirilmesinde hakemlikleriyle bizlere yardımcı olan hocalarımıza ve arkadaşlarımıza sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

Üçüncü sayımızda buluşmak dileğiyle...

Doç. Dr. Ali KARATAŞ

TEFSİR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(TADER)

ISSN: 2587-0882

Tefsir Araştırmaları Dergisi, Nisan ve Ekim aylarında yılda iki kez yayımlanan uluslararası, hakemli, akademik, süreli ve elektronik ortamda yayımlanan bir dergidir.

İletişim

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kınıklı Kampüsü

Pamukkale/DENİZLİ

Tel: 0543 403 54 86

http://dergipark.gov.tr/tader

TEFSİR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(TADER)

Ekim / October 2017

Cilt: 1- Sayı: 2

İ Ç İ N D E K İ L E R

MAKALELER

“GECİKMİŞ BİR SÜREÇ: TEFSİRDEN TE’VİL MERHALESİNE GEÇİŞ

Prof. Dr. Sadık KILIÇ 168-184

“KUR’AN-I KERİM’İN BAZI ÖZELLİKLERİ”

Prof. Dr. Musa BİLGİZ 185-213

“KUR’AN’DA “FÎ” HARF-İ CERRİ VE BAZI MEALLERE YANSIMASI ÜZERİNE”

Prof. Dr. Mustafa ÜNVER 214-241

“MEVÂLÎ TABİÎLERİN FIKHÎ AYETLERE YAKLAŞIMI

(“NÂFİ‘ MEVLÂ İBN ÖMER” ÖRNEĞİ)”

Doç. Dr. Yunus Emre GÖRDÜK 242-269

“TEMEL DİNAMİKLERİ AÇISINDAN FÜTÜVVET VE AHİLİĞİN KUR’ÂNÎ REFERANSLARI

Yrd. Doç. Dr. Muhammed Bahaeddin YÜKSEL 270-310

KİTAP TANITIM

“KUR’ÂN-I KERİM’İN İKİLİ ANLATIM ÜSLUBU BAĞLAMINDA TERĞÎB VE TERHÎB”

Araş. Görev. Enes BÜYÜK 311-315

“KUR’AN TARİHİ”

Araş. Görev. Emine ÖZBEK SERT 316-325

Tefsir Araştırmaları Dergisi
Ekim / 2017, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 168-184

(**Gönderim Tarihi**: 10 Ekim 2017 **Kabul Tarihi**: 27 Ekim 2017)

GECİKMİŞ BİR SÜREÇ: TEFSİRDEN TE'VİL MERHALESİNE GEÇİŞ[1*]

Prof. Dr. Sadık KILIÇ

Özet

Tefsir ilminin yöntem ve araçlarının, tarihin ve toplumların değişimine paralel olarak revize edilmesi; ileriye taşınması; toplumun beklenti ve ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir dinamizme kavuşması büyük önem arz etmektedir. Bunun için de, tefsirin kendisinden yararlandığı geleneksel kaynaklar ile yaklaşım ve yöntem biçimlerine ilave olarak, bilhassa İslami bilgi sisteminin kendi kaynaklarını devreye sokması, ihmal edilmiş bazı kavramlara yeniden hayatiyet kazandırılması gerekmektedir. İhmal edildiğini düşündüğümüz kavramlardan biri olan "te'vil" kavramı bu çalışmada etraflıca ele alınmaya çalışılacaktır. "Te'vil" metodunun öne çıkartılmak istenmesinin temel saiki; "tefsir" teriminin artık Kur'ân lafızlarının ihtiva ettiği gerek doğrudan gerekse dolaylı anlam katmanlarını tespit, teşhis ve ortaya koyma hususunda yaratıcılığını; dinî, fıkhî ve toplumsal beklentileri karşılama gücünü kaybetmiş olmasında yatmaktadır. Bu çalışmanın amacı, tefsir ile te'vîlin birbirlerinin alternatifi değil, birbirlerinin tamamlayıcısı olduğunu ortaya koymak olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerim, Tefsir, Te'vil, İctihad.

A Delayed Process: The Transition From The Tafsir To Phase Of Ta'vil

Abstract

Revision of the methods and tools of 'tafsir', parallel to the changes of history and societies; forward movement; it is of great importance to have a dynamism that can meet the expectations and needs of the society. For this, in addition to the traditional sources and approaches and methodologies which tafsir himself uses, it is necessary to revitalize some neglected concepts, in particular the Islamic information system, which has its own resources to be engaged. The concept of 'tevil' which is one of the concepts which are thought to be neglected will be studied in this study in detail. The basic motivation for the 'Te'vil' method to be brought forward is; The term 'tafsir' means creativity in the identification, diagnosis, and presentation of the direct or indirect layers of meaning contained in the Qur'anic words; religious, juridical and social expectations. The purpose of this study is; The statement of Tafsir and Te'vîl are each other's complement, not the alternative.

Keywords: Qur'an, Tafsir, Ta'wil, Ijtihad.

[1*] Prof. Dr., Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, sadikkilic52@hotmail.com

Giriş

Tefsir en geniş ve yerleşik anlamıyla, açıklama, izah etme, yorumlama, beyan etme gibi anlamlara gelen bir sözcüktür. Özellikle Batı dillerinde ona tekabül eden sözcükler bulunsa da (commentary, herméneutique vb.) '*tefsir*' terimi, daha özel ve dar bir anlam alanını işaret eder. Bu itibarla, yorumlama, açıklama, hatta uygulamaya ad olan tefsir sözcüğü, tam da bu noktada Hz. Muhammed'e (sas) vahyedilmiş olan Kur'ân'ın açıklanmasını, beyan edilmesini; diğer bir ifadeyle, Kur'ân üzerinden kendisini ifşa etmiş olan ilahi konuşma metninin maksat, murat ve gayelerini açımlama anlamına gelir.

Beyanın gerçekleşmesi, ilahi kelamın insana ve hayata yönelik emir, yasak, irşat, talep ve teşvik; bilgilendirme, uyarı ve sakındırma gibi muhtevalarının gerçeklik kazanabilme imkânını da gösterir. Kısaca, tefsir terimi ve bu terimin işaret ettiği yorum etkinliği, onca geniş delalet anlamına karşın, özellikle Kur'ân metniyle alakalıdır.

Son derece hususi bir yolla Hz. Muhammed'e (sas) tebliğ edilmiş (*inzal, tenzil*) olan Kur'ân, ilahi ve sahih kutsal bir metin oluşunun göstergesi olmak üzere, bir yandan "mübin" yani ilahi hakikatleri açıklayan, diğer yandan da beyan edilen/tefsir olunan bir metindir. Bu iki vasfı aynı anda kendisinde bulunduran Kur'ân, bu sebepledir ki, daha ilk andan itibaren beyan edilmeye, anlaşılmaya, tefsir olunmaya başlamış; bu ilahi varoluşsal vazifenin de ilk muhatabı, Hz. Muhammed (sas) olmuştur. İlk uygulamalarını Hz. Peygamber'in yaptığı tefsir faaliyetinin gelişim sürecinde, pek çok tefsir anlayışı ve ekolü zuhur etmiştir. Bu tefsir mekteplerinin zamanla rivayet ve dirayet başlıkları altında kategorize olması; muahhar çağlara doğru yeni unsur ve yaklaşım biçimlerinin ortaya çıkarak bunlara eklemlense de, temelde bu iki anlayış ve çığırın ana yollar olarak devam ettiği görülmektedir.

Kimi zaman aralıklarında, çağın baskın karakterine uygun olarak aklî, felsefî, fıkhî, lügavî vb. bakış açılarının da tefsir etkinliğinde müessir hale gelmesiyle; lügavî, felsefî, tasavvufî/işarî, fıkhî ve bilhassa son zamanlarda ilmî tefsir türü dikkat çekmektedir. Yeni unsurlar ve yöntemler bakımından kimi tefsir çalışmaları bir özellik ve ayrıcalık taşıyor iseler de, tüm tefsir çalışmalarında temel yaklaşım özellikle lafzın içerdiği ve delalet ettiği manayı ortaya çıkarmak; aynı şekilde Kur'ân lafzının

beyan edilmesini alakadar eden rivayetlerden olabildiğince yararlanmak şeklinde kendini gösterir.

Genelde bilimin, özeldeyse İslami ilimlerin bütünlüklü yapısı içinde tefsir ilminin yöntem ve araçlarının da, tarihin ve toplumların değişimlerine paralel olarak revize edilmesi; ileriye taşınması; başka bir ifadeyle, toplumun beklenti ve ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir dinamizme kavuşması büyük önem arz etmektedir. Bunun için de, tefsirin kendisinden yararlandığı geleneksel kaynaklar ile yaklaşım ve yöntem biçimlerine ilave olarak, bilhassa İslami bilgi sisteminin kendi kaynaklarını devreye sokması, ihmal edilmiş bazı kavramlara yeniden hayatiyet kazandırılması bir ödev olarak karşımızda durmaktadır.

Peki tefsirin yeniden dinamizm kazanması ve daha işlevsel hale gelmesi için hangi İslami kavramlar yeniden devreye sokulmalıdır?

İlmi tefekkür ve İslami bilimlerin gelişmesinde kuşatıcı bir kavram olarak '*içtihad*' kavramının yanı sıra 'i*stinbat*' ve '*istihraç*', '*dirayet*' ve '*re'y*'; dinamik ve diyalektik bir kavram olarak '*te'vil*' gibi kavramlar, Kur'ân tefsirinin yeniçağlarında kendilerine hem zihinsel ve ilmi faaliyet, hem de etimolojik olarak sıkça başvurulması gereken semantik kodlar olarak öne çıkmaktadır. Bu kavramlardan her biri hakkında müstakil çalışmalar yapılabilecek ise de, bu çalışmada, özellikle ortak akıl anlayışına daha yakın, açık uçlu ve dinamik bir kelime olan *te'vil* kavramına dikkat çekilerek; adeta unutulmuş ya da olumsuz ve öteleyici bir anlam daralmasına maruz bırakılmış olan bu kavramın yeniden ilim ve tefekkür ufkuna indirilmeye çalışılacaktır.

Böyle bir çabanın temel sebebi ise, 'tefsir' teriminin artık Kur'ân lafızlarının ihtiva ettiği gerek doğrudan gerekse dolaylı anlam katmanlarını tespit, teşhis ve ortaya koyma hususunda yaratıcılığını; dinî, fıkhî, toplumsal beklentileri karşılama gücünü kısmen kaybetmiş olması; son derece zengin ve kümülatif bir müktesebata işaret etmesine karşın izlenen yöntemlerin kemikleşmesi sebebiyle statik bir birikime indirgenmiş bulunmasıdır. Onun için *'tefsir'* sözcüğü artık sırf lafza ve ibareye, rivayet ve nakle tutuklu kalmış bir yorum faaliyetini imlemektedir. Hatta denilebilir ki, Zemahşerî (ö. 538/1144), Razî (ö. 606/1209), Beydâvî (ö. 685/1286), Ebu's-Suud (ö. 982/1574) gibi müfessirlerin dil, kelam ve hikmet muhtevalı çalışmalarının sınırlı özgünlüklerine rağmen taşıdıkları genel karakterleri bu durumu değiştirmemektedir.

1. Yapılması Gereken

Bilgi edinmeye yönelik (*kognitif*) ve tespit amacını güden çalışmaların ardından artık tefsir ilminin meydana getirdiği o yüksek birikim ve zemin üzerinden, insanın taleplerine, dile getirilememiş beklentilerine cevap oluşturacak; iman coşkusunu bir dinamizm ve üretkenlik boyutuna taşıyacak, tarihin kurucu gücü ve mayası olma bilgeliğine dönüştürecek; insanı Kur'ân'la el ele olduğu halde yaşama bağlayacak; bediî, ilmî ve insanî boyutlar içinde aşkınlığın derûnî heyecanlarını biçimlendirecek çalışmaların ortaya konulması zamanıdır. Bu da ancak Kur'ân'ı; önceki yüzyıllar için inmiş bir metin şeklinde ele alarak onların gözüyle okumakla değil, aksine onu, ilahî niyetle irtibatlı, bu yüzyılın olduğu gibi müteakip yüzyılların insanları için de gelmiş, arayış ve tahkikin sonsuz yollarına koyulmuş kalplere irşâd ve hidâyetini sürdüren (*tenezzülât*) ebedi, diri bir kaynak olarak, yeni gözler ve yeni sesler ışığında anlayıp yorumlayacak çalışmalar ile gerçekleştirilebilir. Açık bir söylem olarak belirtmek gerekirse bu, ancak '*tefsir*' etkinliğiyle birlikte '*tevîl*' merhalesine geçerek; '*tevîl*' sözcüğünü, altında ezilmeye terkedildiği anlam ve çağrışımların meşum ağırlığından kurtararak sağlanabilir.

Metin-zaman yüzleşmesi bağlamında değerlendirildiğinde bu, Kur'ân metninin, muayyen bir tarihsellikle dondurulmuş ve tutuklu bir metin olarak algılanmamasıyla çok yakından irtibatlıdır. Onu sadece "*okundu..., okunmuş…*" olarak değil, "*daima kesintisiz okunacak*", "*insan ve evrenle olan diri ve diriltici bağını hep sürdürecek*", Müslüman, Yahudi, Hıristiyan, Budist, Agnostik, Deist, Ateist ve her kategoriden insanla olan varoluşsal derin münasebetini sürdürecek, onlara hep "*kendisini açmaya*" amade b*ir kitap* olarak görmekle alakalıdır. İşte, varlıkla olan bu özsel bağı sebebiyle, "[O], *dogmatik bir okuma kitabı gibi okunamaz. Çünkü o, her probleme ve her duruma verilebilecek doğru bir cevabı içermektedir. (...) Kutsal Kitap, tarih içerisine giren Tanrı kelamını (Wort Gottes) canlı olarak tutuyorsa, o zaman bu kelam sürekli duyurulmak ve dinleyicinin somut yaşantısının içerisinde bulunmak ister.*"[2] temennisini kendi dini metnimiz ve konumumuz için de anlamlı bulmamız, bu nedenledir. Öte yandan, Allah'ın iradesi, tarihe ünsiyet gösteren ve onunla temas kurma şefkati üzerinde yükselen bir vahiy olarak gelmiştir, Hz. Peygamber'e. Bu bize,

[2] Josef Ernst, "*Yorumlama Tarihinin Değişim Sürecinde Hermenötik Problem*", çev. M. Faik Yılmaz, Münih, 1972 (Yayımlanmamış), s. 36-37.

İlahi özgürlük kavramının, "tanrısal bir etik" ile nasıl çerçevelenebileceğini de hissettirir gibidir. Özcan'ın sözcükleriyle vurgulamak gerekirse, "… *Bu diyalog* [vahiy], *deyim yerindeyse, özgür iradeyle değil; tarihî ve kültürel şartlarla sınırlanmıştır. Örneğin, Kur'ân'da pek çok açıklama Hz. Peygamber'e sorulan sorulara cevap olarak yapılmıştı (…)*"[3]

O halde, "*tefsir çağı*"nı tevîl ve açılım çağına dönüştürmek; kendi öz girişimimiz üzerinden, Kur'ân metni ile aramızdaki ilişkiyi kökleştirip içselleştirmek kaçınılmazdır. Zerkeşî'nin (ö.794/1392) de naklettiği üzere, bir kere, Kur'ân'ın tartışmazsız yorumu ve kesin delâletinin ancak Hazret-i Resûl'den (sas) işitmekle bilinebileceğini, bunun ise, ancak pek az sayıdaki ayet hakkında söz konusu olduğunu hatırdan çıkarmamak gerekir. Bu zorunluluk sebebiyle, İlahî Kelâm'dan damıtılacak mana ve maksatlar da, ancak bir takım ipuçları ve deliller vasıtasıyla, istinbât yöntemi üzerinden ortaya konulabilir. Bu bağlamda Allah; kullarının, Kitâbı üzerinde düşünmelerini istemiş; Peygamber'ine, sözünden nelerin murat edildiğini apaçık ve sarih şekilde söylemesini de emretmemiştir. Diğer yandan Hz. Peygamber (sas), bir grup müfessirin görüşünü doğru bulması, bunu onaylaması da Allah ve Elçisi'nden duymadan tefsir yapmanın geçerli olduğu hususunda da kesin bir delil teşkil etmektedir.[4]

Cenab-ı Hakk'ın, Kitabının yorumuna dair kullarına tanıdığı bu ruhsatın, hatta teşvikin bir neticesi olarak, tefsir faaliyetleri çeşitli düzeylerde devam edegelmiş, bundan sonra gerçekleştirilecek yorum ve açılım safhası için muazzam bir külliyat oluşmuştur.

2. Tefsir'den Te'vîle

Bu başlık altında, Kur'ân yorumu nihayetsiz bir etkinlik olarak temellendirilirken, bu açık uçlu, ilmî ve insanî sürecin alt yapısını ise, piramidal bir yapı içinde, birinci mertebede *tefsir*in, ikinci mertebede ise *tevil* çabasının oluşturacağı hususu ele alınarak, bu anlayışın gerekçeleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

---

[3] Zeki Özcan, *Teolojik Hermenötik,* Alfa Yayınları, İstanbul 1998, s. 153.
[4] Bedruddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulumi'l-Kur'ân,* Daru'l-Marife, Beyrut, tsz., I, 16.

Tefsir: "mundus[5] *litteratus" ufkudur; kısaca tefsir, "ibarenin egemen dünyası"dır.* İslâmî ilimler içinde ilk zuhûr eden bilim[6] dalını gösteren "tefsir" teriminin etimolojisi bakımından birbirine yakın ifadelerle yapılmış tanımları bulunmaktadır. Örneğin;

1) Tefsir, "Allah'ın kelâmının açıklanmasıdır (*beyân*) veya tefsir, Kur'ân'ın lafızlarını, lafızların manalarını açıklayan bir bilimdir"[7];

2) Tefsir, "Allah'ın, sözünden (*kelâm*) murâdının ne olduğunun beyân edilmesidir"[8];

3) Tefsîr, "Allah'ın, Resûlü'ne indirilmiş Kitâbı'nın kendisi sayesinde anlaşıldığı, hüküm ve hikmetlerinin ortaya çıkarıldığı bir ilimdir"[9];

4) Tefsîr, "Kur'ân lafızlarının okunuş keyfiyetinden, onların delâletlerinden, tek başlarına veya bileşik halde ifade ettikleri hükümlerinden, terkip halinde onlara yüklenilebilecek manalardan ve bunun tamamlayıcı unsurlarından bahseden bir ilimdir"[10];

5) Ve yine tefsîr, "bir ayetin nüzûl sebebini, iniş kıssasını ve ayetle murat edilen toplumu vb. açıklama olup ve ancak rivayet yoluyla caiz olan bir ilimdir."[11]

Ömer Nasuhi Bilmen'in (1883-1971) tanımı ise bütün tanımları ihata ederken, "*tefsîrin erişmesi gereken dinamik ve eylemsel boyuta da"* kısmen dikkat çekmektedir. Ona göre tefsir; "*Kur'ân-ı Azîm'deki kelimelerin manalarını, ayetlerin mazmûnlarını, hükümlerini, kıssalarını, muhkem ve müteşâbih olanlarını, nâsih ve mensûh olanlarını ve nüzûllerindeki sebepleri, kendilerine açıkça delâlet eden lafızlar ve ta'birler ile izah etmektir.*"[12]

Sunulan tariflerden de görüleceği gibi, 'tefsîr'; baskın ve genel karakteri itibariyle, '*lafız*' eksenli bir etkinlik olup, "*lafzın, zahirî olarak yüklenebileceği manaları beyan etmektir*". Örneğin Cürcânî (ö. 471/1078-79), tefsiri, lafzî anlamı

---

[5] *Mundus*: Dünya; yer ve göklerden oluşan kozmik bütünlük; insanlık (H. Bornecque, - F. Cauët, , *Le Dictionnaire Latin-Français*, Librairie Classique Eugène Belin, 8, Rue Férou, 8, Paris, 1938, s. 300; Sina Kabaağaç - Erdal Alova, *Latince Türkçe Sözlük*, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1995, s. 377).
[6] İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Daru't-Tunusiyye li'n-Neşr, Tunus, 1984, I, 13-14.
[7] Muhammed ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, Dâru'l-Kutubi'l-Hadîse, 1976, I, 14.
[8] İbn Aşûr, *et-Tahrîr,* I, 13
[9] Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 13; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, I, 15
[10] Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, I, 14-15.
[11] Şemseddin Fenârî, '*Aynu'l-A'yân*, Rif'at Bey Matba'ası, Asitâne, h.1325, s. 5.
[12] Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1973, I, 97.

itibariyle, ortaya koymak (el-keşf) ve izhar etmek; ıstılahî tanımını ise, "*Ayetin manasını, durumunu ve hikâyesini; ayrıca kendisi nedeniyle indiği sebebi, aşikâr bir biçimde buna delalet eden başka bir lafızla izah etmek*" olarak tanımlar.[13] Ebu'l-Bekâ (ö. 1095/1684) da, buna yakın bir çerçeve içinde şu tanımı yapar: "*Tefsir, bir şeyi, aslın lafzından daha kolay ve daha iyi anlaşılır bir lafızla beyan etmek, ortaya koymak ve keşfetmektir. Istılah manasına gelince, tefsir, Kur'ân lafizlarının telaffuz keyfiyeti ile onların medlûllerinden; terkip halindeki müfret lafızlarının hükümleri ile terkip halindeki manalarından bahseden bir ilimdir.*"[14]

Buna mukabil, ileride detaylıca değinileceği gibi, yeni anlama ve yorumlama çabalarının merkezinde yer alması gerektiğini düşündüğümüz tevîl ise, lafzın "aynı zamanda içsel ve örtük olarak yüklenebileceği manaları beyân etmektir[15]; lafzın öncesi ve sonrasıyla bir bütünlük içinde kalarak, ayrıca Kitâb ve sünnetin kesinliklerine aykırı düşmeksizin…"[16]

Kısaca denilebilir ki, '*tefsîr*', daha çok lafızlara bağlı kalan, lafızların iç ve terkibî imkânlarından yararlanan, bu yönüyle de "nakil" ve "işitme" ye öncelik veren bir disiplin olarak belirginleşir. Ne var ki, Kur'ân kelimeleri, lafza bağlı olarak elde edilen manaların ötesinde, değişik ilgilerle bağlantılı olarak, başka gösterge ve amaçlara da tekabül etme gücüne sahiptir. Bu potansiyel durum ise, geleceğe doğru akıp giden süreç ve tarihsellikler içinde, onlara özgü yeni '*anlam kodları*' nın ortaya çıkarılmasını mümkün kılmaktadır. Bu da, tevîli tefsir'den ayırt eden ve bir adım daha ileri götüren, "çok hususi" bir özelliktir. Zira *tefsir; lafzı, ibarenin delalet ettiği ilk ve zahir mânânın dışına çıkarmaz ve fıkhî düşünceye dayanırken, te'vil ise; lafızları, başka bir delil sebebiyle zâhirî mânâsının dışına çıkarır*[17] ve lafzi yeni anlam dünyalarıyla buluşturur.

Bunun birincil yolu ise tefsirin, kendisini salt 'nakil ve rivayet' ile sınırlamayıp 'tevîl'in dünyasına da yönelmesidir. Gazali'nin (ö.505/1111) dikkat çektiği şu gereklilik buna işaret etmektedir: "*Yorumda nakil ve rivayeti şart koşmak geçersizdir ve her âlimin anlayışı miktarınca ve aklı ölçüsünde Kur'ân'dan hükümler çıkarması*

[13] Seyyid Şerif-i Cürcânî, *Ta'rifat*, y.y., tsz., s. 63.
[14] Ebu'l-Bekâ, *Külliyyat*, y.y., tsz., s. 216.
[15] Fenârî, *'Aynu'l-A'yân,* s. 7.
[16] Fenârî, *'Aynu'l-A'yân,* s. 5.
[17] Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usulü),* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1973, s. 127.

yani istinbât caizdir.”[18] Daha aydınlatıcı olanı ise Gazali'nin, Kur'ân'ın anlam dünyasının genişliği hakkında yaptığı şu açıklamadır: “*Kur'ân'ın manalarını anlama konusu, geniş bir saha ve uçsuz bucaksız engin bir alandır. Kuşkusuz, zâhirin tefsiriyle ilgili olarak nakledilmiş birikimler ise, idrâk yetisinin ulaşacağı nihâi nokta değildir.*”[19] Gazali'nin, çerçevelenip ufuklara asılmaya değer şu cümlesi ise daha manidardır; “*Kur'ân'dan anladığımız mana, nakledilen bir çeviriden başka bir şey değilse, bu, bir ‘anlama (fehm)' sayılmaz*!”[20].

Bu nedenle denilebilir ki, kendine has bir yöntemi olan İlahi Söylem, tüm ilmi, kemali, kudreti ve hikmetine rağmen, ‘*tenzîl*' yoluyla insan dilinde bir iletişim gerçekleştirmiştir. Öyleyse, tüm cehaleti, kusuru, acziyeti ve önyargılarına rağmen, beşerî kavrayış da, ‘*te'vîl*' yoluyla, bu ilahi söylemle daha dinamik, hayata yönelik ve ilahi maksada mutabık bir iletişimde bulunabilecek bir imkâna sahiptir.[21]

Te'vîl ise: ‘mundus herméneuticus' ufkudur; yani, dinamik ve kesintisiz bir yorum dünyasıdır.

Dinamik ve ileri bir yorum çabasına işaret eden ‘*tevîl*' terimi etimolojik olarak, ‘*dönmek, varmak, asla dönüş*' anlamlarını içeren ‘*el-evlu'* kökünün[22], manada yoğunluluk ve kesret, aynı zamanda hareketlilik ve dinamizm ifade eden ‘*tef'îl*' formuna aktarılmasıyla[23] biçimlenmiştir. Kök anlamıyla irtibatlı olarak, bir hadisenin içyüzüne ve hakikatine vakıf olma; bir işin kendisine dönüp varacağı en son noktayı açıklayıp beyan etme[24]; netice ve cezâ; anlayış ve amel manalarında da gelen[25] te'vil terimi, ıstılâh olarak, “*lafzı, ona bitişik bir delilden ötürü, birincil (râcih) manadan, ikincil, [üçüncül, ilh.] (mercûh) manaya döndürmek veya lafzın açık manasını (zâhir), olası ve ikincil anlama yorumlamak*”[26] olarak ifade edilebilir. Kısaca, “lafzı, [ondan]

---

[18] İmam Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, Dâru ihyâi'l-Kutubi'l-‘Arabiyye, İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâhu, Mısır, tsz., I, 292. Ayrıca bkz. Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirîn*, I, 263.
[19] *Gazâlî, İhyâ*, I, 291. Ayrıca bkz. Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirîn*, I, 263.
[20] Gazalî, *İhyâ*, I, 290.
[21] Nasr Hamid Ebu Zeyd, *Dinsel Söylem*, s. 73.
[22] Râğıb el-Isfehânî, *el-Mufredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Beyrut, tsz., s. 31; Ahmed İbn Faris, *Mucmelu'l-Lüğa*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1986, I, 107, 160; Ahmed b. Yusuf el-Halebi, *Umdetu'l-Huffâz fî Tefsir-i Eşrefi'l-Elfâz*, Daru'l-Kutubi'l-Ilmiyye, Beyrut 1996, I, 139.
[23] Ebu'l-Bekâ, *Külliyyat*, s. 217.
[24] Ebu Mansur el-Matüridî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, Daru'l-Mizan, İstanbul 2010, I, 3-4.
[25] Nazif, Şahinoğlu, “Te'vîl”, *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, M.E. Basımevi, İstanbul, 1979, 12/I, 215.
[26] Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 18

kastedilen [pek çok anlamdan] bir mânâya döndürmektir."[27] Nitekim te'vîl terimi ile onun üzerinde çalıştığı lafız arasında bulunması gereken sıkı ilişkiye temel bir şart olarak işarette bulunduğu tanımda Ebû Zehra, *Fıkıh Usûlü*'nün de tanımı olabilecek şekilde, şöyle bir tarif sunmaktadır: Kısaca, "*lafzı, [ondan] kastedilen [pek çok anlamdan] bir mânâya döndürmektir.*"[28]

Begavi'ye (ö.516/1122) ait tanım ise, bu makalede hedeflenen çerçeveye güçlü bir atıfta bulunmaktadır. Ona göre; '*te'vîl, istinbatta bulunarak, ayeti öncesine ve sonrasına uygun olan (muvafık), Kitab'a ve sünnete aykırı olmayan muhtemel bir manaya yönlendirip (sarf) yorumlamaktır*"[29]. Buna göre denilebilir ki, Kur'ân metni karşısında nihai amaç, lafızdan murat edilenin hakikatini haber vermektir ki, bu da te'vil etkinliği ile olur; bu süreç içinde tefsir merhale ise bir önceki merhaleyi gösterirken, murat edilen ve maksut olan mananın delilini ve gerekçesini teşkil eder.[30]

Cerrahoğlu'nu göre te'vîl, "*zâhiri, mutabık olan [birbirleriyle çelişmeyen, birbirlerine aykırı ve zıt olmayan] iki ihtimalden birine reddetmek*"[31] iken, sürecin merkezinde bulunan '*müevvil*' yani yorumcu ise, lafzı, delalet ettiği muhtemel manalardan en anlamlı ve yararlı olanına yönlendiren,[32] mümkün ve en sahih bir yorum olabilecek manaya doğru çığır açma cehdini ortaya koyan kimsedir.

Te'vile dair bu temellendirmeye göre, her sözün bir açık (*zâhir*), bir de örtük anlamı vardır ve bu örtük boyut da ancak, onu gerçek ilkelerine ve nedenlerine döndüren tevîl ile ortaya çıkabilir.[33] Üstün bir entelektüel çaba (*ictihâd*) gerektiren te'vîl sürecinde müevvil de, çoğunlukla bir nakil ve derleyici konumunda kalan 'müfessir'den farklı olarak, insanî ve olgusal ihtiyaçlar karşısında 'hükümler istinbât[34] etme, kapalı olanı (*mücmel*) açıklama (*beyân*), genel olanı (*'âmm*) özelleştirme

[27] İbn Aşûr, *et-Tahrîr,* I, 16.
[28] Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usulü),* s. 138.
[29] Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, I, 20-21.
[30] Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, I, 20-21.
[31] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü,* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1971, s. 210.
[32] Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, I, 16.
[33] Ebu Zeyd, *Mefhûmu'n-Nass*, s. 259.
[34] *İstinbât*: "Kuyu kazan kimsenin suya erişmesi" manasına gelmektedir. (…) Ve yine, gizli olan bir şeyi ortaya çıkarmak (*izhar*) manasınadır. Nitekim Arapça'da, bir şey gizli iken izhar edilip de ortaya çıkarıldığında, edilgen kiple, '*ustunbita'ş-şey'u: o şey, ortaya çıkarıldı*' denilir. Ve müçtehit ve fakîhin, kendi anlayış ve aklî çabasıyla (içtihâd), manaları ve gizli hükümleri ortaya çıkarması anlamında da kullanılmaktadır" ([Mütercim] Ahmed Asım [Efendi], *Kâmûs Tercemesi [el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît ve'l-Kâbûsi'l-Vasît]*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, h. 1325, III, 139)

(*tahsîs*)[35] vd. yollarla, '*kelâmın kıvrım ve derinliklerinde*' yer alan mana ve hakikat katmanlarını keşfeden etkin bir özne olarak yer almaktadır.

Diğer yandan 'te'vîl'de, tefsirin '*metinsel nesnellik*' ile '*metinsel soyutluk'* çerçevesini aşan bir canlılık söz konusudur. Bu canlılık, 'te'vîl'de, metnin dilsel bütünlüğünde zımnî olarak mevcut olan bir takım nesnel unsurlar yanında, aynı düzlemde olmak üzere, ferdî ve toplumsal; yorumcudaki entelektüel, dini, kültürel vb. kişilik yapısıyla irtibatlı öznel beşeri unsurların mevcut ve etkin olması sebebiyledir de[36]… *Tefsirin, metin karşısında yorumcuyu edilgen konuma indiren nesnel ve metin merkezli yöntemine mukabil, insanın dinamik ve değişken dünyasına bitişik karakterinden ötürüdür ki, tevîl sürecine canlılık ve gerçekçilik hâkimdir*. Te'vîlde, yorumcuya bırakılmış olan metnin anlam dünyalarını biçimlendirme çabası da, '*yorumcunun öznel ve müessir rolü*'[37] olarak kodlanabilir.

Te'vîl ufkunda metin, olgular karşısında salt ibâreci olmayan bir yöntemle istinbat ve ictihad tezgâhında işlenirken hem lafzi hem de aklî ve zihinsel bir süreç içinde, lafızdaki '*gaye*' (*telos*) ufkuna doğru hareket edilir. Te'vîl terimi de zaten, morfolojisiyle 'bir harekete, hayatiyete ve dinamizme işaret etmekte; müteharrik ve diyalektik bir oluş halini göstermektedir. Çünkü te'vîl sözcüğünün anlattığı 'bir şeyi aslına döndürme', 'amaca ve sonuca ulaştırma' anlamlarının çakışma noktası, 'tef'îl: te'vîl' kipinin de işaret ettiği, '*hareket ruhu*'dur. Bu noktada 'te'vîl', bir metni/pasajı, 'kaynak (*asıl*) yönünde' veya [koşulları] gözetme (*ri'âye*) ve yönetim (*siyâse*) yoluyla nihaî amaç ve sonuç istikametinde hareket ettirmenin (*ircâ'*) anahtar terimi haline gelir. Ama buradaki hareket, maddi manâda bir hareket olmayıp, aksine olguları kavrama yolunda aklî ve zihnî bir harekettir.[38]

Tevîl yöntemindeki bu dinginlik, yorumcuya, Kur'ân lafızlarındaki bâkir mana ve bilgi katmanlarını bulma; aktüel ve tarihi olgulara denk olabilecek yeni kavramlar, olgu ile metin arasında yeni mutabakatlar oluşturma gücü kazandırır. Kur'ân'ı harf-harf, kelime-kelime ve cümle-cümle var oluş âlemine katma, onu adeta, potansiyel

---

[35] Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 166.
[36] Abdu'l-Hâdî Abdurrahmân, *Sultatu'n-Nass*, el-Merkezu's-Sekâfî el-Arabî, Beyrut 1993, s. 196.
[37] Ebu Zeyd, *Mefhûm*, s. 264.
[38] Ebu Zeyd, *Mefhûm*, s. 260; "Emir, halkını idare edip yönettiğinde, "*âle'l-emîru ra'ıyyetehû*" denilir" (İbn Fâris, *Mucmelu'l-Luğa*, I, 107. Ayrıca bkz. "*el-evlu: es-siyâsetu elletî turâ'î meâlehâ: sonucunu görüp gözeten yönetim işi, idare*" (İsfehânî, *Mufredât*, s. 31)

olarak sonsuz başaklarla yüklü bir toprak gibi sürme (T*esvîru'l-Kur'ân*)[39] ödeviyle yüz yüze getirir. Kur'ân dünyasında sonsuz anlam mertebeleri (*vucûh*)[40] ile gözleri kamaştıran ilahî tecellileri sezme atılımı sunar. Vurgulu bir ifadeyle belirtmek gerekirse, '*metin*' ile 'yorumlayan veya kendisi için yorumlanan' (insan, toplum) arasında '*yaşanılan ve tahakkuk eden bir hayat dinamizmi*' yer almalı diğer bir söyleyişle, *yorumcu ile metinde dile getirilmiş olan yorumlanan şey arasında bir hayat bağlantısı* bulunmalıdır.[41]

Öyleyse, te'vîl etkinliğinin en temel amacı, Kur'ân lafzını, '*tikel anlam*'ın, '*yaşanılmış kadim tarihselliğin* ufkundan kurtararak, onu sonraki bütün tarihsel durumlar için bir değer ve öneriler kaynağı haline dönüştürmek olacaktır. Yorum etkinliğinin a priori ve zorunlu olarak kendisine bağlı olduğu metin, bizi burada, derin özsel ve amaçsal boyutlarının cezbesiyle, bir akışkanlık ve devamlılık içinde, hususi (*tikel*) olandan umumi (*tümel*) olana doğru sevk edip götürmektedir. Metnin nüzûl çağı ve ortamı ile kayıtlı olan hususi delâlet yönü, "*kültürel-tarihsel olguya doğrudan işarette bulunan anlamsal yönünü gösterirken; dinamik, sürekli ve her okumayla birlikte yeni anlamlara kendisini açan yönü de, metnin umumi ('âmm) ve evrensel boyutunu oluşturur.*"[42] Tevilin bir sistem haline getirildiği bu anlama çabasında, 'hususi ve *muayyen mana*' kesitlerinden, bütün tarihselliklere açık olan, kesintisiz açımlanan ve kuşatıcı bir seyir haritası oluşturan '*maksat ve gaye vadileri'* ne doğru yol almak hedeflenir. Bu da, müellifler tarafından farklı tanımlarla dile getirilen[43] ama kısaca, lafızda öncelikle tezahür eden '*hakikî mânanın genişletilmesi*' olarak belirtebileceğimiz *mecâz* bakış açısıyla gerçekleşebilecektir.

---

[39] "*İlmi talep eden, Kur'ân'ı karıp katsın; çünkü, ondadır öncekilerin ve sonrakilerin ilmi*!" [Abdullah ibn Mes'ud], (ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 8; II, 154); "Bu ise, O'nun sırf zâhir yorumuyla gerçekleşmez!.." (Gazâlî, *İhyâ*, I, 290).

[40] "*Kişi, Kur'ân için çeşitli anlam yönleri (vucûh) ortaya koymadıkça, derin bir anlayışa (fıkh) eremez*!"[Ebu'd-Derda] (Gazalî, *İhyâ*, I,290; Zerkeşî, *el-Burhan*, II, 154).

[41] Ernst, "*Yorumlama Tarihinin Değişim Sürecinde Hermenötik Problem*", s. 23.

[42] Ebu Zeyd, *Dinsel Söylem*, s. 190.

[43] Örneğin: *el-Mecâz, et-Tecevvüz* (Ebu Ubeyde); *el-İttisâ'* (el-Ferrâ); *el-Mecâz, el-Mesel, et-Teşbîh, el-Kinâye, el-İştikâk* (Câhız). Bu konuda geniş açıklamalar için bkz. Ebu Zeyd, *el-İtticâhu'l-Aklî fi't-Tefsîr-Dirâse fî Kadıyyeti'l-Mecâz fi'l-Kur'ân 'ınde'l-Mu'tezile*, Dâru't-Tenvîr, Beyrût, 1983; Sedat Şensoy, "Belâgat Geleneğinde Aklî Mecaz Tartışması", *İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı:8, yıl: 2002, ss. 1-37; İsmail Durmuş, "Mecâz", *DİA*, Ankara, 2003, XXVIII, 217-220; Abdulhamit Birışık, "Mecâzu'l-Kur'ân", *DİA*, Ankara, 2003, XVIII, 223-225; Soner Gündüzöz, *Arapçada Kelime Türetimi/Kavramlar-Kuramlar-Kurumlar*, Din ve Bilim Kitapları, Samsun, 2005, s. 153 vd.

Şu halde '*te'vîl*', fikrî tutku ve uçarılıkların aklandığı bir yol ve metot olarak değil, Kur'ân ile insan ve mütemadiyen değişen somut insanlık olguları arasında bir köprü kurmanın dinamik bir aracı olarak son derece değerlidir. Bu nedenle olsa gerektir ki, Hz. Peygamber tarafından Abdullah İbn Abbâs'a yapılan meşhur duanın da odak terimini oluşturmuştur. Hz. Peygamber şöyle demiştir: "*Ey Allah'ım!.. O [Abdullah ibn Abbâs]'ı Din konusunda derinliğine kavrayıcı bir anlayışa sahip kıl ve ona 'tevîli:* [Kur'ân mânâlarını anlamayı (*fehm*)][44] *öğret*!.."[45].

Bu sebeple, tefsir ile te'vîl birbirlerinin alternatifi değil, birbirlerinin tamamlayıcısı; birincisinin ikincisinde kemale erip amacına ulaşacağı tamamlayıcı iki merhaledir. Bu nedenle de, Tâberî'nin (ö. 310/923) kullanımında gördüğümüz pratikte olduğu gibi, te'vîl terimi küllerinden diriltilmeli; kozmik yenilenme ve dirilişe götüreceği muhakkak olan dini, entelektüel, ahlaki ve toplumsal hayatiyetin yeni bir başlangıcını ve taçlanma noktasını oluşturmalıdır.

3. Anlamın Genişlemesi veya Mecâz

Çeşitli ilgiler ve durumlar sebebiyle, lafızdan yeni anlamlar üretmenin yolu olarak karşımıza çıkan "*mecâz*" nedir öyleyse?

Mecâz'ı, manada hakikatin karşıtı ve mukabili olarak kabul edip, terimi ilk kez netleştiren Câhız (ö. 255/868) olmuştur[46]. Câhız'a göre mecâz, dili kullananlarca bir genişlik olmak üzere, lafzı, hakiki manasının dışındaki bir manada kullanmaktır[47]. Diğer bir deyişle sözcük, delâlet etmesi için konulduğu (*vaz'*) mânâda kullanılırsa, o zaman bu lafzın hakikat manası olur. Herhangi bir münasebetle, asıl/hakikat mânâsından başka bir mânâya aktarılır ve birincil/asıl anlamında kullanılmasına engel bir durum (*karîne-i mâni'a*) bulunursa, işte böylesi kullanımdaki bir mana da mecâz olur.[48] Kur'ân'da mecaza dair en tanınmış eserin sahibi olan Ebu Ubeyde (ö. 210/825) ise, mecâzı, 'hakikat/birincil, asıl anlamın alternatifi olma' biçimindeki perspektiften kurtararak, belâğat âlimlerinin tanımlarından farklı bir şekilde, '*Kur'ân'ın,*

---

[44] İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, I, 16.
[45] Ebu Nu'aym el-Isbahânî, *Hılyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfıyâ*, Dâru'l-Kuttâbi'l-Arabî, Beyrût 1967, I, 316; Gazalî, *İhyâ*, I, 292.
[46] Ebu Zeyd, *Mefhûm*, s. 93.
[47] Muhammed Ahmed Halefullah, *Selâsu Resâil*, s. 162. Ayrıca bkz. Cürcânî, s. 202-203.
[48] Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, s. 96; Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 130; el-Haşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 179-180. Ayrıca bkz. T. Sabbagh, *La Métaphore dans Le Coran*, Adrien-Maisonneuve, Paris, 1943, s. 10.

ifadelendirmelerinde takip etmiş olduğu yollar ve yöntemler (turuk)' şeklinde ifade etmektedir.[49]

Mecâz uygulamasında, bu diğer/ikincil mananın, lafızla mutlaka köksel bir münasebetinin (*ta'alluk*) bulunması gerekmektedir[50]; aksi halde, mecâz yoluyla yeni bir yorum elde etme etkinliği, menşeinden kopmuş, böylece de uçarı anlamlar üretme girişimine dönüşmüş olur. Oysaki ilahî metin üzerinden otorite sahibi ve geçerli yorumlar elde edebilmek için, dilin kendi doğal ve zorunlu alâkaları içinde kalınması; te'vîl sürecinde elde edilecek anlamın, hangi düzeyde olursa olsun, lafızla bir şekilde münasebetinin bulunması gereklidir. Bu noktada, Gazalî'nin, elfâz bilgisini yorum faaliyetinin zeminine yerleştiren şu tespitini aktarmak yerinde olacaktır: "*Kim, zâhir yorumu itibara almadan, Kur'ân'ın sırlarını anladığını iddia ederse, o kişi [de], kapıdan geçmeden evin içine ulaşmış olduğunu iddia eden kimse gibidir!.. (...) Kuşkusuz tefsirin zâhir boyutu, anlamanın olabilmesi için zorunlu olan dil konumundadır*!.."[51]

Kısaca, te'vil sürecinde, lafza giydirilen diğer mana, mutlaka lafzın kendi bünyesinde açık ya da örtük, gizil olarak yer almalıdır.

Böylece, sözdeki tikel ve hususi bir ufka işaret eden anlam, mecaza etkin olarak başvuran bir yorum yöntemi aracılığıyla tümel bir anlam platformu enginliğine ulaşır. Bu sebeple, bir kez daha belirtilmeli ki, tarihsel-toplumsal olgunun gelişimi de bazı tikel anlamları işlevsel olmaktan çıkartır ve onları, ilk örnek uygulama (prototip) *ve tarihsel tanıklıklar*a dönüştürür. Bu da, dinsel metinlerin delâletlerinde tek değil üç anlam düzeyi ile karşı karşıya bulunduğumuz anlamına gelmektedir: Bunlar, mecazî tevile veya başka bir yoruma açık olmayan *tarihsel tanıklık* mesabesindeki anlam düzeyi; *mecazî yoruma açık olan anlam düzeyi* ve nihayet, metinlerin içinde bulunduğu sosyokültürel bağlamdan elde edilmesi mümkün olan '*maksat*' doğrultusunda genişleme imkânına sahip olan anlam düzeyi…[52] İşte 'yorum etkinliğinde' bir sıçrama noktası olarak yer alan '*mecâz*', bizi bu ikinci ve üçüncü anlam mertebelerine ileten önemli bir köprü işlevi görecektir.

---

[49] Ebu Ubeyde Ma'mer İbnu'l-Müsennâ, *Mecâzu'l-Kur'ân*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1981, I, 19 (Takdim).
[50] Ebu Zeyd, *Mefhûm*, s. 94.
[51] Gazâlî, *İhyâ*, I, 292.
[52] Ebu Zeyd, *Dinsel Söylem*, s. 190-191.

Bu bağlamda denilebilir ki tevîl sürecinin zihin dünyasında ve olgular sahnesinde açacağı başlıca çığır, '*Nass*'ın belli bir tarihsellikle karakterize olan, sadece 'o ana ve tarihsel kesite bir hitap' olma hususiyeti taşıyan '*mâna boyutu*'nu, şimdiye ve geleceğe doğru esneterek, '*ebedi maksat ve amaç*' (telos) mertebesine yükseltmek olacaktır; bu da, lafızdaki ikinci ve üçüncü anlam düzeyleridir. Böylece Kur'ân'ı, yaşanılmış muayyen şartların yansıması olarak sınırlayan 'varoluş çerçevesi'; tarihi anlamlar ve tanıklıklar olarak anlamsal *ve tarihsel tanıklıklar* olarak geride bırakılacak, *İlahi rıza ve ölçütler*', '*müteakip şimdiki zamanlar*' gerçekliğinde varlığını sürdürecektir. Aksi halde, "Sadece [lafzî/tarihsel] anlam üzerinde durmak, metni belirli bir dönem içinde bloke etmek ve onu tarihsel bir hadise veya örneğe dönüştürmek"[53] anlamına gelecek; daha çarpıcı bir ifadeyle, onu zamanın dışına itecek, işlevsiz bırakarak 'atıl' duruma getirecektir.

SONUÇ

Devinim halindeki zaman içinde bambaşka ufuklar ve kavramlar çağını karşıladığımız bu tarihsel periyotta, kendisine kutsiyet ve "ilahilik" vasfı yüklenen statik bir tefsir anlayışının değil, insana dönük bir uygulamanın (*praxis)* benimsenmesi; bütüncül bir bakış açısıyla, "tefsir"i olmazsa olmaz (*si non qua*) bir referans dünyası olarak yakınında tutacak olan bir "*tevil*" sürecine geçilmesi kaçınılmazdır. Gazali bu gerçeğe dikkat çekerken zâhir tefsirin, anlamın elde edilmesinde gerekli olup çok dinlemekle alakalı olan kelime öğrenmenin yerini tuttuğunu diğer yandan dilin tamamının ya da hiç olmazsa büyük bir kısmının bilinmesi gerektiğini belirtir. Ayrıca Kur'ân'ın özü ve dışıyla alakalı pek çok manaların da bilinmesinin zorunlu olduğuna dikkat çektikten sonra[54], nihai amaç ile alakalı olarak şu vurguyu yapar: *Kur'ân'ı tekellüm eden/konuşan Allah'ın bir nihayeti ve sınırı olmadığı gibi, kelamının anlaşılmasının da bir sınırı yoktur*![55] Zerkeşî'nin (ö.794/1392) ifadesiyle söylersek: "*Kimde ilim, anlayış, takvâ ve eni konu düşünme yetisi* (*tedebbür) yoksa o kimse Kur'ân'dan hiçbir lezzet alamaz.*

[53] Ebu Zeyd, *Dinsel Söylem*, s. 204.
[54] Gazali, *İhyâ*, I, 292.
[55] Gazâlî, *İhyâ*, II, 290.

Öyleyse, bir kimsenin, dildeki lafızların manasını bilmek demek olan zâhir tefsiri bilmesi, manaların hakikatlerini anlamasında yeterli değildir."[56].

Bunun için, Kur'ân metnini, geçici ve göreli metodik, zihnî ve sosyal kavramların ağırlığından kurtararak, farklı bakış açılarıyla yorumlamak, dini ve ilmi bir ödev olarak kaçınılmazdır. Her şeyden önce unutulmamalıdır ki, '*Yorum, sadece kendisidir, daha fazlası: ilahi bir nas değildir!'* [57] Öte yandan, "*Her ayetle şimdi bir topluluk amel etmiştir; daha sonra da onunla amel edecek olan başka topluluklar gelecektir.*"[58]

Tüm bu gerekçelerle diyoruz ki, "*yorumun yorumu*"na dönüşmüş olan "tefsir" faaliyeti; doğrudan metnin dinamik ve hayata yönelik yorumunu amaçlayan "te'vîl" sürecine geçmelidir. Böylece, Kur'ân'ı anlama ve yorumlama faaliyeti, hâkim geleneğin verdiği emniyet ve güven duygusunun[59] yavaşlatıcı, ilmî özgüveni törpüleyici ve tembelliğe davet edici çekim alanı karşısında, yüzü tarihe ve topluma dönük, hayat bahşedici bir mertebede olabilmelidir.

---

[56] Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 155.
[57] Bkz. Sadık Kılıç, "Yorum sadece kendisidir, daha fazlası: nass değil", *Seferler Arefesindeyim Hep*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2004, ss. 13-27.
[58] Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 169.
[59] Bkz. Özcan, *Teolojik Hermenötik*, s. 181.

KAYNAKÇA

Abdu'l-Hâdî, Abdurrahmân, *Sultatu'n-Nass*, el-Merkezu's-Sekâfî el-Arabî, Beyrut 1993.

Ahmed Asım [Efendi] ([Mütercim] (ö. 1819) *Kâmûs Tercemesi [el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît ve'l-Kâbûsi'l-Vasît]*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul- H. 1325.

Bilmen (1883-1971), Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1973.

Bornecque, H.-Cauët, F., *Le Dictionnaire Latin-Français*, Librairie Classique Eugène Belin, 8, Rue Férou, 8, Paris 1938.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ank. Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1971.

el-Cürcânî, Seyyid Şerîf (ö. 816/1413), *Kitâbu't-Ta'rifât,* y.y., tsz.

Ebu Zeyd, Nasr Hamid*, Mefhûmu'n-Nass (Dirase fî Ulûmi'l-Kur'ân),* Kahire 1990.

el-İtticâhu'l-Aklî fi't-Tefsîr-Dirâse fî Kadıyyeti'l-Mecâz fi'l-Kur'ân 'ınde'l-Mu'tezile, Dâru't-Tenvîr, Beyrût 1983.

Dinsel Söylemin Eleştirisi, çev. Fehmi Ahmet Polat, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2002.

Ernst, Josef, "Yorumlama Tarihinin Değişim Sürecinde Hermenötik Problem", çev. M. Faik Yılmaz, Münih, 1972 (Yayımlanmamış).

Ebu Zehra, Muhammed, *İslam Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usulü),* çev. Abdulkadir Şener, Ank. Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1973.

Fenârî, Şemseddin, (ö. 834/1434), *'Aynu'l-A'yân*, Rif'at Bey Matba'ası, Asitâne, h.1325.

el-Gazali, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, Dâru ihyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâhu, Mısır tsz.

el-Halebi, Ahmed b. Yusuf, *Umdetu'l-Huffâz fî Tefsir-i Eşrefi'l-Elfâz*, Daru'l-Kutubi'l-Ilmiyye, Beyrut 1996.

el-Haşimî, Ahmed, *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî',* Daru İhyâu't-Türasi'l-Arabî, Beyrut-Lübnan 1998.

İbn Aşûr, Tahir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Daru't-Tunûsiyye li'n-Neşr, Tunus 1984.

İbn Faris, Ahmed (ö. 395/1005), *Mucmelu'l-Lüğa*, thk. Zubeyr Abdulmuhsin Sultan, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1406/1986.

İbnu'l-Müsennâ, Ebu Ubeyde Ma'mer (ö. 210/825), *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk. M. Fuâd Sezgin, Muessesetu'r-Risâle, III. Bsk., Beyrut 1401/1981.

el-İsfehânî, Râğıb (ö. 502/1108), *el-Mufredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî, Beyrut tsz.

el-İsbahânî, Ebu Nu'aym (ö. 430/1039), *Hılyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfıyâ*, Dâru'l-Kuttâbi'l-Arabî, Beyrût, 2. bsk., 1387/1967.

Kabaağaç, Sina - Alova, Erdal, *Latince Türkçe Sözlük*, Sosyal Yayınları, İstanbul 1995.

Kılıç, Sadık, "Yorum sadece kendisidir, daha fazlası: nass değil", *Seferler Arefesindeyim Hep*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2004, ss. 13-27.

el-Matüridî, Ebu Mansur, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, Daru'l-Mizan, İstanbul 2010.

Özcan, Zeki, *Teolojik Hermenötik*, Alfa Yayınları, İstanbul 1998.

Sabbagh, T., *La Métaphore dans Le Coran*, Adrien-Maisonneuve, Paris 1943.

Şahinoğlu, Nazif, "Te'vîl", *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, M. E. Basımevi, İstanbul 1979.

Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1973.

ez-Zehebî, Muhammed, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, Dâru'l-Kutubi'l-Hadîse, 2. bsk., 1396/1976.

ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulumi'l-Kur'ân,* 2. Baskı, Daru'l-Marife, Beyrut tsz.

el-Burhân fi Ulumi'l-Kur'ân, Mektebetu Dari't-Türas, thk., Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim tsz.

Tefsir Araştırmaları Dergisi
Ekim / 2017, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 185-213

(**Gönderim Tarihi**: 1 Ağustos 2017 **Kabul Tarihi**: 27 Ekim 2017)

KUR'AN-I KERİM'İN BAZI ÖZELLİKLERİ

Prof. Dr. Musa BİLGİZ*

Özet

Kur'an-ı Kerim, Cenab-ı Hakkın, Hz. Muhammed aracılığıyla insanlığa son kez sesleniştir. Hiç şüphesiz ki Kur'an'da genelde bütün insanlığı, özelde ise Müslümanları ilgilendiren hüküm, hikmet, emir, yasak, olay ve ibretler mevcuttur. Bilinen bir gerçek ki Kur'an'ı tarif eden onun niteliklerini belirten birçok isim ve sıfat vardır. Bu başlık altında Kur'an'ın bütün isim ve sıfatlarını değil, sadece birkaç tanesinden hareketle onun nasıl bir kitap olduğunu ayetler ışığında ele almaya gayret göstereceğiz. Bundaki temel hedefimiz, sahih bir Kur'an tasavvurunun oluşmasına katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, İsim, Sıfat, Özellik.

Some Characteristics of Quran

Abstract

The Holy Qur'an is the last calling of Allah (God) to humanity by mediation of St. Muhammed. No doubt that, in the Holy Qur'an, provision, wisdom, orders, restrictions, events and warnings concerning generally all humanity, especially Muslims are included. It is a known fact that there are a lot of names and adjectives describing and qualifying it. Under this title, we will endeavor to handle that how a book the Holy Qur'an is, in the light of verses moving from not all the names and adjectives of the Holy Qur'an but only a few of them. Our basic aim in this is to contribute to create a real (Sahih) Qur'an concept.

Key Words: The Holy Qur'an, Name, Adjective, Characteristic

* Erzurum Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

GİRİŞ

Kur'an, dünyaya gönderilmiş bir kitap olmakla birlikte hem dünyanın ve hem de ahiret hayatının temel rehberidir. O, hayatı bütün boyutlarıyla düzenlemek, anlamlı ve yaşanabilir kılmak için gönderilmiştir. Ondaki bütün emir ve yasaklar, bu dünya hayatı ile ilgilidir. Şu kadar var ki ahiretin mana, maksat ve muhtevası hakkında da bilgiler verir.

Kur'an, insanı her iki dünyada da mutluluğa kavuşturacak ilkeleri içermektedir. Bu bakımdan Kur'an'ın sağlıklı olarak anlaşılması, her şeyden önce hayati bir öneme sahiptir. Çünkü Kur'an-ı Kerîm, anlaşılmak ve yaşanmak için indirilmiş ilahi vahyin son halkası yani Âlemlerin Rabbinin nihai seslenişidir.

Kur'an-ı Kerim, düşünme, inanma, amel yani bir hareket ve davranış kitabıdır. Kur'an okuyup anlaşılmak ve yaşam biçimi olarak hayata aksettirilmek üzere indirilmiş bir hayat kılavuzudur. Kur'an'ı doğru okumak, anlamak ve gereklerini yerine getirmek ilahi bir emirdir. Kur'an'ı yalnızca telaffuz etmek hatta anlamak da yeterli değildir. Asıl olan onun gereklerini yapmak, bizden istediklerini sosyal hayatımızda örnek alınacak düzeyde görünür ve yaşanılır kılmaktır.

Kur'an insanları zulmün, küfrün ve cehaletin karanlıklarından güzelin, adaletin ve hakikatin aydınlığına çıkarır. Müslüman, Allah'ın yarattığı güzellikleri Kur'an'la gören, Kur'an'la düşünen, Kur'an'la anlayan, varlığın ve yaratılışın sırlarına Kur'an ile bakan kişidir. İnsanlığın dertlerine de çare olmaları gereken Müslümanlar, günümüzde yeryüzünün en problemli toplumlarından biri haline dönüşmüştür. Bunun nedeni, onların Kur'an'dan uzaklaşmalarıdır.

Kur'an'ın tanımladığı Müslüman, ilahi hakikatleri temsil edendir. İyinin, doğrunun, güzelin, adaletin, güzel ahlakın temsilcisidir. Müslümanlar başta batı olmak üzere birçok yabancı kültür karşısında sadece askeri, siyasi, eğitim ve ekonomik alanlarda değil, kimlik, kişilik, ahlaki değer ve bunların oluşturduğu gerçek kişilik ve kültürlerini de kaybettiler. Çünkü Müslümanların bakış açıları zamanla çok değişmiş, örf - adet, gelenek ve töreler öne çıkmış, hatta bunlar dinin asli unsurlarının yerini tutmuştur. Bunun nedeni, Kur'an'dan ve öngördüğü hayat anlayışından uzaklaşmalarıdır.

Bunun için kendimize şu soruları sormalıyız: Niyetlerimiz, düşüncelerimiz, söz ve davranışlarımız, ferdi ve ailevi hayatımız, iş ve sosyal münasebetlerimiz Kur'an'la ne

kadar uyumlu? Bir başka ifadeyle Kur'an, düşüncelerimizin, davranışlarımızın, muamelelerimizin ve hayatımızın neresinde? Biz Kur'an'la ne kadar bir iletişim ve etkileşim içerisindeyiz? Kur'an bir Müslümanın düşünce ve yaşayış hayatında, nasıl bir fonksiyon icra eder veya etmelidir? Bu çalışma, Kur'an tasavvurumuzun doğru oluşması için onun bazı niteliklerini konu edinerek kısmen de olsa bir katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

1. İlahi Rahmet

Kur'an, dünyada ve ahirette kurtuluşun yolunu gösteren mükemmel bir rehber, apaçık bir mucizedir. Kur'an ayetleri, gönülleri ve hayatı aydınlatan deliller, varlık ve olayların hakikatini kavratan bir iç görüş ve bilinç, inanan bir toplum için de yol gösterici ve rahmet kaynağıdır.[1] Kur'an, insanların yüzyıllardan beri üzerinde ihtilaf ettikleri dinî, felsefî, hukukî, ahlâkî ve sosyal konularda mutlak hakikati ortaya koyarak insanlığı aydınlatmak için gönderilmiş bir kitaptır.[2]

Rabbimiz, ilahi rahmet olan vahyin aydınlık yolunu terk edip farklı görüş ve düşüncelere kapılanlara şu uyarıyı yapmaktadır: *"Öyleyse nereye gidiyorsunuz? Bu Kur'an ancak, tüm âlemler için bir öğüttür. Özellikle sizden doğru yolda gitmek isteyenler için"*.[3] Kur'an, zalimlerin uğrayacağı feci akıbeti haber veren bir uyarıdır. Dosdoğru yolda cennete doğru ilerlemek isteyenler için bir hidayet ve rahmet kaynağıdır. O halde, dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin. Çünkü insanoğluna, doğruyu eğriden ayırt edebileceği Peygamber, kitap, duyu, duygu, akletme yeteneği ve seçme özgürlüğü bahşedilmiştir.

Kur'an ayetleri, tüm insanlık için doğruyu, güzeli gösteren aydınlatıcı delillerdir. Allah, peygamberleri aracılığıyla insanlara öğüt almaları için, bir hidayet rehberi ve yollarını aydınlatan bir nur olarak kitapları ve son kitap olarak da Kur'an'ı göndermiştir. Bu kitapların bir rahmet kaynağı olduğunu benimseyerek samimiyetle inananlar, dünya ve ahirette kurtuluşa ve mutluluğa ulaşacak bahtiyarlardır.[4] Allah, kurumuş, çer çöp yığını haline gelerek ölmüş olan yeryüzüne, gökten yağdırdığı yağmurlarla nasıl yeniden hayat verip rengârenk çiçeklerle donatarak diriltiyorsa, imana susamış ölü

[1] A'raf 7/203
[2] Nahl 16/64
[3] Tekvir 81/26-28
[4] Casiye 45/20

kalplere de indirdiği Kur'an sayesinde yeniden hayat vermektedir.[5] Yağmurun gelişi nasıl insanların maddi dünyası için bir lütuf ve rahmet ise vahy'in gelişi de insanın ruhî dünyası için bir rahmettir. Kur'an, ruhî ve ahlâkî yönden harap olmuş insan hayatını, ahlâkî mükemmellikler ve faziletlerle yeşerten bir rahmet pınarıdır.

2. Çok Önemli Haber

İnsanlık tarihinde hiçbir olay veya hiçbir haber, bu büyük ve önemli Kitab'ın geride bıraktığı izler gibi kalıcı etkiler bırakmamıştır. *"De ki o büyük bir haberdir ve siz buna rağmen ondan yüz çeviriyorsunuz"*.[6] Bu ayette yer alan ve "büyük haber olarak anlam verdiğimiz *en-nebe'* kelimesi, Kur'an anlamını ihtiva ettiği gibi Allah'ın varlığı ve birliğini, Hz. Muhammed'in Allah'tan vahiy alan bir uyarıcı olduğunu, ahiret ve orada vuku bulacak olayları da ifade etmektedir. Ayrıca dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de *en-nebe'* kelimesinin çok önemli haber anlamının yanında faydalı ve şüphesiz ilim ifade eden büyük olay anlamının da bulunduğudur. Konumuz Kur'an olduğu için biz, en-Nebe' kelimesinin ifade ettiği anlamlardan sadece Kur'an konusuna değineceğiz. Buna göre ayetin ihtiva ettiği anlamı: *"De ki o Kur'an çok önemli, faydalı ve şüphesiz ilim ifade eden bir haberdir. Bütün bu özelliklerine rağmen siz hala o Kur'an'dan yüz çevirmeğe devam ediyorsunuz"* şeklinde düşünebiliriz.

Bu önemli haber, yeryüzünün çehresini değiştirmek, tarihin akışına yön vermek, bu dünya hayatı ile ahiret hayatının mahiyeti hakkında insanı doğru bilgilendirmektedir. Bu haber, insanlığın hem vicdanını hem de günlük hayatını etkisi altına almak ve bunları mutlak hakikate doğru yönlendirmek için gelmiştir. Bu kitap, kıyamete kadar her çağda okunup gündeme getirilmesi ve hayatın her alanına hükmetmesi gereken çok kıymetli bir mesajdır, ama Müslümanlar, bu çok önemli, faydalı ve mutlak ilim ifade eden bu muazzam mesaj hakkında kendilerine düşen görevlerin yeterince farkında olamıyorlar.

Peygamberimize nisbet edilen bir rivayette o şöyle demektedir: *"Muhakkak ki ileride kapkaranlık geceler misâli fitneler olacak!". "Onlardan kurtuluşun yolu nedir, Ey Allah'ın Resûlü?"* denildi. Efendimiz şöyle buyurdu: *"Allah'ın kitabıyla! Onda sizden öncekilerin olayları, sizden sonrakilerin haberleri ve sizin de hükmünüz vardır. O, hak ile batılın arasını ayıran kesin bir çizgidir; şaka değildir. Her kim kibirlenerek*

[5] Hadid 57/17
[6] Sad 38/67-68

onu terk ederse Allah onu perişan eder. Her kim ondan başka hidayet ararsa Allah da onu saptırır. O Allah'ın kopmaz, sağlam ipidir. O, apaçık bir nurdur. O hikmetli bir hatırlatmadır. O dosdoğru yoldur. Arzu ve istekler, ona tutunursa sapmaz. Görüşler onun sayesinde karma karışık olmaz. Âlimler ona doymazlar. Onun çokça tekrar edilmesi bıkkınlık vermez. İnsanı hayrette bırakan yönleri tükenmez. Her kim onun ilmiyle ilim sahibi olursa ileri gider. Her kim onunla amel ederse mükâfat alır. Her kim onunla hükmederse adaletle hükmetmiş olur. Her kim ona tutunursa doğru yolu bulur".[7]

3. Kesin ve Şüphesiz Gerçek

Kur'an'ın içeriği hak olduğu gibi Allah'tan indirilişi de haktır.[8] Yani Kur'an, Allah tarafından indirilmiş bir hakikattir. Eşsiz mucize olan Kur'an'ın, Allah tarafından indirildiğinin apaçık kanıtlarından biri şudur: Kur'an'ın, ifade ettiği hakikatlerin hiçbiri hakkında en küçük bir şüphe bulmak mümkün değildir. İnsanı dünyada ve ahirette kurtuluşa iletecek temel hayat prensiplerini ortaya koyan bu kitabın içinde, salim akıl ve sağduyunun kabul etmeyeceği, birbiri ile çelişen, insanı şüpheye düşürebilecek her hangi bir noksanlık, yanlışlık ve tutarsızlık yoktur. O, dünya ve ahiret hayatı için belirlediği bütün emir ve yasaklara samimiyetle inanıp saygı duyan ve isyandan kaçınanlar için baştan sona bir hidayet kaynağıdır. İnsanlık, kitap görmek veya kitap edinmek istiyorsa şunu bilmelidir ki Kur'an, bütün yönleriyle kitap denilmeğe layık yegâne kitaptır. Onda şüphe, eğrilik, tereddüt, çelişki ve tutarsızlık kabilinden şeylerin olmasını bir tarafa bırakın, şüphenin kırıntısı bile yoktur.[9]

Hatta Kur'an bu konuda o kadar kendisinden emindir ki inanmayanları veya onda çelişkilerin bulunabileceğini iddia edenleri, düşünüp araştırarak o iddialarını ortaya koymalarını ister. Çünkü o Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı elbette onda birçok tutarsızlık ve çelişkiler bulacaklardı.[10] İşte bu kitap, toplumun ve bireyin temel hayat prensiplerini çizerek onlara rehberlik eden yegâne hidayet kaynağıdır. Bütün insanlık gönlünü ona açarak ve içtenlikle okumalıdır.

Bu kitap, Allah'a karşı gelmekten sakınan, kötülük ve günahlardan uzak duran kimseler için bir kılavuzdur. Demek ki Kur'an'dan istifade edebilmenin birinci şartı,

---

[7] Ebu Muhammed ed-Darimî, *Sunenu'd-Darimî*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1.b. 1417, Fedailü'l-Kur'an, 1

[8] En'am 6/114

[9] Bakara 2/2; Kehf 18/1

[10] Nisa 4/82

dürüst ve iyiniyetli olmaktır. Hakla bâtılı gözetmeyen, bencil ihtiras, arzu ve heveslerinin ardından giden veya kendisini inkâra şartlandırarak hakkı bile bile inatla reddedenler, Kur'an'la hidâyete ulaşamazlar. Şu hâlde, tüm insanlığa doğru yolu gösteren bu kitap, ancak iyiye ve doğruya ulaşmayı arzu edenleri hedefe ulaştıracaktır. Böyle kimseler, Kur'an'ın rehberliğinde iman ve ahlak eğitiminden geçerek hem güzel insan olurlar ve hem de hayatı güzelleştirirler.[11]

Bu kitap, kendisine layık olan bir tarzda okunursa, bu sözlerin yüce Yaratıcıdan gelen hakikatin ta kendisi olduğu görülecektir.[12] Fakat bu kitap, kötülüğü, ahlaksızlığı tercih edenler için değil; her türlü fenalıktan titizlikle sakınan, doğruya ve güzelliğe ulaşmayı arzu eden takva sahipleri yani her hal ve şartta Allah'a saygılı olmaya gayret gösterenler için bir yol gösterici, bir hidayettir. *"Hiç kuşkusuz bu Kur'an, insanlığı en güzel, en doğru yola iletir ve gösterdiği yolda yürüyerek güzel, erdemli davranışlar ortaya koyan müminlere, kendilerini büyük bir mükâfatın beklediğini müjdeler"*.[13]

Cenâb-ı Hak, sıfatlarında eksikliklerden uzak olduğu gibi, O'nun kelamı olan Kur'an da noksanlıklardan uzaktır. Şöyle ki O, şiir, kehânet, zan ve tahmin kabilinden olmak şöyle dursun, ilme'l-yakîn ve ayne'l-yakînden de yüksek olarak hakka'l yakîndir.[14] Yani Kur'an, sadece bir bilgi ve hidayet kaynağı değil, hakikatin bizzat kendisidir. Öyle bir hakikat ki insanın ya da diğer varlıkların hiç şüphesiz müşahede ve tecrübe ettikleri bir hakikat…*"Hakikaten işte bu Kur'an, hakku'l-yakîndir."*[15] Hakku'l-yakîn, kesin bir gerçek, en büyük gerçek ve en üstün doğru anlamına gelmektedir. Buna şüphesizlik halinin son derecesi yahut daha üstünde bir gerçek bulunmayan en yüksek mertebedeki gerçeklik denilir. Hakku'l-yakîn, şüphesizlik niteliğindeki ilim ve bizzat müşahede etmenin ötesinde, tahakkuk edip yaşanan hakikat demektir. Buna göre Kur'an, insanlığın tecrübe ederek yaşadığı veya yaşayacağı gerçekliklerden çok daha üstün, hiç şaşmayan bir gerçekliğe sahiptir.

Rabbimiz, bir ayette Kur'an'ın, *"Hikmet-i bâliğa"* yani sağlamlık, mükemmellik ve gayesini gerçekleştirmede en yüce mertebeye çıkmış hikmet olduğunu bildirmektedir.[16] Yaşadığımız şu kâinât, bir hikmet kitabıdır. Kur'an ise, bu hikmetin iç

[11] Bakara 2/3
[12] Bakara, 2/147
[13] İsra, 17/9
[14] Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Kitabevi, İst, 1971, 7/5346
[15] Vakıa 56/95
[16] Fussilet 41/41-42

yüzünü hatırlatmakta ve ikaz etmektedir. Akıl sahipleri, kâinâtı görmeli, Kur'an'ı tefekkür ve tezekkür ederek hikmete ermelidirler. Âlemi görmemek veya içinde boğulup kalmak, ondan Kur'an'a intikal edememek hikmete muhaliftir. Bir başka ayette ise Kur'an'ın *"hüccet-i baliğa"* olduğu ifade edilmektedir. Yani bu Kur'an, Allah katından gelen en üstün ve en mükemmel delildir.[17] Kur'an, derin anlamlarla dolu, sağlıklı ve ahlâklı bir toplum düzeni sağlayan, inanılıp tatbik edildiğinde hedefe kesinlikle ulaştıran, sağlam bilgileri içeren ve en doğru hükümleri ihtiva eden bir hikmettir.[18]

Kur'an, insanın, dış âlemde olduğu kadar, kendi içinde de Allah'ın ayetlerini müşahede edeceğini, tecrübeleriyle bilgisini arttıracağını haber vermektedir. Hatta çağlar geçtikçe ve insanoğlu kendisini ve evreni daha yakından tanıdıkça Kur'an'ı daha iyi anlayacak ve onun insan ürünü bir kitap olamayacağını, gerçeğin ta kendisi olduğunu şüphesiz görecektir.[19] İnsan kendi varlığından, üzüntüsünden, sevincinden, yiyip içmesinden, konuşmasından, şüphe edebilir mi? Elbette hayır. İnsanların kendi aralarında konuşması nasıl bir gerçek ise, konuşup konuşmadıkları konusunda nasıl ki görüş ayrılığına düşmüyorlarsa, aynen bunun gibi bu kutsal sözleri ihtiva eden Kur'an'ın tümü de gerçektir, kuşkusuzdur.[20] Kur'an'ın haber verdiği olaylar, sizin var oluşunuz, yiyip içmeniz, nefes almanız ve konuşmanız kadar gerçektir. Çünkü bu Kur'an, inananları sonsuz mutluluğa, inkâr edenleri de azaba götüren *"Kesin bilgidir yani mutlak hakikattir".*[21]

4. Şerefli Kitap

Kur'an, çok faydalı ve feyizli bir kitaptır. O, inkârcıların iddia ettikleri gibi ne bir kâhin sözü, ne bir deli saçması, ne Allah'a yakıştırılmış bir uydurma, ne eski kuşaklardan kalma bir masal ve ne de şeytanlar tarafından getirilmiş bir mesajdır. Bütün bunlar ve bunlara benzer inkârcı iddiaları tümü ile asılsızdır. Bu kitap, yüce bir Kur'an'dır. Kaynağı bakımından yücedir, başlı başına yücedir, gösterdiği yolun yönü bakımından yücedir. Çünkü dünya ve ahirete dair birçok önemli ilmin esaslarını ihtivâ etmekte gayet güzel, hoş, yüceltmeye ve hürmete layık bir kitaptır. Bir hayat nizamını

[17] En'âm 6/149
[18] Kamer 54/5
[19] Fussilet 41/53
[20] Zariyat 51/23
[21] Hakka 69/51

tebliğ eden bu kitaptaki ilkeler, bir inanca dayalı ahlak, ibadet, muamelat esasları, medeniyet, kültür, ekonomi, adalet, barış ve savaş kanunlarını, kısaca hayatın tüm yönlerini kapsamaktadır.

Allah'ın ifadesiyle *"O, elbette değerli, şerefli bir Kur'an'dır"* (Vakıa 56/77). Şüphesiz bu kitap, kıyamete kadar her çağda okunup amel edilerek gündeme getirilmesi ve hayatın her alanına hükmetmesi gereken çok kıymetli bir mesajdır. Bu ayette Kur'an, *"mertebesi yüksek, değerli, şerefli ve yüce"* anlamlarına gelen kerîm sıfatıyla nitelenmiştir. Çünkü Allah, son kitap olması dolayısıyla onu bütün ilâhî kitaplardan mükemmel kılmış, gerçek dışı unsurların ona karışmasını önlemiş, onda yüksek ahlâk ilkelerine ve insan hayatı için çok önemli konulara yer vermiştir. Onu okuyanın, anlamaya ve yaşamaya gayret gösterenin değeri artar; o, gerçeğe ulaştıran kanıtlarla doludur, içerdiği hidayet, bilgi, açıklama ve hikmetlerle her türlü övgünün üzerinde bir kıymeti haizdir.

Kur'an, şerefli ve yüce bir kitap olduğu için onun hükümlerine gerçek anlamda inanıp onları sosyal hayatında da uygulayanları, dünyada da ahirette de yüceltir ve şereflendirir. Ancak ona değer vermeyerek arzu ve isteklerine uyarak onun ayetlerinden uzaklaşan ve onlardan yüz çevirip dinden çıkanlar ise alçaldıkça alçalır. Dünya menfaatlerine, hırs ve rahatına yönelip çeşitli günahlara kapılarak bu hayvani arzuların hırsına öyle yenik düşenler, sonunda bütün yüce olan şeyleri bir kenara iterek tüm aklî ve ahlakî terakki yeteneklerini boşa harcamış olurlar. Kur'an'da anlatılan bu insan tipi, haricî şartlar ne olursa olsun, daima aklıyla bedensel güdüleri arasındaki çatışmanın ve dolayısıyla içsel huzursuzluğun, hayalî korku ve kuruntuların kurbanı durumundadır. Bunun için de, inanmış bir kişinin inanç yoluyla eriştiği zihnî berraklıktan, ruhî dengeden yoksundur.

Müslümanlar, geçmişte gönülleri ve ülkeleri fethederek kazandıkları bütün itibarların, şan ve şerefin aslında sadece Kur'an'a ait olduğunu idrak edebilselerdi bu gün onun rehberliğini terk ederek bu hale düşmezlerdi. Çünkü dünya ve ahiret saadetini elde etmek için uyulması gereken bütün kaideler, Kur'an'da yer aldığı gibi, bütün şeref ve itibar da ona uymakta yatmaktadır. Konuyla ilgili olarak Rabbimizin şu ayeti bu durumu açıklayıcı niteliktedir: *"Andolsun ki biz size kendisine uymakla şeref kazanacağınız bir kitap gönderdik. Neden hala aklınızı başınıza almazsınız!"*[22] Bu

[22] Enbiya 21/10

kitap, insan benliğini eğitip mükemmel bir toplum oluşturabilmek için ihtiyaç duyulan her türlü hikmet, öğüt, uyarı ve ibret derslerini içinde barındırmaktadır. Fakat insanlar, kendilerine onur, itibar ve yücelik kazandıracak olan bu uyarıcı kitaptan yine de yüz çeviriyorlar.[23]

Rabbimiz, Yüce Kur'an'ı, en yüksek nitelikteki olumlu sıfatlarla vasıflandırıp, insan zihnine gelebilecek bütün olumsuz sıfatlardan da uzaklaştırıcı ifadeler kullanmaktadır. Nitekim "*Kaf, Şerefli Kur'an'a yemin olsun"*[24] ayeti, kitap türü içinde en yüksek değere sahip kitabın Kur'an olduğunu, ayrıca manasını bilip kendisiyle amel edeni de şereflendiren şanlı Kur'an anlamındadır. Allah'ın şerefli Kur'an'a yemin etmesi, his, kalp ve vicdanlarda gerekli etkiyi göstermesi içindir. Bu yeminle Kur'an'ın büyüklüğü ve önemi iyice vurgulanmaktadır.

Bu ayet, Dünyada hiç bir kitabın Kur'an'la mukayese edilemeyeceğini ve onun seviyesine çıkamayacağını bildirmektedir. Kur'an, dili, muhtevası ve edebî yönü ile mucize olan en büyük kitaptır. O nazil olduğu zamanda da insanlar onun benzeri bir sözü söylemekten aciz kalmışlar, bugün de acizdirler. Hiç bir sözünün hiçbir devirde yanlış ve asılsız olduğu ispat edilememiştir, edilemez de. Yani insan onu ne kadar kendisine önder yapmaya çalışırsa, o kadar dünya ve ahiret iyilikleri elde eder. İnsanın Kur'an'a ihtiyaç duymayacağı veya ondan fayda temin etmenin son bulacağı bir zaman da yoktur. Çünkü Kur'an, insanların ıslahı için en yüce ve faydalı anlamları ihtiva eden bir kitaptır.

İnkârcılar, Kur'an hakkında, "O, sihirdir, beşer sözüdür, öncekilerin efsaneleridir" gibi asılsız iddialarla Kur'an'ın değer ve yüceliğini kabul etmemektedirler. Onların bu tür asılsız iddialarının aksine Yüce Rabbimiz, bu kitabın hükümlerinin kıyamete kadar her çağda geçerliliğini koruyan ve hayatın her alanına hükmetmesi gereken şanlı, şerefli, köklü, çok kıymetli bir mesaj olduğunu ifade etmek üzere *"Hayır. O, şerefli bir Kur'an'dır."*[25] buyurmaktadır. Allah'ın sözünden daha yüce daha üstün ve daha köklü ne olabilir? İnkârcılar her ne kadar kabul etmeseler de Kur'an, varlık âleminde, kitaplar içinde şerefi, şanı en yüksek; üslubu hepsinden yüce, kapsadığı manalar yalan ve

[23] Mü'minun 23/71
[24] Kaf 50/1
[25] Buruc 85/21

töhmetten arınmış, dolayısıyla inanılarak okunup amel edilmesi gerekli olan yüksek şanlı bir kitaptır.[26]

5. Kitapların En Mükemmeli

Allah'ın kitapları, O'nun sözlerinin harflere, satırlara dökülmüş şeklidir. Allah'ın söz ve kitaplarının tümü güzeldir. Ancak bunlar içinde Kur'an'ın apayrı bir yeri vardır. Çünkü *Kur'an, en güzel söz ve en mükemmel kitaptır*. Allah, sözlerin ve kitapların en güzeli olan bu Kur'an'ı kendi içinde tutarlı, ayetleri arasında müthiş bir ahenk ve uyum olan ve hakikati tüm yönleriyle ele alıp insanların anlaması için farklı üslup ve örneklerle tekrar tekrar açıklayan yüce bir kitap hâlinde indirmiştir.[27]

İnsaf sahibi olan ve ön yargılardan uzak bir şekilde Kur'an'ı okuyan her kişi, Kur'an ayetlerinin, kendi içinde tutarlı, ayetleri arasında eşsiz bir ahenk ve uyum bulunduğunu ve hakikati tüm yönleriyle ele alıp tekrarlayan mükemmel bir kitap olduğunu hemen fark edecektir. Varlık âleminde ister ilahi ister beşeri kaynaklı olsun hiçbir kitap, Kur'an'ın yücelik ve üstünlüğüne ulaşamaz. Burada şu soru aklımıza gelebilir: Kur'an dışındaki ilahi kitapların tahrif olmadan önceki halleri yani asılları da Allah kaynaklı değil midir? Bu soruya vereceğimiz cevap, şüphesiz evet olacaktır. Şu kadar var ki ilahi mesajlar, insanlığın gelişim, bilgi ve anlayışlarıyla orantılı olarak gönderilmişlerdir. Kur'an, son kitap olarak, insanlığın gelişimine paralel olarak tekâmül etmiş bir kitaptır. Çünkü Kur'an, getirdiği mesajların ötesinde, kendinden önceki kitapların meyvelerini, hükümlerini, güzelliklerini de kendinde toplayan bir kitaptır. İşte bu yüzden Kur'an diğer kitaplardan farklılık gösterir.

Peygamberimiz, insanın sözleri ile Allah'ın sözleri arasındaki farklılığı belirtmek amacıyla *"Allah'ın sözlerinin diğer sözlere üstünlüğü, Allah'ın, yarattıklarına üstünlüğü gibidir"* buyurarak bu gerçeği ifade etmiştir.[28] Çünkü *"Allah katında, O'nun sözünden daha yüce hiçbir söz yoktur. Kullar da Allah'ın sözünden daha sevimli hiçbir sözle O'na karşılık vermemişlerdir."*[29]

[26] Hicr 15/87
[27] Zümer 39/23
[28] Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1968, Fedailü'l-Kur'an, 25
[29] Darimî, Fedailü'l-Kur'an, 5

Cabir b. Abdillah'tan gelen bir rivayete göre, Allah Resulü (s.a.v) bir hutbesinde şöyle demiştir: "*Sözlerin en doğrusu, Allah'ın Kitabı; yaşantı ve tavrın en güzeli ise Muhammed'in yaşantı ve tavrıdır ...*".[30]

6. Gerçeği Hatırlatan

Kur'an'ın çok önemli isim ve sıfatlarından biri de hiç şüphesiz "ez-Zikr"dir. Allah'ın peygamberimize indirdiği şey, ayetlerin, vahiylerin toplamı olan Kur'an idi. Şu halde Kur'an, kendisine "ez-Zikr" demektedir.[31] Zikr kelimesi, ilahi hakikatleri hatırlatan ve hatırdan çıkarılmaması gereken anlamındadır. Kur'an, baştanbaşa bir öğüt, hatırlatma, insanlarla ilgili önemli hususları açıklayan ilâhî bir bildiri, hidayet ve rahmet kaynağıdır. O, aynı zamanda sürekli Allah'ı, ahireti, adaleti, ümmet birliğini, temel insani ve ahlaki değerleri hatırlatan ayetlerden meydana gelmektedir. Bu manada kalpler, ancak Kur'an ile huzur ve mutluluğa ulaşabilir.[32] Zikirde en kestirme ve en erdirici yol, Kur'an'dır. O'nu okuyup üzerinde tefekküre dalmak, hayat kitabı edinmek en mükemmel zikirdir.

Kur'an, Allah'ın varlığını, emir ve yasaklarını hatırlatan, unutmamamız konusunda bize rehber olan bir kitap olduğu için zikirdir. O, Allah'ın tekliğini, eşsizliğini, varlık ve yüceliğini bildirmekle kalmayıp, O'na karşı nasıl davranmamız gerektiğini de belirleyen bir hidayet sebebidir. "*İşte bu (Kur'an), bizim indirdiğimiz bir zikirdir. Şimdi onu inkâr mı ediyorsunuz?"*.[33] Kur'an, ayetlerini düşündükçe, tedebbür ve tezekkür arttıkça daha iyi kavranılan; idrak arttıkça gerçekliği ve açıkladığı hakikatleri bilinen, dolayısıyla insana hayrı devam eden mübarek bir kitap ve mükemmel bir öğüttür.

Allah'ı yegâne tapılacak varlık, O'nun gönderdiği ilahi mesajları ve Kur'an'ı da tabi olunması gereken bir hidayet rehberi olarak kabul etmeyip, bir takım varlıklara ibadet edenler, O'nun "zikr"ini unutanlardır.[34] Zikri unutmak, Allah'tan gafil olmak, O'na inanmamak ve vahiyle/Kur'an'la amel etmemektir. Yüce Allah, Kur'an'ın zikir olduğunu bildirmekle kalmamakta, ayrıca mutlak anlamda hayır ve rahmet kaynağı

[30] Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, en-Nesaî, *Sünenü'n-Nesaî*, El -Mektebetu't-Ticariye, Mısır 1930, İdeyn, 22
[31] Hicr 15/9
[32] Ra'd 13/28
[33] Enbiya 21/50
[34] Furkan 25/17-18

olan, insanlığın iyilik ve güzelliğini isteyen bu şerefli kitaba yemin de etmektedir. *"Zikir sahibi Kur'an'a yemin olsun ki*".[35] Bu ayetteki "ez-Zikr", insanlar arasında yayılmış, şöhret bulmuş güzel hatıra, şeref, şan ve övünç sahibi, tezkîr yani uyarı nitelikli kitap demektir. Kur'an İnsanları eğitip mükemmel bir toplum oluşturabilmek için insanlığın ihtiyaç duyabileceği her türlü hikmet, öğüt, uyarı ve ibretleri içinde barındıran bir kitaptır.

Kur'an, her türlü ihtilaftan uzak, kendisinde hiçbir noksanlığın bulunmadığı muhkem yani sağlam ve şerefli bir kitaptır. Kur'an, öğüt almak ve tezekkür etmek isteyenler için öğüt kaynağıdır: *"Öyleyse sen, sana vahyedilen Kur'an'a sarıl. Şüphesiz ki sen doğru bir yol üzerindesin. Gerçekten o Kur'an, hem senin için, hem kavmin için bir zikirdir; yakında sorgulanacaksınız"*.[36] Bu ayetlerde de Kur'an'ın "zikr" olduğu açıkça belirtilmektedir. İnsanlardan bir kısmının Kur'an'ı kabul etmemesi, onun, Allah, peygamber ve mü'minler nezdindeki itibar ve şerefini düşürmez. Bilakis itibar ve şerefleri yok olanlar, Kur'an'ı kabul etmeyenlerdir. Kur'an, insanlık için bir rahmet kaynağı olduğu için, geçmiş ümmetlerin olaylarından ibrete vesile olacak kıssa ve haberleri, dinde ihtiyaç duyulan hususları, sayısız ibret tabloları şeklinde gözlerimizin önüne sererek ibret almamızı ister. Bu anlamda Peygamberimizden de *"Kur'an zikirdir. Binaenaleyh onu tezekkür ediniz"* hadisi rivayet edilmiştir.[37]

Zikir kavramı, yüce kitabımızda öncelikli ve ağırlıklı olarak Kur'an anlamında kullanılmaktadır. Bu konuda birçok ayet mevcuttur. Kur'an'a dayalı olarak Allah'ı zikretmek; O'nun yüceliği ve azameti karşısında mü'mini şuurlandıran bilinçli bir eylemdir. Bu davranışın insan hayatındaki eseri; doğruluk, Allah yoluna uyma, kendisine ve başkasına kötülük veren şeyden kaçınma, hayatının her anında Allah'la olma şeklinde belirir. Çünkü Allah'ı zikir, olumlu davranışa iten aklî ve ruhî bir faaliyettir. Kur'an, bu konuda mü'minlere şöyle sesleniyor: *"O takvâ sahipleri, bir kötülük yaptıklarında, ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlarına getirirler...".*[38]

---

[35] Sad 38/1
[36] Zuhruf 43/43-44
[37] İbn Ebi Şeybe, Muhammed, Tah. Kemal Yusuf el-Hut; el-Musannef Fil Ehadisi ve'l-Asar, Mektebetü'r-Rüşd, 1.baskı, 1409, 6/152, No: 30275
[38] Al-i İmrân 3/135

"O âlemler için bir zikirdir"[39] ayetinde yer alan "O" zamiri, Kur'an anlamına geldiği gibi Hz. Peygamber manasına da gelmektedir. Kur'an baştanbaşa uyarı ve öğütleri ihtiva eden bir kitap olarak zaten zikirdir. Ayetteki zikir kavramını, Hz. Peygamber olarak anlayanlara göre, onun şahsiyeti baştanbaşa zikir, nasihattir. Dolayısıyla ayet, her iki anlamı da ihtiva etmektedir. Zikir kavramının, "ilmi akılda tutmak" anlamını ele aldığımızda ayetin manası şu şekilde de düşünülebilir: *"O (Kur'an), âlemler için (akılda tutulması, hatırlanması gereken) bir "ilim"dir ancak"*.

Kur'an, insanları bâtıl inançlardan kurtarıp doğru inançlara yönelten, hak ve adaletle bağdaşmayan, insanlık onuruna yakışmayan tutum ve davranışlardan arındırıp temiz bir hayata, erdemli davranışlara kavuşturmayı amaçlayan bir kitaptır. Kur'an'a uyanlar, dünya ve ahiret şerefine ve nimetine erecekler, uymayanlar da sorumlu olacaklardır. Genel olarak Allah'ın tüm mesajlarına, özelde de Kur'an'a "ez-Zikr" denilmesi, vahyin, ilahi mesajların, insanlara sürekli Allah'ı hatırlatıcı hususları ihtiva etmelerindendir.

7. Gönüllerin Şifası

Kur'an'ın bir diğer isim ve sıfatı da Şifa'dır: *"Ey insanlar! Şurası bir gerçek ki, size Rabbinizden bir öğüt, gönüllerdeki manevi hastalıklar için şifa ve aynı zamanda inananlar için rehber ve rahmet kaynağı olan Kur'an geldi"*.[40] İnsanlığın başına bir kâbus gibi çöken inkâr ve cehalet karanlığının şerrinden kurtulmak, ancak Kur'an'ı gerçek manada anlayıp yaşam rehberi kılmakla mümkündür. Gerek batıl ideolojilerle, gerek din adına uydurulan bid'at ve hurafelerle yıkıma uğratılan gönüllerin yeniden iman nuruyla aydınlanıp şifaya kavuşması, her türlü bağnazlık, cehalet ve hurafenin yegâne ilacı Kur'an'dır. Kur'an-ı Kerim, kalplerde bulunan her türlü bozuk fikir, bozuk ahlak ve batıl şeylere şifadır. Tarafsız ve karşılaştırmalı bir anlayışla bütün dinlerin kutsal kitaplarını inceleyenler, Kur'an'da bulunan güzel ahlak ilkelerini başka hiçbir kitapta bulamazlar. Dünyada bütün âlim ve filozofların kitaplarında insanlığın dünya ve ahret mutluluğuna yönelik yazdıkları kanunların esası ve temeli Kur'an'ın insanlık için rahmet olan beyanlarında mevcuttur.

Kur'an'ın şifa oluşu, İslam Dünyası'nda yaygın olarak algılandığı biçimiyle biyolojik yani bedensel hastalıklara şifa olması değildir. Kur'an'ın şifa oluşu, ancak

[39] Sâd 38/87
[40] Yunus 10/57

yaşanması halinde kalplerdeki inanç, ibadet, muamele ve ahlak bozukluğundan kaynaklanan manevi hastalıklar içindir. Kur'an, toplum ve fertlerin kalplerindeki şirk, nifak, küfür, zulüm, adaletsizlik, merhametsizlik, vefasızlık, samimiyetsizlik, bilgisizlik, ahlaksızlık, kıskançlık, iffetsizlik, güvensizlik, yalancılık, riya, şüphe ve istikrarsızlık ve ahde vefasızlık gibi hastalıklarına şifadır. Yani, hakka, hakikate ve ahlakî güzelliklere, evrensel insani ve fıtri değerlere ters düşen ne varsa hepsi için bir şifa, bir arınma vasıtasıdır. Kur'an, kalpleri diriltmek, gönülleri dolduran saçma şeylerden temizlemek, kalplere egemen olan kuşkudan kurtarmak, insanları hasta eden kötülüklerden, şaşkınlığa düşüren krizlerden uzaklaştırmak için gelen bir öğüt ve şifadır. Bu öğüt, kalplere iman ile beraber, şifa, afiyet, kesin inanç, güven ve huzur verir. Bu öğüt, imandan nasibini alanlar için hedefe ulaştırıcı yolun kılavuzudur. Sapıklık ve azaptan kurtaran bir rahmettir.[41]

Kur'an'daki şifa kelimesinin geçtiği ayetlere dikkat edilirse, onun hidayet ve rahmetle eş anlamda kullanıldığını görürüz.[42] Bu şu demektir: İnsanlar, Kur'an'a yaklaşıp onu anlayarak yaşadıklarında hidayet ve şifaya ereceklerdir. Çünkü Kur'an'da, hikmet, korkutma, teşvik ve kalbin iyi olmasını sağlayacak ve ibret almayı gerektirecek güzel öğütler vardır. Kur'an'dan yüz çevirerek hem kendilerine ve hem de Allah'a haksızlık eden zalimler, kendi kendilerini aldatıp oyalayarak, "dünyevî haz ve zenginliklere" aşırı bağlılık göstererek vahyin gösterdiği doğru yolu bulma şansını elden kaçırırlar. Onlar bu anlayışlarını değiştirmedikleri sürece, mutlak gerçeklerin, değişmeyen ahlakî değerlerin varlığını kabul etmeyen ve sonuçta insani değer ve gerçekleri reddeden bir yokluk ve anlamsızlığın tutsağı olmaktan kurtulamazlar.

Allah'ın Hz. Muhammed'e vahyettiği ayetler, insan ruhunu okşayan, yürekleri sarsıp derinden etkileyen muhteşem güzelliğe sahip, tüm insanlığa yöneltilen bir uyarı ve toplumsal huzur için bir şifa niteliğindedir. Kur'an, insanları eğitip mükemmel bir toplum oluşturabilmek için ihtiyaç duyulabilecek her türlü hikmet ve ibret derslerini içerisinde barındıran bir kitaptır. Kur'an'ı efsun, muska, üfürük kitabına çevirmek, onu çığırından ve gönderiliş amacı olan hidayet kitabı olmaktan çıkarmaya dönüştürür.

Mü'minler, Allah'ın en büyük mucizesi olan Kur'an sayesinde akılları ve kalpleri huzura kavuşan kimselerdir. Onlar Kur'an'dan daha açık, daha ikna edici bir mucize olamayacağını bilen ve kalpleri ancak onunla tatmin bulup sükûnete kavuşanlardır.

[41] Fussilet 41/44
[42] İsra 17/81-82

Çünkü kalpler, ancak Allah'ın en büyük mucizesi olan bu Kur'an sayesinde şüphelerden arınır, inkâr ve nifak hastalılarından, ruhsal çalkantılardan kurtulur ve gerçek anlamda mutluluk ve huzura kavuşabilir! Şu yeryüzünde, Allah'a yakınlıktan doğan huzurdan yoksun olandan daha bedbaht birisi olamaz.

Allah'ın "zikri", vahyi olan Kur'an'ı duyumsayan gönüller, varlık âleminde yalnız olmadıklarını bilir, daima O'nun yakınında ve himayesinde olduklarını hissederler. Bu duygu, kalbi bürüyen, onu dinlendiren, neşelendiren, yumuşatan, rahatlatan, kendini güvencede hissetmesini sağlayan ve esenlik bahşeden bir duygudur. Kalp, varlık âleminde tek başına, yapayalnız olmadığını anlar. Çünkü çevresindeki her şey himayesinde bulunduğu yüce Allah'ın eseridir.

Kur'an, her zaman ve herkes için düşündürücü aklî âyetler ve itikadî delilleri ihtiva etmektedir. Kur'an'ın düşünceye yaptığı telkinlerle Allah'ı zikretmeyen ve bununla tatmin bulamayan kalplerin, hiçbir âyet ve delille tatmin bulmasına imkân yoktur. Bunlar ebediyete kadar doyum ve tatminden yoksun kalacak ve acı içinde çırpınıp duracaklardır. Artık bunların kalbi, selim kalb değildir; kalb olmaktan çıkmıştır. Vicdan da vicdan olma özelliğini yitirmiştir, çürümüş ve bozulmuştur. Onun için Kur'an'ın düşündürücü âyetlerinden istifade edemezler. Allah'ın vahyi ile tatmin olmayanların gönülleri, anlamsız, geçici ve doyumsuz isteklere kapılmış kalmışlardır. Allah'ın gönderdiği Kur'an mucizesiyle doyuma ulaşmayan kalplerin, başka bir şeyle huzur, şifa ve doymasına imkân yoktur!.[43]

8. Hak ile Batılın Ölçüsü

Kur'an'ın önemli isim ve sıfatlarından biri de Furkan'dır. Furkân terimi, Kur'an'da, çoğunlukla vahyedilmiş metinlerden her hangi birini ve özellikle de Kur'an'ı tanımlamak için kullanılmaktadır.[44] Furkan, hakkı bâtıldan, doğruyu eğriden, hayrı şerden, iyiyi kötüden, helali haramdan en hikmetli ve en muazzam şekilde sağlam delillerle ayıran, sonuca bağlayan kitap, ölçü demektir. Sabah, nasıl gecenin karanlığını yırtarak ortalığı aydınlatmakta ise aynı şekilde Kur'an da batıl ve zulüm karanlıklarını yok ederek hakikati bütün yönleriyle ortaya koyan ilahi bir hayat ölçüsüdür.

Kur'an sadece hak ile batılın ne olduğunu belirleyen bir ölçü, bir delil değil; o aynı zamanda bir hüküm kaynağıdır. Kendisiyle insanlara hükmedilsin diye

[43] Rad 13/28
[44] Bakara 2/52; Enbiya 21/48; Furkan 25/1

gönderilmiştir. *"Sen onlara de ki: Hakikati apaçık ortaya koyan bu ilahî kelâmı size indiren O iken, [neyin doğru neyin yanlış olduğu konusundaki] hüküm için O'ndan başkasını mı arayacağım?"*.[45] Kur'an, belli bir topluluk ve belli bir zaman için değil, dün de bugün de her insan için gerekli kaideleri, prensipleri ve uygulanması gereken hükümleri ihtiva eder: *"İnsanlar arasında Allah'ın sana bildirdiği şekilde hükmetmen için Biz sana kitabı gerçeğin ta kendisi olarak indirdik. Artık hainlerin müdafaacısı (avukatı) olma"*.[46] Bu ayette, insanlar arasında meydana gelen anlaşmazlıklar karşısında Hz. Peygamber'in ve ümmetinin takınması gereken tavır, oynaması gereken rol ve uygulaması gereken muamele şekli açıklanmaktadır.

Bu ayet, Müslümanlara, kıyamete kadar uyacakları kaideleri, açıklamaktadır. Yani insanlar arasında itikadî veya amelî her çeşit anlaşmazlıkların halledilmesinde Allah'ın kitabını, hüküm kaynağı edinip, hak ve hakikatle, hakkıyla hükmetmek ve ayırım yapmadan herkese kazandığı hakkını vermek zorunludur. Rabbimiz, bütün Müslümanlara kavmiyet ve kabile tutkusunun adaleti engellememesi gerektiği öğretiyor. Bir kimsenin, haksız olduğu halde kendi grubundan bir kişiyi savunup, haklı olduğu halde karşı gruptan bir kimseyi suçlaması apaçık bir ihanettir. Zaten bu kitabın asıl iniş hikmeti, insanlar arasında hükmetmek ve hâkim olmak için, hakkı gösteren bir esas olmasıdır. Çünkü vahiy, hakka uygun, zorunlu bir ilimdir. Kur'an'ın rehberliğini kabul edenler, ona bu gözle bakar ve kabul ederler.

Allah, Kur'an'ı hüküm kaynağı olarak kabul etmeyenleri, *"Yoksa onlar Cahiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Oysa kesin olarak bilen ve iman edenler için, Allah'tan daha güzel, daha doğru kim hüküm verebilir?*".[47] Cahiliye kelimesi, İslâm'ı bir din, değer yargısı ve hüküm kaynağı olarak kabul etmeyen İslam dışı bütün din, inanç ve felsefi sistemleri kapsar. İslâm'ın yolu bütünüyle her gerçekliğin bilgisine sahip olan Allah'ın gönderdiği şüphesiz ilme dayanırken, İslâm'ın yolundan ayrılan ve ona karşı olan her yol cahiliyenin yoludur. Cahiliye, yaşama kurallarını sadece zan, beşeri arzular, karşılıklı çıkar ve taraf tutmaya dayanarak icat eden yani İslâm dışı yolların tümüdür. Bu yüzden ne zaman bu yollardan biri benimsense, bu zaman "cahiliye" zamanı olacaktır. Dolayısıyla, İlâhî bilgiyi değersiz gören, onun geçerliliğini kabul etmeyen tüm düşünce sistemleri, İslâm öncesi sistemler gibi cahilî düşünce olmaktan kurtulamaz.

---

[45] En'am 6/114
[46] Nisa 4/105
[47] Maide 5/50

Bu ayette geçen cahiliye kavramından, yalnızca Hz. Muhammed'den önceki tarihsel zaman değil, genelde, bütün kişisel ve toplumsal olguların yalnızca "yararlılık, taraf tutma, adalet, merhamet ve ahlaki değerlerden yoksunluk" açısından ele alındığı her türlü zaman, mekân ve durum kastedilmektedir.[48] Böyleleri her koşulda her durumda geçerliliğini koruyan ve her koşul ve durumda uygulanmak zorunda olan Allah'ın şeriatını reddederek O'nun ilahlığını inkâr etmiş olmalarına karşın, hâlâ nasıl "Müslümanlık" iddiasında bulunabilirler? Ayet, şu anlamı açıkça ifade etmektedir: Onlar, Allah'ın hükmünü hiç bir baskı olmaksızın, inkâr ederek ve keyfi olarak uygulamayarak İslâm dışı cahiliye döneminin hak hukuk tanımayan kanun ve hükümlerini mi hayata egemen kılmak istiyorlar? Hiç kimse, hiçbir sistem, insanlık vicdanını tatmin etme noktasında Allah'ın hükümlerinden daha gerçekçi ve güzel bir hüküm koyamaz.

9. Korunmuş Kitap

Kur'an, hem ilahi ve hem de beşeri koruma yoluyla kıyamete kadar her türlü tahrifat, karışıklık, eksiltme ve ilavelerden muhafaza edilmiş yeğane kitaptır. Hangi türden olursa olsun, bu kadar uzun bir süre benzer biçimde korunan başka bir kitap örneği yoktur. Allah, hem kendi katında belirlediği Levhi Mahfuz denilen her şeyin yazıldığı varlık sahifesinde korumuştur,[49] hem de ondan sonraki aşamalarda indirilmesinde, indirdiği kişinin gönlünde ve daha sonrasında her türlü müdahaleden muhafaza etmiştir. Bu yüzden cinlerin, şeytanların ona ulaşması, ona batıl unsurlar katması mümkün değildir. Bu kitap, hiç bozulmadan ve hiçbir değişikliğe maruz kalmadan, Levh-i Mahfuz'daki asli şekliyle Muhammed'in kalbine indirilmiştir. Çünkü ona, tertemiz meleklerden başkası dokunamaz. Cebrail, onu Levh-i Mahfuz'dan Peygamberin kalbine indirirken, Allah hiçbir cinin, şeytanın ve benzeri şerli yaratığın Kur'an'a müdahale etmesine, ona bir şey katmasına ve ondan bir şey eksiltmesine izin vermez. Dolayısıyla, Kur'an'ı şeytanlar, cinler indirmiş değildir. O doğrudan doğruya âlemlerin Rabb'i tarafından gönderilmiştir. Bizzat Allah tarafından korunan bu kitap, bir tek harfi bile değiştirilmeden Peygambere nazil olmuş ve öylece insanlığa tebliğ

[48] Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*,çev., Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İstanbul 1996, 1/201
[49] Vakıa 56/78; Buruc 85/22

edilmiştir.[50] Buna ilahi koruma denilmektedir. Bir de beşeri koruma vardır. Bu koruma da bir kaç şekilde gerçekleşmiştir:

a-Hz. Peygamber, kendisine indirilen vahiyleri, vahiy katiplerine yazdırıyordu. O hangi ayetin nereye yazılacağını da belirliyordu.

b-Hz. Peygamber ve vahiy katipleri ezberliyordu. Sahabe arasında Kur’an’ın tamamını ezberleyenler olduğu gibi birkaç sûreyi veya daha fazlasını ezberleyenler de mevcuttu.

c-Vahiy katiplerinin dışındaki sahabeler ve sonradan gelen Müslümanlar da hem yazıyla ve hem de ezber yoluyla Kur’an’ı muhafaza ediyorlardı. Bunlara lafzi koruma denir.

d-Müslümanların Kur’an hükümlerine uyup, gereğince amel ederek korumaları da manevi koruma olarak değerlendirilebilir.

Kur’an’ın ilk nüshalarıyla, İslâm tarihi boyunca ve bugün dünyanın her tarafında okunan Kur’an nüshaları arasında her hangi bir farklılık bulmak mümkün değildir. Rabbimiz, inkârcıların Kur’an’ın ilahi kaynaklı olmadığına yönelik iddialarına karşı, *“Kesin olarak bilesiniz ki bu Zikr’i/Kur’an’ı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz”*[51] ayeti ile onların bu türlü düşüncelerini açıkça reddetmektedir. Kur’an kaynağı, gönderiliş yolu ve içeriği yönünden insan, cin ve şeytan şerrinden korunmuştur. Allah, Kur’an’ın aslını, fazlalık veya noksanlıktan, bozma ve değiştirme gibi onun gerçekliğine zarar verecek hususlardan muhafaza etmeyi üzerine almış ve bunu garanti etmiştir. Böylesi bir korunma, kendisinden sonra hiçbir kitabın gelmeyeceği için Kur’an’a özgü kılınıp başka hiçbir kitaba nasip olmamıştır. İslam düşmanlarının, Kur’an’ı değiştirmek ve bozmak üzere geçmişte ve günümüzde bitmeyen arzuları ve hırsları bulunduğu halde, bu kitabın her yönden tahriften korunmuş olması en büyük mucizelerdendir. Kur’an’ın 1400 seneyi aşkın bir zamandan beri korunmuş olması, bunun geleceğe yönelik üstün bir mucize olduğunun ispatıdır. Bütün kâinat, bu gayb haberinin gerçekleştiğine geçmişte ve günümüzde şahit olduğu gibi gelecekte de şahit olacaktır.

Önceki kutsal kitapların mâruz kaldığı ve genellikle tahrif terimiyle ifade edilen eksilme, değişme, bozulma, kaybolma gibi haller, Kur’an’ın başına gelmeyecektir. Kur’an, Peygamber’e geldiği şekliyle kıyamete kadar varlığını ve orijinalitesini

[50] Vakıa 56/79-80
[51] Hicr 15/9

koruyacaktır. Çünkü Kur'an'ı resulüne indiren Allah, onu koruyacağını da vaad etmiştir ve O'nun va'di haktır, kesindir. Peygamber'e indirildiği günden bugüne kadar bütün Müslümanlar, Kur'an'ı korumayı en kutsal görev bilmişler; hem ezberleyip hem de yazıya geçirerek aslî şekliyle bugüne aktarılmasını sağlamışlardır. Söz konusu ayetin *"...ve onu mutlaka koruyacak olan da yine biziz"* kısmında, korunacağı bildirilenin, Hz. Peygamber olduğuna dair görüşler de vardır. Hz. Peygamber'in korunması, dolaylı olarak vahyin de korunması anlamını içerdiğinden her iki yorumu birleştirmek mümkündür.

Bu kitap, insanların ayrılığa düştükleri konularda aralarında adaletle hükmetmesi ve Allah'ın hâkimiyetini ve ilâhlığını temsil için indirilmiştir. Sonra bu kitap, bir bütün olarak tüm hayat düzeninin dayanacağı temel ilkeleri içerir bir şekilde ayrıntılı olarak indirilmiştir. *"Rabbinin sözleri (yani Kur'an ayetleri), hem doğruluk hem de adalet bakımından en mükemmel bir şekilde tamamlanmıştır. Zira hiçbir güç, O'nun sözlerini bozup değiştiremeyecektir"*.[52] Aklını kullanan her insan, bu kitabın yalnızca doğruları dile getirdiğini ve ortaya koyduğu hayat tarzının, insanlığın kurtuluşunu adaletle sağlayacak tek çözüm yolu olduğunu görecektir. Kur'an, kelimelerinin edebi oluşuyla, anlamının açıklığıyla, verdiği haberlerin doğruluğuyla, hükümlerinde mutlak adaleti sağlamasıyla, hiçbir kitabın ulaşamayacağı bir zirvededir. Kur'an, haberleri, müjde ve tehditleri yönüyle tamamen doğrudur, gerçeğin kendisidir; yalandan, şüpheden uzaktır; kanunları ve hükümleri yönüyle de tamamen adalettir, doğruluğun kendisidir, zulümden, eğrilikten uzaktır. Hiç bir kimse O'nun kelimelerinin ne aynısını yapabilir ve ne de ondan daha doğrusunu ve daha adaletlisini ifade edebilir. Söz, O'nun sözü; kanun, O'nun kanunu; kitap, O'nun kitabı; hüküm, O'nun hükmüdür. Hiçbir kimse onlardan daha doğru ve daha adil söz söylemeye veya onların benzerini ortaya koymaya güç yetiremez. Bu ayette, Allah kelâmı olan Kur'an'ın dört temel niteliği çok açık ve kesin ifadelerle belirtilmiştir. Bu nitelikler: Tam ve mükemmel oluşu, doğru ve gerçek oluşu, âdil oluşu, değiştirilemez ve tahrif edilemez oluşudur. Çünkü Allah'tan daha doğru sözlü hiçbir kimse yoktur ve olamaz.[53]

Allah'ın bu Kur'an'da ifade ettiği varlık, evren ve insan hayatı için takdir buyurduğu hükümleri, hatta bir ayetini veya bir kelimesini hiçbir gücün değiştirme, kısmen veya tamamen yürürlükten kaldırma veya geçersiz kılma hakkı ve yetkisi

[52] En'am 6/115
[53] Nisa 4/122

yoktur. Kur’an-ı Kerim’in ayetleri nazil olduğunda Müşriklerin ve Ehl-i Kitab’ın bazıları Kur’an’ın değiştirilmesini istemiş, ancak onların bu istekleri Allah tarafından reddedilmiştir. Hatta peygamber bile bu yetkiye yani değiştirme veya bazı ayetleri iptal etme hakkına sahip değildir.[54] Çünkü Allah’ın kitabı Kur’an tamamlanmıştır; artık onun hükümlerini, lafızlarını, mana ve maksadını sınırlamak, iptal etmek, yürürlükten kaldırmak veya belli bir zaman ve topluma özgü kılmak mümkün değildir. Şu kadar var ki Kur’an geçmiş kitaplardaki bazı uygulamaları yürürlükten kaldırmıştır. Yani yürürlükten kaldırılan, Kur’an hükümleri değil, geçmiş şeriatların bazı hükümleridir. Beşeri bir takım rivayet, ictihad veya varsayımlarla Kur’an ayetleri iptal edilemez.

Unutulmamalıdır ki Kur’an, bütün âyetleriyle Kıyamet’e kadar değişmez bir niteliğe sahiptir. İctihad, Kur’an’ın tefekkür, tedebbür ve akletmeye yönelik konularında olur ki zaten bu konuda da o, bizi teşvik etmektedir. Biz Allah’ın dediğini yani Kur’an’ın değiştirilemez oluşunu hiçbir tereddüt göstermeden kabul etmek zorundayız. Çünkü *“Bu öyle bir kitaptır ki, bizzat her şeyi hikmetle yapan ve her şeyden hakkıyla haberdar olan Allah tarafından âyetleri muhkem kılınmış, sonra tafsil edilmiştir”*.[55] Kur’an’ın her bir âyeti, Allah tarafından, her türlü şüphe, çelişki, yanlışlık, değişme ve hükümleri geçersizlikten bütünüyle uzak ve bozulmaya karşı özenle korunmuştur. Ayetler, mükemmel bir ölçü ve ahenk içinde ve gayet sağlam bir şekilde düzenlenerek muhkem kılınmış ve her akıl sahibinin anlayıp ibret alabileceği biçimde açık ve anlaşılırdır. Bu kitapta neyin hakikat neyin hurafe ve batıl olduğu, Allah tarafından şüpheye yer bırakılmadan zikredilmiştir. Allah’ın ayetlerini, bilerek veya bilmeden inkâr ve iptal ederek akılları sıra etkisiz bırakmak için çabalayıp duranlar ise, cehennemlik olanların ta kendileridir.[56] Bu kitabı, her yönüyle sağlam, tüm ayetleriyle yürürlükte olarak kabul etmek bir iman meselesidir. Aksi bir durum, *“Yoksa siz Kitab'ın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?”*[57] ayetinin ifade ettiği anlam olur.

[54] Yunus 10/15-17
[55] Hud 11/1
[56] Hac 22/51
[57] Bakara 2/95

10. Açık ve Açıklayıcı Kitap

Kur'an'ın en önemli ve unutulmaması gereken niteliklerinden biri de onun özünde açık, seçik, aydınlık, açıklayıcı ve anlaşılır oluşudur. Kur'an'ın dili ve ifadesi gayet güzel, maksadını ve ne olduğunu ifade etmeye kendisi yeterli olan bir kitaptır. Kur'an, insanoğluna gerekli olan esasları oldukça tafsilatlı bir şekilde, her yönüyle açıklayan "Mübin" bir kitaptır: "*Elif-Lâm-Râ. Bunlar, doğruyu/gerçeği apaçık gösteren, kendisi de açık olan kitabın ayetleridir*".[58] Kur'an, bütün insanları ve cinleri etkileyici ve apaçık ifadeleriyle aciz bırakmış, Allah tarafından mucize olarak nazil olmuştur. Hükümler ve ilkeler, görünen ve görünmeyen âlemlere ait gizlilikler, gaybe ait haberler, kıssalar, öğüt ve ibretler gibi, dinin temellerini açıklayandır. Hakkı batıldan, hayrı şerden, doğruyu eğriden, güzeli çirkinden ayırt eden bir kitaptır. O, dilin ifade güzelliği, beyan gücü bakımından da gayet açık bir kitaptır: *"İşte bu Kur'an, bütün insanlar için hak ve hakikati açıkça bildiren bir ilahi kelam, Allah'a itaatsizlikten sakınanlar için de bir rehber ve öğüttür".*[59]

"Bu Kur'an, Rahmân ve Rahîm olan Allah'tan indirilmedir. Bu, bilen bir toplum için Arapça bir Kur'an olarak âyetleri genişçe açıklanmış bir kitaptır. Müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderilmiştir. Fakat onların çoğu yüz çevirmiştir. Artık onlar işitmezler".[60] Bu kitabın indirilişi, sadece kendisine inanıp uyanlar için değil, bütün canlılar için bir rahmet kaynağıdır. Çünkü bu kitap, her varlık için iyilik kaynağı olan bir sistem koymuş, bir hareket metodu belirlemiştir. İnsanlığın hayatını, düşüncesini, kavrayışını, hareket tarzını etkilemiştir. Bu etkinliği sadece kendisine inananlarla sınırlı kalmamıştır. Tam tersine bu etkinliği, indiği günden itibaren evrensel ve sürekli olmuştur. İnsaf ve dikkatle insanlık tarihini inceleyenler, insanı tüm yönleriyle kapsayan bu gerçeği kavrar ve kesinlikle kabul ederler. Amaç ve hedeflere, çeşitli hareket ve akıllara, çevre ve çağlara, psikolojik durum ve ruhların değişik ihtiyaçlarına uygun olarak ama tutarlı ve yerinde bir tarzda ayetleri ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. Bu kitabın en belirgin özelliği, ayetlerinin, "bilen bir toplum için" yani bilme, öğrenme ve ayırt etme yeteneğine sahip bir toplum için tafsilatlı bir biçimde açıklanmış olmasıdır.

---

[58] Yusuf 12/1
[59] Al-i İmran 3/138
[60] Fussilet 41/2-4

Yüce Allah, insanların iman etmeleri için Kur'an'da bütün ibret verici, aydınlatıcı örnekleri sergilemiştir. Ama o inkârcılar, Kur'an'ın mucizevi ufuklarına açılmaktan uzak durdular ve kavrayamadılar. *"Bu Kur'an'da Biz her türlü mânayı, insanlar için çeşitli tarzlarda tekrar tekrar açıkladık. Ama insanların çoğu inkârcılıkta ısrar ettiler"*.[61] Allah, Kur'an ayetlerini her türlü şüpheden uzak bir kesinlikte, her bir ayeti açık belgelerden ibaret olan deliller halinde indirmiştir. "*İşte Biz Kur'an'ı, böyle açık âyetler halinde indirdik. Gerçek şu ki Allah, dilediği kimseyi doğru yola iletir"*.[62] Kalplerini bu Kur'an'ın mesajını algılayacak şekilde açık tutanlar, o delillerle yollarını bulurlar. Allah, insanları mahşer gününde kavimlerine, ırklarına, atalarına, soy ve kültürlerine göre değil, gönderdiği ayetlere karşı gösterilen tavra ve ortaya koyulan davranışlara göre değerlendirecektir. Çünkü dünyada yaşarken elde edemediğimiz bir değeri, ilahi merhamet olmadığı sürece, ahirette kazanma imkânımız yoktur.

Kur'an, insanın dünya ve âhirette kurtuluşu için en mükemmel inanç sistemini ortaya koyarak hakikati gözler önüne seren bir kitaptır: "*Bu Kur'an'da Biz her türlü mânayı, insanlar için çeşitli tarzlarda tekrar tekrar açıkladık. Ama insanların çoğu inkârcılıkta ısrar ettiler. "Hak ve hakikati açıkça ortaya koyan bu kitaba/Kur'an'a yemin olsun ki biz onu uğurlu ve bereketli bir gecede [Kadir gecesinde] indirmeye başladık. Çünkü biz öteden beri insanları uyarmaktayız* ".[63] Rabbimiz Kur'an'a yemin etmekle, aslında hem yemin eden varlığa yani kendine ve hem de yemin ettiği şeye dikkatlerimizi çekmektedir. Bunun temel gayesi, insanlığı derin uykusundan, görmezlikten ve duymazlıktan geldiği tavırlarından uyarmaktır. Adeta Cenab-ı Hak şunu söylemektedir: Gözünüzü, kulağınızı ve kalbinizi dört açın da yemin edene de yemin ettiği kitaba da bütün benliğinizle yönelin ve bu kitabın kıymetini iyice bilin. Kur'an, kıyamete kadar, insanları hidayet eden nurlu bir kaynak olduğu için onun indiği ilk geceye de mübarek gece denmiştir.

11. Kolaylaştırılmış Kitap

Kur'an, ısrarla kendisinin bütün insanlar ve inananlar için "kolaylaştırılmış" bir kitap olduğunu söyleyip dururken O'nun "zorlaştırılmış", "kapalı", "şifrelerle dolu" veya "sadece bazı uzmanların çözüp anlayabileceği" bir kitap olduğunu söylemek, ya

[61] İsra 17/89
[62] Hac 22/16
[63] Duhan 44/2-3

cehalet ya gaflet ya da ihanettir. "Doğrudan Kur'an'la muhatap olmayın; onu her önüne gelen anlayamaz, o halde onu anlamak için mutlaka bir aracıya başvurmak zorundasınız" gibi hüküm vermeler, sürekli gündemde tutuldu. Müslümanların içinde bulundukları düşünce tembelliği, zihin bulanıklığı, karamsarlık, bilgi üretememe, bağnazlık, parçalanmışlık ve sefalet bu zihniyetin bir sonucu olarak Kur'an'ın hayattan uzaklaştırılmasına yol açtı.

Aslında Kur'an'da sıkça vurgulanan mubîn, beyan, tebyin, tafsil, teysir yani açık, açıklayıcı, anlaşılır, iyice izah edilmiş ve kolaylaştırılmış gibi kelimeler, adeta mucizevî bir ihbar niteliğindedir. Bu ifadeler, "Biz Kur'an'ı anlayamayız", "Kur'an bu güne kadar anlaşılmadı ki bu gün anlaşılsın!", "Kur'an'ı ancak üstadlarımız anlar" diyenlerin, gelecekte ortaya çıkacağını dolaylı olarak haber vermektedir. Bu anlayışın yanlışlığını belirtmek üzere Cenab-ı Hak yeminle, *"Andolsun ki, Biz Kur'an'ı öğüt alınsın diye kolaylaştırdık. Yok mu öğüt alan?"*[64] buyurmaktadır. Kur'an'ın kolaylaştırılması, onun lafzının, manasının, onu düşünmenin, ibret ve öğüt almanın, hüküm ve hikmetlerinin, örnek ve kıssalarının ve onu yaşamanın kolay olduğudur. Allah, aynı sûre içinde bu ayeti dört kez tekrar etmektedir. Bu yemini, peygamber, melek veya insan değil, bizzat Allah yapmaktadır. Bundaki temel gaye, Kur'an'ın kolaylaştırılmış bir kitap olduğu konusunda zihinlerinde şüphe olanları, bu anlayışlarından uzaklaştırmaktır. Öyleyse biz bu konuda Allah'ın dediklerine mi yoksa insanların taklit ve taassuba dayanan kanaatlerine mi itibar edeceğiz? **A**llah'ın defalarca yeminiyle ve birçok ayette vurgu üzerine vurgularla anlaşılır olduğu bildirilen bir kitabı, anlaşılmaz diyerek insanlığı bu kitaptan uzaklaştıranlar bu hesabı nasıl verecekler?

Kur'an'ı anlamak, Allah'ın özelde mü'min, genelde tüm insanlık üzerindeki hakkıdır. Buna göre Kur'an'ı anlamak için gayret edenler, Allah'ın ve Kur'an'ın hakkına riayet ediyorlar demektir. Kur'an'ın anlaşılmazlığını iddia edenler ise, Allah'ın ve Kur'an'ın hakkını görmezden geliyorlar. Kur'an kendisine iman edene, onu anlamayı dini bir sorumluluk olarak yüklemektedir. Kur'an'ın sık sık mubîn sıfatıyla anılması, muhatabına verdiği "Ben açık ve anlaşılır bir kitabım" mesajıdır. Kur'an vahyini ilk olarak "oku" emriyle başlatan Allah, anlamı olmayan bir okumayı emretmiş değildir.

[64] Kamer 54/17

Zira Kur’an, aklını kullanmayanları, düşünmeyenleri, “varlıkların en şerlisi” olarak nitelendirmektedir.[65]

Bir gün Hz. Ömer, Bakara Suresi 266. âyetinin ne hakkında indiğini yanında bulunanlara sorar. Onlar, “Allah en iyi bilir” cevabını verince Hz. Ömer, kızar ve şöyle der: “Ya biliyoruz deyin, ya da bilmiyoruz”. Bunun üzerine İbn Abbas, “Ey Ömer, o ayet hakkında ben bazı şeyler biliyorum” deyince ona da; "Yeğenim! Bildiklerini söyle, çekinme”, diye söyler.[66] Bu rivayet ashabın Kur’an ayetleri hakkında yanlış bir şey söylerim endişesi taşıdıklarını göstermektedir. Bu durum, onların Kur’an'ı anlamak için ne kadar gayret gösterdiklerinin çarpıcı bir örneğidir.

Kur’an’ın kapağını açıp da birkaç sayfa okuyan bir Müslüman, Allah’ın Kitabı’nın ne kadar kolay anlaşılır, ne kadar çekici ve ne kadar kuşatıcı bir kitap olduğunu hemen fark edecektir. O okunmayı ve üzerinde düşünmeyi özendiren bir çekiciliğe, doğru ve sade olmanın güzelliğine sahiptir. İnsan fıtratı ile uyumludur. Ruhu coşturur, duyguları harekete geçirir. İbretli açıklamaları bitmez. İstediği kadar reddedilsin, bu yüzden yıpranmaz, değerini yitirmez. İnsan ruhu, onunla ne kadar kaynaşırsa samimiyet ve dostluğu daha da artar.

Kur’an’ın kolaylıkla anlaşılabileceğini söylerken onun bütün ayetlerinin, herkes tarafından aynı seviyede anlaşılabilir olduğunu kastetmiyoruz. Kur’an’ın elbette anlam derinlikleri, anlaşılması daha fazla mesai gerektiren ayetleri vardır. Fakat bunlar özel ve istisnai durumlardır. Bunlar, Kur’an’la birlikteliğimiz, tefekkür ve tedebbürümüz arttıkça azalacak hususlardır. Bir takım konular da vardır ki onu işin uzmanlarına sormak gerekir. Kur’an bütün mü’minler için gönderilmiş bir kitap olmakla birlikte, bugün Kur’an’ı anlamak nedense bir ‘uzmanlık alanı’ gibi sunulur veya algılanır olmuştur. Kur’an’ı anlamak için mutlaka Arapça bilmek gerekmez, Arapçayı öğrenmek ve bilmek en iyisidir. Fakat herkesin buna imkân ve kabiliyeti yoktur. İnandığı halde ömründe bir kez olsun bir tefsir veya meali kendi ana dilinde bile okumayanlara Arapçasını nasıl öğreteceksiniz? Kaldı ki Arapça bilmekle Kur’an’ı anlamak ve yaşamak ayrı şeylerdir. Nice Arapça bilenler vardır ki Kur’an’ın mana ve ruhundan habersizdir. Hatta bunların bir kısmı Kur’an’a savaş açmışlardır. Dolayısıyla Arapçayı bilmeyen bir insanın da Kur’an’ın manasını anlamaya çalışmaması ve bunu bir mazeret

[65] Enfal 8/22
[66] Muhammed b. İsmail el-Buharî, *Sahihu'l-Buharî*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İst.,tsz, Tefsiru'l-Kur’an, 48

olarak ileri sürmesi kabul edilemez. Arapça bilmeyen bir insan da rahatlıkla Kur'an'ı öncelikle kendi dilindeki meal ve tefsirler aracılığı sonra da çok istisnai konularda anlamadığı yerleri de işin uzmanlarından sorup öğrenebilir. Esefle ifade etmek gerekir ki Kur'an'ın anlaşılır olmadığını savunanların gaflet ve cehaleti burada kalmamış, meal ya da tefsir okumanın yanlış bir iş olduğunu söylemeye kadar vardırılmıştır.

Kur'an öyle bir üslûba sahiptir ki, halktan olanından, en seviyeli ve bilgili insana kadar herkesi tatmin eder. Bununla birlikte Kur'an'ı anlamaya çalışanlar, iman, ahlak ve faziletli bir hayatın esaslarını, ebedî saadetin nasıl kazanılacağını rahatlıkla öğrenebilir ve ondan kendisi için gerekli dersleri alabilir. Kur'an'da Yüce Allah, hak ve hakikati o kadar güzel bir üslupla açıklamaktadır ki, Kur'an'ı anlayarak okuduktan sonra ondaki hakikatlerden ibret almamak mümkün değildir. Yüce Mevlâ bize gizemli ve şifreli bir kitap gönderseydi hiçbirimiz sorumlu olmazdık. Bazı ayet veya konular hakkında anlamsız ve uzun tartışmalara girenler içinse Kur'an açık ve net bir duyuruda bulunuyor: "*Andolsun Biz bu Kur'an'da, insanlar için her türlü misal ve öğüdü, farklı üsluplarla tekrar tekrar ifade ettik. Fakat birçoğu bunları anlamadı. Zira bütün varlıklar içinde tartışmaya en düşkün olan, insandır*".[67] Allah'ın ayetleri ne kadar açık ve ne kadar anlaşılır bir dil ve üslûp ile gelmiş ve anlatılmış olursa olsun, onlar, yine de anlamaya yanaşmazlar; inat ve inkârlarından ötürü maksatsız ve boş tartışmayı sürdürmek isterler.

Kur'an, mutsuzluğun gerekçesi ya da sebebi olsun diye indirmedik. *"Biz bu Kur'an'ı sıkıntıya düşesin diye indirmedik. Yalnızca, (Allah'tan) sakınanlara bir öğüt, bir uyarı olsun diye indirdik"*[68]. Bu ayette de Kur'an'ın indiriliş amacı açıkça belirtilmektedir. Kur'an'ın öğretileriyle insana teklif edilen ahlakî disiplin, insanın yaşama duygusunu, yaşama sevincini daraltmak ya da söndürmek amacını taşımamaktadır. Aksine, insanın doğru ve eğrinin ne olduğu konusundaki bilincini derinleştirmek suretiyle bu duyguyu pekiştirmesi amacına dayanmaktadır. Yani bu kitap, onu okurken, anlamaya çalışırken ve gereklerini yerine getirirken sıkıntıya düşülsün diye indirilmemiştir. Bu kitap zorluk çekmeden okunabilen, rahat anlaşılır, akıcı ifadeli bir kitaptır. Getirdiği yükümlülükler de insan gücünü aşmaz. Sana yapabileceğin görevler yüklüyor; gücünün yetmeyeceği işleri dayamıyor. İnsan gücünün sınırları içinde kalan buyrukları yerine getirmek bir sıkıntı değil, tersine bir nimettir.

[67] Kehf 18/54; En'am, 6/105
[68] Taha 20/2-3

Yücelikler âlemi ile ilişki kurma fırsatıdır; güç ve güven arama girişimidir. Kur'an, insanın Allah'a bağlı olmasının hoşnutluk ve birliktelik bilincini sağlar. Zaten *"Allah kullarına rahmet etmeyi kendi zatına bir yasa olarak belirlemiştir"*[69]. Bu nedenle yüce Allah, asla kullarının sıkıntıya girmesini istemez. *"Allah sizin için kolaylığı diler, O size zorluğu dilemez"*.[70]

Allah, Kur'an'ı anlama konusunda da bizim samimiyetimize göre muamele etmektedir: *"Ey Müminler! Allah'a karşı saygıyla tam bir sorumluluk bilinci içinde olursanız, O da size neyin doğru neyin yanlış olduğunu anlayıp kavrama kabiliyeti bahşeder; üstelik geçmişteki hata ve günahlarınızı yok sayıp sizi bağışlar. Şüphesiz Allah çok lütufkârdır"*.[71] İnsanın akıl ve vicdanının işlevini engelleyen maddî ve özellikle mânevî faktörlere karşı takvâ ilâcının tavsiye edilmesi, müminler için eşi bulunmaz bir fırsat ve imkân teşkil etmektedir. *"Kim Allah'a gönülden saygı duyar ve O'na karşı gelmekten sakınırsa, Allah, zorluklar karşısında ona bir çıkış kapısı açar"*.[72] Peygamberimiz bu ayeti, uykusu gelinceye kadar tekrar tekrar okumuştur.[73] Hayatın problemleri ve Kur'an'ı anlama konusunda elinden geleni yaptıktan sonra gücünü aşan konularda samimi olan inananlar için, bu ilahi yardım her zaman geçerlidir. Kur'an-ı Kerîm'de takvânın, insana problemlerden çıkış yolu sunduğu, hayat yolunda yürürken önünü aydınlatan bir nur oluşturduğu başka ayetlerde de ifade buyurulmuştur.[74]

Kur'an'ı anlamaya çalışmak, ayetleri üzerinde düşünmek her şeyden önce bizzat Allah'ın emridir. Kur'an'ı kutsallaştırıyorum iddiasıyla inananlarla Kur'an arasında perde çekenler ve Kur'an'ı anlamaya çalışanları neredeyse din dışı ilan edecek kadar ileri gidenler var. Bunlar acaba Müslümanları, müşrikler kadar yetenekli saymıyorlar mı? Çünkü Yüce Allah, müşrikleri de Kur'an'ı anlamaya ve üzerinde düşünmeye davet etmektedir. Şu halde, Müslümanların Kur'an'ı anlamayacaklarını iddia edenler, onların müşrikler kadar bile anlamadan yoksun olduğunu söylemiş olmazlar mı? Bunlar için *"Sana bu Kitabı, her şeyi açıklayan ve Müslümanlara yol gösterici, rahmet ve müjde olarak indirdik*"[75] gibi onlarca ayetin hiçbir anlamı yoktur.

[69] Maide 5/12
[70] Bakara 2/185
[71] Enfal 8/29
[72] Talak 65/2
[73] Ahmed, İbn Hanbel, *Kitabü'z-Zühd*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1420, I, 77.
[74] Hadîd 57/28
[75] Nahl 16/89

12. Nihai Karar

Yüce Rabbimiz, insanlık tarihi boyunca belli toplumlara belli peygamberler göndermiş, onlardan her birine değişmez düstur ve hükümlerin yanısıra, o toplum ve döneme has kurallar da koymuştur. İlahi kitap ve dinlerin ilke, hüküm, öz ve en mükemmel uygulamaları, nihaî olarak Kur'an'da toplanmıştır. Yani Allah, insanlığın gelişim seviyesine göre her dönem için farklı kitaplar göndermiştir.[76] Allah'ın gönderdiği bu son kitap ve son din, insanlık için ilahi bir nimet olarak tamamlanmıştır.[77] Buna göre Allah'ın kendisine hitap ettiği en son peygamber, Hz. Muhammed; insanlığa gönderilen son kitap, ilahî vahiylerin sonu ve özü ise Kur'an-ı Kerîm'dir.[78] İnsanlık, Kur'an ile din açısından, ilerlemenin son noktasına erişmiştir. Kur'an, bütün vahiylerin zirvesini temsil eden, manevî ve sosyal hayatı tatmin etmenin en son, en mükemmel yolunu ortaya koyan bir kitaptır.

İlahî vahyin son aşaması olan Kur'an, insanlığa nihai teklifler bütünü olarak sunulmuştur: *"Şüphesiz bu Kur'an, hak ile batılı ayıran kesin bir sözdür, nihai bir hükümdür. O asla boş ve değersiz bir söz değildir"*.[79] Bir söz mucizesi olan Kur'an, gerçekten her konuda son sözü söyleyen, en doğru hükümleri veren, iman ile küfrü, hak ile batılı, doğru ile yanlışı, helal ile haramı, güzel ile çirkini, adalet ile zulmü birbirinden ayırt eden ilâhi bir söz ve mükemmel bir ölçüdür. Mesajı anlaşılmadan, üzerinde düşünülmeden, öylesine okunup geçilecek, dikkate alınmayacak, anlamsız veya mizah kabilinden bir söz değildir. Gerçekten ciddiye alınması gereken hayati öneme sahip bir uyarıdır. Yüce Allah, bu Kur'an'ın şakayla karışık olmayan kesin bir söz olduğuna yemin etmektedir. Her sözü her tartışmayı her şüpheyi ve her tereddütü sona erdiren kesin söz, gerisinde söylenecek söz bırakmayan kesin ve nihai bir karardır.

Kur'an, varlık ve insanlık âlemi için nihai kararları kesin olarak ifade eden bir kitaptır. Kur'an bir konu hakkında karar vermişse, artık onun doğruluğu tartışılamaz çünkü o, âlemlerin Rabbinin sözüdür. Kur'an'ın haber verdiği emir ve nehiyler, kıssalar ve örnek olaylar, dünya ve ahirete dair hüküm ve esaslar, ciddiyetten uzak, eğlence kabilinden sözler değildir. Kur'an ayetleri, insanları eğlendirmek, hoş vakit

[76] Ra'd 13/38
[77] Mâide 5/3
[78] Ahzâb 33/40
[79] Tarık 86/13-14

geçirmelerini temin etmek için söylenmiş sıradan ifadeler de değildir. Kur’an’a bu gözle bakmalı ve onun bütün ayetlerini büyük bir gayret ve ciddiyetle değerlendirmek gerekir.

Buraya kadar Kur’an’ın isim ve sıfatlarından hareketle onun belli başlı bazı özelliklerini genel olarak ayetler ışığında ortaya koymaya gayret gösterdik. Kur’an’ın bunlardan başka daha birçok isim ve sıfatları da vardır. Kitap, Nur, Ruh, Hüdâ, Mecîd, Mesânî, Ümmü’l-Kitap, Hakk, Sıdk, Tezkira, Büşrâ, Tenzil, İlim, Mübîn vb. bunlardan sadece bir kısmıdır. Bunların hepsini birden değerlendirmek, bu kitabın hacmini oldukça aşacağı için onlara pek fazla yer vermedik.

SONUÇ

Buraya kadar Kur’an’ın isim ve sıfatlarından hareketle onun belli başlı bazı özelliklerini genel olarak ayetler ışığında ortaya koymaya gayret gösterdik. Kur’an’ın bunlardan başka daha birçok isim ve sıfatları da vardır. Kitap, Nur, Ruh, Hüdâ, Mecîd, Mesânî, Ümmü’l-Kitap, Hakk, Sıdk, Tezkira, Büşrâ, Tenzil, İlim, Mübîn vb. bunlardan sadece bir kısmıdır. Bunların hepsini birden değerlendirmek, bu çalışmanın hacmini oldukça aşacağı için onlara pek fazla yer vermedik.

Bütün bu bilgilerden sonra şunu söyleyebiliriz: Her insan, yeteneklerine, bilgi birikimine, ilgi yoğunluğuna bağlı olarak Kur'an'ı anlamaya çalışmalıdır. Kur’an’ı anlamak, herkesin hakkı ve anlatmak da doğru bilenlerin vazifesidir. Bilmeyenler, her zaman onu anlama gayretinde olmalı, bilenler de bütün çabalarını onu doğru yorumlayıp doğru ifade etmede kullanmalı ve onun anlaşılmasını yaygınlaştırmak için gayret göstermelidir. Zira o, anlaşılmak ve anlatılmak için Allah’ın rahmetinin insan akıl ve idrakine sunulmuş en büyük armağanıdır. Onu anlamak hem bir vazife hem de bir kadirşinaslık, anlatmaksa onun nuruna muhtaç gönüllere saygı ve vefanın ifadesidir.

O, içindeki ilkelerin bireysel ve toplumsal yaşamda uygulanmasını isteyen bir kitaptır. Gayesine uygun olarak okunan, anlaşılan ve uygulanan Kur’an, yağan yağmurun ölü toprağı diriltti̇ği gibi, duyarlılıklarını yitirmiş fert ve toplumları her çağda diriltmenin, yeniden kendine getirmenin tek vesilesidir. Yeter ki insanlık ve Müslümanlar, Kur’an mesajının diriltici ruhu ile yüz yüze gelmeyi istesin.

Kur’an, üzerinde iyice düşünülüp anlaşıldıktan sonra ibret alınarak ifade ettiği hükümlerin hayatta tatbik edilmesini emretmektedir. Kur’an’a tam olarak uymanın ve onun gösterdiği yoldan gidebilmenin en önemli şartı, onu doğru olarak okuyup, ruhunu ve özünü kavrayarak yaşamaktır. İnsanı hüsrandan kurtaracak olan yol, Kur’an'ın

aydınlattığı inanç ve amel bütünlüğünü gerçekleştirmekten başkası değildir. Kur'an sürekli okunmak, anlamak ve uygulamak üzere, her zaman başvuracağımız, yanımızdan ayırmayacağımız bir hayat ve saadet programıdır. Her Müslüman, mutlaka her gün az ya da çok Kur'an'dan bir miktar anlayarak okumayı ve anladıklarını yaşantısına yansıtmayı alışkanlık haline getirmelidir. Arapça bilmiyorsa meal ve tefsirlerden okumaya çalışmalıdır. Çünkü Kur'an'da yer alan ahlaki ilkeler, öğüt ve tavsiyeler, ancak uygulandığında bir kıymet ifade eder, sadece sayfalarda ve zihinlerde kaldığı sürece çok fazla bir anlam ifade etmeyecektir.

KAYNAKÇA

el-Buharî, Muhammed b. İsmail. *Sahihu'l-Buharî.* el-Mektebetü'l-İslâmiyye. İstanbul tsz.

ed-Darimî, Ebu Muhammed. *Sunenu'd-Darimî.* Daru'l-Kitabi'l-Arabî. Beyrut 1417.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'ân Dili.* Eser Kitabevi. İstanbul 1971.

Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı(Meal-Tefsir),*çev., Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları. İstanbul 1996.

İbn Ebi Şeybe, Muhammed, Tah. Kemal Yusuf el-Hut; *el-Musannef Fi'l- Ehadisi ve'l-Asar,* Mektebetü'r-Rüşd, 1.baskı, 1409.

İbn Hanbel, Ahmed. *Kitabü'z-Zühd*. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye. Beyrut 1420.

en-Nesaî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesaî.* El -Mektebetu't-Ticariye. Mısır 1930.

Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünenü't-Tirmizî.* Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut 1968.

Tefsir Araştırmaları Dergisi

Ekim / 2017, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 214-241

(**Gönderim Tarihi**: 16 Temmuz 2017 **Kabul Tarihi**: 27 Ekim 2017)

KUR'AN'DA "FÎ" HARF-İ CERRİ VE BAZI MEALLERE YANSIMASI ÜZERİNE

Prof. Dr. Mustafa ÜNVER

"Çoğu zaman nahivcilerin Kur'an'da geçen bir kelimenin incelenmesine bir anlam veremeyip şaştıklarını görüyorum. Oysa onlar da çalışmalarında meçhul bir şiir parçasıyla istişhad ettiklerinde bir heyecan ve sevinç duyuyorlar. Ben de onlara öyle şaşıyorum ki..." (Fahreddin Râzî)[1]

Özet

Dil bir yönüyle insanlık ve peygamberlik tarihidir ve Kur'ân'ın deyişiyle içinde pek çok ders ve ibret içeren bir mucizedir. Dil, harflerin kelimeleri, kelimelerin de cümleleri meydana getirmesiyle ortaya çıkar. Kelimeler ise isim, fiil ve edatlardan oluşur. Bu çalışmanın konusu edat, ilgeç veya isim çekim eki denilen dil birimlerinden birisi olan "fî" harf-i cerri ve onun Kur'an meallerine yansıyış şekli üzerine olacaktır. Bu harf-i cerrin temel fonksiyonu "el-viâ'" yani kaplama, kap olma, içine alma, içinde olma, barındırma ve zarfiyettir. Ne var ki harf-i cerler bazen birbirleri makamında da kullanılmaktadır. Kur'an'da yoğun olarak kullanılan 17 harf-i cerden biri olan "fî" harf-i cerri, önemli anlam katmanlarını temsil etmek üzere değişik sure ve ayetlerde 1692 defa geçmektedir. Çalışmanın son bölümünde de "fî" harf-i cerrinin beş Türkçe meal üzerinden nasıl çevrildiği konusu ele alınıp değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çeviri, Kur'an, Arap Dili, Harf-i Cer, Fî Harf-i Cerri, Meal, Zarf, Edat.

The Preposition "Fî" and Its Reflection on Some of the Turkish Translations of the Qur'an

Abstract

Not only the language is history of humanity and prophecy, but also is a miracle that contains teachings and lessons for the mankind, as the Qur'an says. A language emerges by the letters making up the words and words building up the sentences. The words are composed of nouns, verbs and prepositions. The subject of this study is on "fî", one of the linguistic units of the so-called particles or nouns, and its impact on the Qur'anic translations. The basic function of this preposition is "el-viâ", which stands for covering up, inclusion and hosting. However, these letters are sometimes used in their tune interchangeably. There are 17 prepositions used intensively in the Qur'an. The preposition "*fî*" among those 17, mentioned 1692 times, is used to represent different depths of the meanings. In the work's last section, the evaluation of how the

---

[1] Bkz. Ahmed Mekkî el-Ensârî, *Nazariyyetu'n-Nahvi'l-Kur'ânî Neş'etühâ ve Tetavvuruhâ ve Mukavvemâtüha'l-Esâsiyye,* 1.Baskı, Dâru'l-Kıble, Mekke 1405, s. 9.

"*fî*" is reflected and used over 5 different Turkish translations will be made prior to the conclusion.

Key Words: Translation, Qur'an, Arabic Language, Prepositions, The preposition "fî", Translations of the Qur'an, Adverbs.

Giriş

Arapçanın şaheseri şüphesiz Kur'ân-ı Kerim'dir. Çünkü İslam'ın temel kaynağı Kur'an, Arap dili ve gramerinin kökleşip kaynaklaşmasında devrim niteliğinde tarihi bir değere sahip olmuştur. Hatta bir dil olarak Arapça varlığını Kur'ân'a borçludur dense de abartılmış olmaz. Hicri ilk asırda başlayıp ikinci asırda yoğunlaşan yazılı Arap dili çalışmaları da hareket gücünü ve neredeyse tüm şahitlerini Kur'an'dan almıştır. Başta Kur'ân'ın doğru anlaşılıp yorumlanması gayesi ile Arap grameri derlenip toparlanmış ve yazıyla kayıt altına alınmıştır. Arapların ve Arapçanın Kur'an'dan önce birkaç edebiyat ürünü dışında herhangi bir yazılı kültüründen söz edilememektedir.[2]

Kur'an da dâhil olmak üzere insanlık tarihi boyunca var olan bütün ilahi metinler, misyonlarında bulunan rehberlik gereğince hep dil, anlam ve çeviri olgularıyla birlikte var olmuş ve ilahi irşat ve hidayet olgusunun sürekliliğiyle birlikte de anılmaya devam etmiştir.

Dil her şeyden önce ses sembolleridir ve o seslerin her biri içinde o dili konuşan insanların üzerinde görüş birliğine vardıkları bir değer taşırlar. Bu doğrultuda İbn Cinnî'nin (392/1002) "her kavmin maksadını ifade ettiği sesler"[3] diye yaptığı dakik dil tanımı dikkate alındığında dil tarihinin, aynı zamanda beşeriyet tarihi, başka bir deyişle peygamberler tarihi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.[4]

İnsanın bulunduğu her yerde eşzamanlı olarak var olmuş bir olgu olan dil, beşerî iletişim ve anlaşmayı sağlayan eşsiz ve hayatî önemi haiz bir araçtır. Dil, her zaman anlama olgusuyla mündemiç bir hakikattir. Bu sayede insan ihtiyaç, duygu, inanç ve düşüncelerini diğer varlıklara aktarma imkânı bulmaktadır.

---

[2] Bkz. Ahmed Mâhir el-Bakrî,, *Dirâsât Nahviyye fi'l-Kur'ân –el-Aded-el-Mecrûrât*, Müessesetü Şebâbi'l-Câmiıyye, İskenderiyye 1982, s.9; Emrullah İşler, *"Çokanlamlılık, Anlam Daralması ve Kur'an'ın Türkçe Çevirilerinde Yapılan Yanlışlar",* Kur'an ve Dil–Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu, Van 2001, s. 386.

[3] Bkz. Mahmûd Fehmî Hıcâzî, *Ilmu'l-Lügati'l-Arabiyye Medhal Târîhî Mukâran fî Dav'i't-Türâsi ve'l-Lügâti's-Sâmiyye*, Vikâletu'l-Matbûât, Kuveyt trz., s. 9, 10.

[4] Bkz. Bakara 2/30-31, 38.

Diller ilahi kaynağın gizemli bir işaretidir ve Allah Teala'nın rahmetinin bir eseridir.[5] Yaratılmışların en kıymetlisi olarak yeryüzünde görevlendirilen insanın en üstün niteliklerinden biri, varlıklara isim vererek duygu ve düşüncelerini kelimelerle aktarabilmesidir. Doğan Aksan'ın deyişiyle dil, "insanın dünyadaki yerini ve değerini belirler. Konuşma yeteneği, dolayısıyla dil, insanı insanı yapan niteliklerin başında gelir."[6]

Çeviri konusu ise belki en az, insanlık tarihi kadar geçmişe sahip olan dilin kendisi kadar önemli bir başka husus olmaktadır. Çeviri sayesinde daha önce işitmiş olsak bile, pek tanımadığımız, havasını solumadığımız "bir düşsel kurmaca dünya" karşımızda açılır ve tanınmayan bir ufkun kavranışı sağlanır. Çeviri, değişik toplulukların ve ulusların bilim, sanat, düşünce alanındaki çabalarını birbirleriyle paylaşabilme yolunu açar.[7]

Böylelikle çeviri dile yakın bir anlama ve anlatma enstrümanıdır ve bünyesinde anlamak, bilmek, değerlendirmek ve açıklamak misyonlarını barındırmaktadır. Yeryüzünde çeviriye konu olmuş erken metinler dinî sözlerden, kutsal deyişlerden meydana gelmiştir. Bu yüzden ilahî mesajlar, insanlar tarafından anlaşılabilsin diye beşer dilinde vahyedilmiş ve peygamberleri aracılığıyla insanlara aktarılmıştır.[8]

Farklı anlayış ve kuramlar sebebiyle üzerinde herkesin uzlaşı sağlayabileceği bir tanımı yapılamamış[9] olsa bile çeviri konusunun öneminin farkına nihayet varılmıştır ve çeviri bir bilim olarak kendisini dilbilim'den ayırarak "çeviribilim" adıyla müstakil bir bilim dalı haline gelmiştir.[10]

Edmond Carry, genellikle sanıldığından çok daha karmaşık ve açıklanması güç olan çeviri olgusunu tanımlamayı tehlikeli bir girişim olarak gördüğü halde yine de

---

[5] Bkz. Rum 30/22; Hucurat 49/13.

[6] Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim,* 4. Baskı, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1990, I, 11.

[7] Bkz. Akşit Göktürk, *Çeviri: Dillerin Dili,* 12. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s. 15.

[8] İbrahim 14/4. Ayrıca bkz. Zülfikar Durmuş, *"Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Mealleri'ne Genel Bir Bakış", Tefsire Akademik Yaklaşımlar 2,* edit. M.A. Koç-İ. Albayrak, 2. Baskı, Ankara 2015, s. 21 ; Edmond Cary, *Çeviri Nasıl Yapılmalı?,* (çev. Mete Çamdereli), İnsan Yay., İstanbul 1996, s. 7.

[9] Bkz. Halil Hacımüftüoğlu, *Kuran Tercümelerinde Yöntem Sorunu,* İz Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 31; Cary, *Çeviri Nasıl Yapılmalı?,* s. 13.

[10] Bkz. Salih Akdemir, *"Kur'an-ı Kerim'in Çevirilerinde Dikkate Alınmayan Bir Üslup Özelliği Üzerine",* http://www.flwi.ugent.be/cie/akdemir1.htm (24.10.2016); *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümeleri (eleştirel bir yaklaşım),* Ankara 1989, Akid Yay. s. 132-136; Mursal Atamov (Mürsel Ethem), *Rus Dilinde Yayımlanan Kur'an-ı Kerim Çevirilerinin Çeviribilim Açısından İncelenmesi (Başarılı Bir Rusça Kur'an Çevirisinin Oluşturulmasına Katkı)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv.,SBE, Ankara 2013, s. 13-18.

"farklı dillerde ifade edilen iki metin arasındaki eşdeğerlikleri bulmaya çalışan bir işlem" şeklinde tanımlamaya çalışır.[11] Bu iki metin arasındaki eşdeğerlikten kaynaklanan tartışılmaz zenginliği de Robert Lado, dillerin ve kültürlerin karşılıklı ve sistematik olarak incelenmesinin çok önemli bir zenginlik ortaya çıkardığından bahisle, dillerin özellikle de çeviri alanına müdahil olan amaç ve hedef dillerin karşılıklı olarak gramerlerinin de sistematik mahiyette incelenmesi gerektiğinden söz eder.[12]

Dil öğretimi veya çeviri türü çalışmalarda karşılaşılan, biraz da işin doğasından kaynaklanan zorluk ve problemlerin aşılmasında "karşıtsal çözümleme" (contrastive analysis) adı verilen karşılaştırmalı sistematik incelemelerin katkı sağladığı yadsınamaz.[13] Karşıtsal çözümleme, çeviri olgusunda zaten her zaman vardır ve kaynak dil ile hedef dil arasında *anlam, deyiş özelliği ve fonksiyonu* gibi unsurların aktarımı ile gerçekleştirilmektedir.[14]

Çeviri çalışmalarında kaynak ve hedef dillerin örtüşmezliği, gramatik yapıları ve yansıma biçimleriyle beraber sosyo-kültürel ve çevresel farklılıklar, anadil girişimi baskınlığı, hedef dil girişimi ve deyimler gibi konulardan da kaynaklanmaktadır.[15]

Tüm bu unsurların çeviri işleminde çok kullanılan bir kelime olan "eşdeğerlik" sözünün muhtevasını şekillendirdiği söylenebilir. Nitekim metin birimleri için kullanılan eşdeğerlik deyişi, genellikle kaynak metnin okurları üzerinde oluşturduğu etkinin aynısını ya da benzerini hedef dildeki okurlar üzerinde de oluşturması olarak açıklanmaktadır.[16]

---

[11] Cary, *Çeviri Nasıl Yapılmalı?,* s. 97. Ayrıca bkz. Göktürk, *Çeviri: Dillerin Dili,* s. 18-22, 103.

[12] Lado, Robert, *Linguistics Across Cultures,* 10. Baskı, The University of Michigan Press, USA. 1971, s. 8. Ayrıca bkz. Emrullah İşler, *"Arapça ve Türkçede Ortaçlar –Karşıtsal Çözümleme",* Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Yıl:11, Sayı:7, Güz 2002, s. 100.

[13] Bu alanda yapılmış az sayıda özgün çalışmalardan bir kaçı için mesela bkz. İşler, *"Arapça ve Türkçede Ortaçlar - Karşıtsal Çözümleme",* 99-109; Emrullah İşler, *"Arapça ve Türkçede Zamanlar -Karşıtsal Çözümleme-",* Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, 2003, cilt: III, sayı: 8, s. 55-68.

[14] Durmuş, *"Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Mealleri'ne Genel Bir Bakış",* s. 22-23.

[15] Dücane Cündioğlu, *Kur'an Çevirilerinin Dünyası,* 3. Baskı, Kapı Yay., İstanbul 2011, s. 52-68 ; Doğru, Erdinç-Emrullah İşler, *"Kur'an Deyimlerinin Semantik Analizi",* Eskiyeni, 27/Güz, 2013, s. 81-84 ; Cary, *Çeviri Nasıl Yapılmalı?,* s. 19, 50-51, 78, . Ayrıca bkz. Ahmet Subhi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi I,* İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1996, s.103-104; Faruk Yücel, *Çeviribilimin Paradigmaları Çeviri Seçkisi,* 1. Baskı, Çanakkale Kitaplığı Akademi, İstanbul 2013, s. 8.

[16] Bkz. Göktürk, *Çeviri: Dillerin Dili,* s. 23-26, 60; Hacımüftüoğlu, *Kuran Tercümelerinde Yöntem Sorunu,* 33; Yusuf Işıcık, *"Kur'an Tercemesinde Dikkat Edilmesi Gereken Bazı Hususlar ve Muhammed Esed Meali'ne Genel Bir Bakış",* Kur'an Mealleri Sempozyumu -Eleştiriler ve Öneriler-, Düzenleyen: Diyanet İşleri Başkanlığı-Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fakültesi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, I, s. 94-95; Mehmet Çakır, *"Kur'an Meallerinde Çeviri Sorunları",* Kur'an Mealleri

Bilindiği gibi kaynak ve hedef dillerde harfler, kelimeleri; kelimeler, cümleleri meydana getirir. Kelime ise isim, fiil ve edat olmak üzere üçe ayrılır. İsimler ve fiiller tek başına anlam ifade ederken, edatlar kendi başlarına bir anlam üretemezler.[17]

Kelimeleri meydana getiren harf, sözlükte "bir nesnenin yanı, tarafı, ucu, kenarı, tepesi, zirvesi, sivri ve keskin kısmı" diye tanımlanırken kavram olarak da yaygınlıkla "kendi başına anlamı olmayan, ancak kendi dışındaki birimlerle anlam kazanan kelime" diye tarif edilir.[18] Harflerin sembolizm, tasavvuf, edebiyat ve hurufilik gibi alanlarda gizemli anlamlar taşıdığına inanılması bir yana, insan iletişimini sağlayan kelimeleri meydana getiren en küçük yapı taşı veya hücresi olarak tanımlanması da mümkün ve dikkat çekici görünmektedir.

Harfler yanında, kelimelere eklenerek yönlendirme anlamları kazandıran ve adına Arapçada harf-i cer, Latince'de praepositio (İngilizce'de preposition), dilimizde ise İsim Çekim Eki/Edat/İlgeç denilen kelime ile harf arası ismimsi/kelimemsi ya da harfimsiler vardır. D. Aksan'ın tespit ettiği gibi Türkçe'de ilgeç veya edat terimiyle karşılanan sözcük türüyle bu türün başka dillerdeki karşılıkları ve örnekleri arasında tam bir uyumdan söz etme imkânı yoktur. Hatta batı dillerinde kavrama çoğunlukla bağlaçların da dâhil edildiği tespitinden hareketle dilimizde edat teriminin geniş bir yelpazede kullanıldığı da görülmektedir.[19] Bu da konunun karmaşık hale gelmesine neden olabilmektedir.

İsmimsi/kelimemsi ya da harfimsi denmesinin arkasındaki sebep, bu harflerin yapı harflerinden değil de "anlam" harflerinden olmalarıdır. Başka bir deyişle bu harfler,

Sempozyumu -Eleştiriler ve Öneriler-, Düzenleyen: Diyanet İşleri Başkanlığı-Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fakültesi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, I, s. 161-174.
İslam ilim tarihinde Kur'ân'ın tercümesi meselesi, namazda tercümesinin okunması gibi çeşitli sıkıntılı uygulamaların meydana getirdiği kaygılardan dolayı genelde olumlu mütalaa edilmemiş; Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî ve Zâhirî alimlerince caiz görülmemiş ve esasında Kur'ân'ın tam anlamıyla çevirilebilir olduğu kabul görmemiştir. Geniş bilgi için mesela bkz. Halil Altuntaş, *Kur'an'ın Tercümesi ve Tercüme ile Namaz Meselesi,* Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1998, s. 7-20, 185.

[17] Mehmet Murat Karakaya, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Dil Problemi,* Marifet Yay., İstanbul 2003, s. 128.

[18] Abdullâh Eyyûbî, *Şerhu'l-İzhâr***,** Derseâdet, İstanbul 1308, s. 12 ; el-Bakrî, *Dirâsât Nahviyye fi'l-Kur'ân,* s. 47 ; Muhammed Hasen Avvâd, *Tenâvubü Hurûfi'l-Cerri fî Lügati'l-Kur'ân,* 1. Baskı, Dâru'l-Furkân, Amman 1982, s. 7 ; Ahmet Yüksel, *Arap Dilinde Harfi Cerler***,** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1995, s. 4-5, Mustafa Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri,* İFAV, Marmara İlahiyat Vakfı Yay., İstanbul 1999, s. 15.

[19] Bkz. Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil***,** 2. Baskı, TDK Yay., Ankara 1989, II, s. 98.

isim ve kelimelerin önüne gelirler ve fonksiyon icra ederler, Arap grameri diliyle ifade edilecek olursa amel ederler.[20]

Arapça'da yirmi bir harf-i cer bulunmaktadır. Önüne geldiği ismi mecrur kılması fonksiyonundan hareketle bu harfleri *hurûfu'l-hafd* diye isimlendirenler de vardır. Bu 21 harf-i cer şunlardır: "fî, kâf, lâm, alâ, an, ilâ, min, bâ, metâ, levlâ, lealle, key, hâşâ, adâ, halâ, münzü, müz, tâ, vâv, rubbe, hattâ."[21]

Dilin ruhu mesabesinde olan bu anlam harfleri/ekleri'nin önemi sadedinde M. Maksudoğlu "Arapçanın inceliği, dilin ruhu gibi olan bu cer harfleriyle sağlanır." der.[22] Ne ki Arapça'da harf-i cerlerin sahip olduğu bu önemli ve belirgin konum Türkçe'de kelimenin sonuna birleşmelerinden dolayı daha bağımlı ve örtük görünümdedir.

Bu çalışmaya girişmemizin arkasında esas itibariyle Kur'an meal ve çevirileri üzerine yapılan özel teknik araştırmalarda bile genel anlamda metin, sayfa, âyet düzeni ile kelime, cümle, deyim düzeni ele alınmakla birlikte edatlar/bağlaçlar konusuna çok yönlü ve detaylı olarak temas edilmemesi ve bu durumun bizce önemli bir eksiklik olarak dikkat çekmesi yatmaktadır.[23]

Binaenaleyh Allah Teala'nın kelamı olan Kur'ân-ı Kerim'in insanımıza özellikle de gençlerimize tanıtılarak ulaştırılması, ilgilerinin çekilmesi, dünyevileşme ve Batılılaşma girdabının yarattığı olumsuz her türlü düşüncenin savılması bağlamında özellikle önem arzetmektedir. O halde bebeklerin ağızlarındaki ana sütü misali Türk dilinde duru bir Kur'an tercümesi beklemek herkesin hakkı olsa gerektir.[24]

Bu çalışmada duru bir Kur'an tercümesi idealına katkı sağlayacağını düşündüğümüz bir gramer konusu olan ve Türkçe'de "Bulunma Durumu Eki (-de, -da, -te, -ta)" adı verilen "fî" harf-i cerinin bazı Kur'an meallerine nasıl yansıyıp karşılık

---

[20] Harflerin bir yönüyle yapı ve anlam olarak ikiye ayrılmaları ve konuyla ilgili açıklamalı tablo için bkz. Yüksel, *Arap Dilinde Harfi Cerler,* s. 5-6.

[21] Yüksel, *Arap Dilinde Harfi Cerler,* s. 8.

[22] Mehmet Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi,* 3. Baskı, Şamil Yayınevi, İstanbul, trz., s. 347.

[23] Mesela bkz. Cündioğlu, *Kur'an Çevirilerinin Dünyası,* s. 1-30. Mamafih Cündioğlu kısa bir paragrafta harf-i cerler konusunun çevirilerde önemli yer tuttuğunu bir iki örneğe atıfta bulunarak ifade etmektedir. Bkz. *Kur'an Çevirilerinin Dünyası,* s. 17-18. Lealle edatının da bir araştırma konusu olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Bu araştırmaya göre söz konusu edat da meallerde yanlış yansıtıldığını görmekteyiz. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mursal Atamov (Mürsel Ethem), *Kur'an-ı Kerim'de " لَعَلَّ – Lealle" Edatının Kullanılışı ve Anlamları*, Diyanet İlmî Dergi, 2013, cilt: XLIX, sayı: 3, s. 94.

[24] Kur'an adına bu arzu ve hayal tüm ilahiyatçı akademisyenlerin de ortak dileği olup bu yönde pek çok çalışma ortaya konmaktadır. Mesela bkz. *Kur'an Mealleri Sempozyumu -Eleştiriler ve Öneriler-*, Düzenleyen: Diyanet İşleri Başkanlığı-Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fakültesi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, cilt: 1-2, Ankara 2007.

bulduğu incelenip değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu itibarla harf-i cerler konusunun çeviri ve meal çalışmalarındaki önemine dikkat çekilmesi hedeflenecektir.

I. "Fî" Harf-i Cerri Ya da Bulunma Durumu Eki

Türkçede bulunma durumu eki diye de karşılık verebileceğimiz fî harfi, aslî cer harflerinden biridir ve cümle içinde önemli işlevlere sahiptir. Kelime ve cümleye "bir yerde bulunma, durma, var olma" gibi anlamlar katan fî harf-i cerri yer, zaman ve durum gibi yönlerden zarfiyet alanında anlam zenginliği meydana getirir.[25]

Sibeveyh'e (180/796) göre fî harf-i cerrinin esas fonksiyonu önüne geldiği isme "el-viâ'" yani "kaplama, kap olma, içine alma, içinde olma, barındırma ve zarfiyet" anlamı kazandırmaktır. Fî harf-i cerrinin bu fonksiyonuna Müberred (286/900), Rummânî (384/994), Ebu'l-Kasım Zeccâcî (337/949) ve Radî el-Esterâbâdî (?688/1289) gibi dilbilimci âlimler "istilâ" anlamını da ilave ederler. Osmanlı âlimlerinden olan Birgivî (981/1573) ise harf-i cerrimizle ilgili olarak sadece zaman ve mekan bakımından zarfiyet anlamını zikreder. Doğrusu, Mâlekî (702/1302) ve Murâdî (749/1348) gibi dilcilerin de ifade ettikleri gibi bu anlamların hepsinin "kaplama, zarf olma, içinde olma, içine alma, içinde barındırma" şeklinde harf-i cerrimizin taşıdığı temel anlamı ihtiva ettiği, bu doğrultuda aynı anlamın farklı kelimelerle söylenmiş olduğu söylenebilir.[26]

II. Kur'ân-ı Kerim'de Harf-i Cerler

Basra nahiv ekolüne göre sayıları 21'i bulan harf-i cerlerin aşağıdaki 17'si, Kur'ân-ı Kerim'de şu sayılarda geçmektedir:[27]

"fî (1692 defa), ilâ (737 defa), bâ (2538 defa), tâ (9 defa), hattâ (82 defa), alâ (1439 defa), an (464 defa), kâf (282 defa), lâm (2851 defa), min (3221 defa), vâv (53 defa), key (1 defa), metâ (9 defa), levlâ (75 defa), lealle (127 defa), hâşâ (2 defa), rubbe (1 defa)"

Çalışmamızın dikkate alacağı fî harf-i cerri, yukarıda da görüldüğü gibi Kur'an'da çeşitli anlam katmanlarında olmak üzere 1692 defa geçmektedir. Biz bu kullanımları dikkate alarak taşıdığı anlamlar çerçevesinde bir sınıflandırmaya gidecek, ardından da

---

[25] Yüksel, *Arap Dilinde Harfi Cerler,* s. 8, 11; Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi,* s. 350; el-Bakrî, *Dirâsât Nahviyye fi'l-Kur'ân,* s. 74-77.
[26] Bkz. Eyyûbî, *Şerhu'l-İzhâr,* s. 21; Yüksel, *Arap Dilinde Harfi Cerler,* s. 78.
[27] Yüksel, *Arap Dilinde Harfi Cerler,* s. 8-9; Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri,* s. 19.

bu anlam katmanlarının belirlediğimiz Kur'an meallerine nasıl yansıdığını ele almaya çalışacağız.

III. Kur'an'da Fî Harf-i Cerri ve Anlam Katmanları

Kur'ân-ı Kerim'de fî harf-i cerri başta "el-viâ'" yani "kaplama, kap olma, içine alma, içinde olma ve barındırma, zarfiyet" anlamlarında kullanılır. Kimi yerlerde de diğer harf-i cerlerin anlam alanları doğrultusunda istihdam edilir. Nitekim Arap dilinde harf-i cerlerin birbirlerinin makamlarında ve çeşitli anlam katmanlarında kullanılması bilinen bir durumdur.[28] Böyle durumlarda bile harf-i cer, kendi öz fonksiyonunu yine de yansıtabilmekte, böylece anlam zenginliği ortaya koyabilmektedir. Örneğin Nahl suresinin 89. âyetindeki "o gün her ümmetten kendilerinden bir kişiyi aleyhlerine şahit getireceğiz..." anlamında bu incelik görülebilmektedir. Nitekim "ve yevme neb'asü **fî** külli ümmetin şehîden" âyetindeki "fî" harf-i cerrinin aslî fonksiyonu yanında "min" anlamında kullanıldığını ele aldığımızda şunu görmekteyiz: Kavmine şahitlik edecek olan kimse, sadece o toplumdan olan sıradan bir birey değil, daha da öte o topluma kök salmış, yayılmış, toplumunun tüm kültür ve inanç dokularına nüfuz etmiş, o toplumda yaşayıp görev yapmış bir kimse olacaktır. Bu anlam zenginliğini biz fî harf-i cerrinin temelde taşımış olduğu "kaplamak, kapsamak, içine almak, viâ' olmak" anlamlarındaki fonksiyonundan elde etmekteyiz. Öte yandan bu sayede âyette neden "min" değil de fî harf-i cerrinin kullanıldığının cevabını da öğrenmiş olmaktayız.

Şimdi de Kur'an'da fî harf-i cerrinin taşıdığı anlam katmanlarını görmeye başlayabiliriz:

1. "-de, -da" Anlamında

Kur'ân-ı Kerim'de geçen fî harf-i cerrinin temel fonksiyonu bu kısımdır. Harf-i cerrin "kaplama, kap olma, içine alma, içinde olma, barındırma, zaman ve mekan zarfı olma ve zarfiyet" anlamları bu başlık altında ele alınmakta ve kimi zaman -de, -da, kimi zaman hakkında, konusunda gibi karşılıklarla Türkçeye tercüme edilmektedir. Hakiki

[28] Bkz. Avvâd, *Tenâvubü Hurûfi'l-Cerr*, s. 10; Fahreddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Gadi'l-Arabî, Kahire 1992, IX, s. 296. Ne var ki Basralı âlimler başta olmak üzere bazı Arap dilcileri de harf-i cerlerin birbirleri yerine kullanılmasını uygun kabul görmezler. Bu tartışma için bkz. Avvâd, *Tenâvubü Hurûfi'l-Cerr*, s. 10-13.

olarak zaman ve mekan zarfı anlamında Rum Suresinin ilk âyetlerini örnek vermek mümkündür. Zira ilkinde mekan, ikincisinde zaman zarfı olarak gelmiştir[29]:

"gulibeti'r-rûm **fî edne'l-ardı** ve hüm min ba'di galebihim seyeğlibûn **fî bid'ı sinîn**."

"Rumlar en yakın **yerde** mağlup oldular. Bu yenilgilerinin ardından **bir kaç yıl içinde** galip geleceklerdir."[30]

Bazı durumlarda ise bu zaman ve mekan zarfı, mecazî (manevî) anlamda kullanılabilmektedir.

Mecâzi olarak mekan zarfı anlamında kullanılmasına ise kısas konusuyla Hz. Yusuf ve kardeşleriyle alakalı olan şu âyetler örnek olarak verilebilir:

"ve leküm **fi'l-kısâsi** hayâtün..." yani "sizin için **kısasta** hayat vardır."[31]

"le kad kâne **fî yûsufe ve ihvetihî** âyâtün li's-sâilîn" yani "Yusuf ve kardeşlerinde arayıp soranlar için ibretler vardır."[32]

Bu âyetlerde fî harf-i cerri mecazî olarak mekan zarfı anlamında kullanılmıştır.[33]

2. Karşılaştırma Anlamında

İki hususu mukayese, muvazene etme ve karşılaştırma sadedinde kullanılır. İkinci hususun birinciye göre çokluk, üstünlük ve yücelik anlamında önde olduğu anlamını fî harf-i cerri kazandırır.[34] Kur'an'dan bu hususa örnek olarak Tevbe suresinin şu âyetini vermek mümkündür: "femâ metâu'l-hayâti'd-dünyâ fi'l-âhirati illâ kalîl" yani "ahirete göre dünya hayatının geçimliği çok azdır."[35]

3. Sebep/Ta'lîl (li) Anlamında

Arap dilindeki "li" harf-i cerri, hak sahibi olma (istihkâk), mülkiyet, bağış ve ikramda bulunma, temlik etme, tebliğde bulunma gibi anlamlar yanında cümleye "için, -

---

[29] Bkz. Suyutî, *İtkân,* I, s. 217; Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri,* s. 151.
[30] Rum, 30/2-4.
[31] Bakara, 2/179.
[32] Yusuf, 12/7.
[33] Bkz. Suyutî, *İtkân,* I, s. 217; Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri,* s. 151.
[34] Bkz. Suyutî, *İtkân,* I, s. 217; Yüksel, *Arap Dilinde Harfi Cerler,* s. 80; Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri,* s. 152.
[35] Tevbe, 9/38.

den dolayı, sebeple” gibi ta’lîl anlamları kazandırır.[36] Kur’an-ı Kerim’de fî harf-i cerrinin de bazı âyetlerde bu anlamda kullanıldığı görülmektedir. Örneğin:[37]

“Kendisinden dolayı beni kınadığınız kimse, işte bu delikanlıdır.”[38] anlamındaki “fezâlikunne’l-lezî lümtünnenî **fîhi**” âyetinde “fîhi” ifadesi “lehû” anlamında kullanılmaktadır.

“Eğer Allah’ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız fidyeden dolayı size büyük bir azap dokunurdu”[39] mealindeki “levlâ kitâbun minellâhi sebeka lemessekum **fî** mâ ehaztum azâbun azîm” âyetindeki “fî” ifadesi de “li” anlamına gelmektedir.

Aynı şekilde “eğer dünya ve ahirette Allah’ın lütfu ve rahmeti üzerinize olmasaydı, o içine daldığınız yaygara ve dedikodudan dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu”[40] anlamındaki “velevlâ fadlullâhi aleykum ve rahmetuhû fi’d-dünyâ ve’l-âhırati lemessekum **fî** mâ efadtum fîhi azâbun azîm” âyetindeki “fî” ifadesi de “li” anlamında kullanılmaktadır.

4. İle/Beraber/Müsâhabe (mea) Anlamında

Kur’an’da bazı fî harf-i cerlerinin, “ile, beraber, birlikte” gibi musâhabetlik anlamları içeren “mea” edatı manasında kullanıldığı görülmektedir. Buna örnek olarak aşağıdaki âyetleri vermek mümkündür:[41]

“Sizden önceki **ümmetlerle** giriniz”[42] mealindeki “udhulû **fî ümemin** min kablikum” âyetindeki “**fî ümemin”** ifadesi **“mea ümemin”** anlamında kullanılmıştır.

İbnü’l-Cevzî, “beni rahmetinle salih kullarının arasına koy”[43] mealindeki “ve edhılnî birahmetike **fî** ıbâdike’s-sâlihîn” âyetindeki “fî” harf-i cerrinin de “mea” anlamında kullanıldığını belirtmişse de bu yorum, fî harf-i cerrinin hakikat dolayımında

---

[36] Geniş bilgi için bkz. Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri***,** s. 168-178.
[37] Bkz. Suyutî, *İtkân,* I, s. 217; Yüksel, *Arap Dilinde Harfi Cerler,* s. 80; Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri,* s. 153. Ne var ki rahmetli Mustafa Kurt Hacc, 22/77 ve Ankebut, 29/69 âyetlerinde “fî” harf-i cerrini de “li” manasında görmüştür ki bizce pek isabetli değildir. Bkz. Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri,* s. 154.
[38] Yusuf, 12/32.
[39] Enfal, 8/68.
[40] Nur, 24/14.
[41] Bkz. Suyutî, *İtkân,* I, s. 217; Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri,* s. 157-158; Yüksel, *Arap Dilinde Harfi Cerler,* s. 79.
[42] A’raf, 7/38.
[43] Neml, 27/19.

asli fonksiyonuyla her yönden bir anlam örtüşmesi sergilediği gerekçesiyle kabul görmemiştir.[44]

5. İstîlâ/Üzerinde (alâ) Anlamında

Arap dilindeki "alâ" harf-i cerri, cümlede önüne eklendiği kelimeye "üzerinde, üzerine" gibi istîlâ anlamları kazandırır.[45] Kur'ân-ı Kerim'deki fî harf-i cerri de bazı âyetlerde bu anlamda kullanılmıştır.[46]

"Andolsun sizi hurma dalları**na** asacağım"[47] anlamındaki "leüsallibennekum **fî** cüzûı'n-nahli" âyetindeki fî harf-i cerri, "üzerinde" manasına gelen "alâ" harf-i cerri yerinde kullanılmıştır.

6. İlsak/-den dolayı/Sebep (bi) Anlamında

"Bî" harf-i cerri, "ilsak, bitiştirme, ulaştırma, bağlama, temas etme, kendisiyle yardım isteme (istiâne), karşılık, bedel" gibi pek çok temel anlamları karşılar.[48] Ne var ki bazı durumlarda Kur'an'da fî harf-i cerri, bî harf-i cerrinin yüklendiği anlamları da yüklenmektedir. Örneğin "... size kendinizden eşler, hayvanlara da kendilerinden eşler yaratmıştır. Sizi bu yolla yaratıp çoğaltıyor..."[49] mealindeki "... ceale lekum min enfusikum ezvâcen ve mine'l-en'âmi ezvâcen yezraukum **fî**hi..." âyetinde geçen fî harf-i cerri, "bî" harf-i cerri makamında kullanılmıştır.[50]

7. –e,-a (ilâ) Anlamında

Çoğunlukla ismin –e, –a, -e kadar, -a kadar hali pozisyonunda kullanılan "ilâ" harf-i cerri, önüne geldiği kelimeye bazen ismin –de ve -den halinde, bazen de "için, ait, birlikte beraber" gibi anlamlar kazandırmaktadır.[51] Yine bazı durumlarda fî harf-i cerrinin, "ilâ" harf-i cerrinin yüklendiği anlamları yüklendiği de görülmektedir.

Örneğin "Allah'ın arzı geniş değil miydi? Oraya hicret etseydiniz ya!"[52] mealindeki "elem tekun ardullâhi vâsiaten fetühâcirû **fî**hâ" âyetindeki, "Eğer dileseydik

[44] İbnü'l-Cevzî, *Nüzhe*, s. 476'dan nakleden Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri*, s. 158.
[45] "Alâ" harf-i cerrinin diğer anlamları için de bkz. Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri*, s. 134-142.
[46] Bkz. Suyutî, *İtkân,* I, s. 217; Avvâd, *Tenâvubü Hurûfi'l-Cerr,* s. 37-38; Yüksel, *Arap Dilinde Harfi Cerler,* s. 79; Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri,* s. 154.
[47] Taha, 20/71.
[48] "Bî" harf-i cerri hakkında geniş bilgi için bkz. Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri,* s. 101-106.
[49] Şura, 42/11.
[50] Bkz. Suyutî, *İtkân,* I, s. 217; Yüksel, *Arap Dilinde Harfi Cerler,* s. 80-81; Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri,* s. 155. Kurt ayrıca Bakara, 2/210 âyetindeki "...fî zulelin..." kısmındaki "**fî**" harf-i cerrinin de İbnü'l-Cevzî'ye atfen "bî" harf-i cerri pozisyonunda kullanıldığını ileri sürmektedir. Bkz. Kurt, aynı yer.
[51] "İlâ" harf-i cerri hakkında geniş bilgi için bkz. Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri,* s. 93-95, 275-277.
[52] Nisa, 4/97.

her şehre bir uyarıcı gönderirdik"[53] mealindeki "ve lev şi'nâ lebeasnâ **fî** külli karyetin nezîran" âyetindeki "fî" harf-i cerleri "ilâ" makamında yer almaktadır.[54]

8. –den, -dan (min) Anlamında

Arap dilinde "min" harf-i cerri, zaman ve mekan başlangıcı, açıklama (tebyîn), sebebiyet, temyiz, cüz'iyyet gibi pek çok anlam zenginliği sağlayan edatlardan biridir.[55] Mamafih bazı durumlarda Kur'ân-ı Kerim'deki fî harf-i cerri, -den, -dan manasına gelen "min" harf-i cerri yerine kullanılmaktadır.

Örneğin çalışmamızın "Kur'an'da Fî Harf-i Cerri ve Anlam Katmanları" başlığı altında da değindiğimiz gibi "o gün her ümmetten kendilerinden bir kişiyi aleyhlerine şahit getireceğiz, seni de şu insanlar üzerine şahit tutacağız"[56] mealindeki "ve yevme neb'asü **fî** külli ümmetin şehîden ve ci'nâ bike şehîden alâ hâulâi" âyetinde geçen "fî" harf-i cerri "min" anlamında kullanılmıştır.[57] Bu âyette özellikle Peygamber efendimizden söz edildiği itibara alınmalıdır. Aynı surenin 84. âyetinde ise konu genel bir bağlamda zikredildiğinden aynı ifadeler için de bu kez "min" harf-i cerri kullanılmıştır.[58]

9. –e doğru (nahve) Anlamında

Kur'an'da geçen fî harf-i cerri "-e doğru" manasına gelen "nahve" makamında da kullanılmıştır.[59] Örneğin "yüzünü **göğe doğru** çevirip durduğunu görüyoruz"[60] mealindeki "kad nerâ tekallübe vechike **fi's-semâi**" âyetindeki "**fi's-semâi"** ifadesi **"nahve's-semâi"** anlamında kullanılmıştır.

10. –den, -dan (an) Anlamında

"An" harf-i cerri, uzaklaşma (mücâveze), sebebiyet (ta'lîl), geçişlilik ve üzerine, aleyhine gibi çeşitli anlam katmanları için kullanılır.[61] Zaman zaman Kur'an'da kullanılan fî harf-i cerrinin -den, -dan manasına gelen "an" harf-i cerri yerine

---

[53] Furkan, 25/51.
[54] Bkz. Suyutî, *İtkân,* I, s. 217; Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri,* s. 155-156; Yüksel, *Arap Dilinde Harfi Cerler*, s. 81.
[55] Bkz. Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri,* s. 191-198.
[56] Nahl, 16/89.
[57] Bkz. Suyutî, *İtkân,* I, s. 217; Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri,* s. 156.
[58] Krş. Nahl, 16/84.
[59] Bkz. Yüksel, *Arap Dilinde Harfi Cerler,* s. 82; Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri,* s. 159.
[60] Bakara, 2/144.
[61] Bkz. Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri,* s. 142-144.

kullanıldığı da tespit edilmektedir. Buna örnek olarak aşağıdaki iki âyeti inceleyebiliriz:[62]

"**Bu dünyada** kör olan, **ahirette** de kördür ve yolu daha da yanlıştır"[63] mealindeki "ve men kâne **fî hâzihî** a'mâ fe hüve **fi'l-âhırati** a'mâ ve edallu sebîlâ" âyetindeki "**fî hâzihî"** ve **"fi'l-âhırati"** ifadelerinin "körlük yaşamak" anlamındaki "amiye" fiilinden dolayı **"an hâzihî"** ve "**ani'l-âhırati"** anlamında kullanılmış olduğu ileri sürülmüştür.

Benzer yaklaşımla "isimlerini sizin ve babalarınızın koyduğu ve Allah'ın haklarında hiçbir delil indirmediği putlar konusunda mı benimle mücadele ediyorsunuz?"[64] mealindeki "etücâdilûnenî **fî esmâin** semmeytümûhâ entüm ve âbâukum mâ nezzela'llâhu bihâ min sültânin" âyetindeki "fî esmâin" ifadesinin "câdele" fiil kökünden dolayı **"an esmâin"** anlamında kullanılmış olduğu da iddia edilmektedir.[65]

Daha önce de ifade edildiği gibi harf-i cerlerin zaman zaman birbirleri makamında kullanıldığı makul ve vaki olmakla birlikte, başka harf-i cerler makamında kullanıldığında bile fî harf-i cerrinin özgün anlam fonksiyonu dikkate alınarak Kur'ân-ı Kerim'de yer aldığını dikkate almak da aynı derecede mümkün ve anlamlı görünmektedir.[66]

---

[62] Bkz. Suyutî, *İtkân,* I, s. 217; Avvâd, *Tenâvubü Hurûfi'l-Cerr,* s. 39; Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri,* s. 157.
[63] İsra, 17/72.
[64] A'raf, 7/71.
[65] Bkz. Suyutî, *İtkân,* I, s. 217; Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri,* s. 157.
[66] Harf-i cerlerin birbirleri makamında kullanıldığı tezi de bazen zorlamalara konu olmaktadır. Binaenaleyh aşağıdaki âyetlerde geçen fî harf-i cerrinin zorlama kabilinden olarak başka edatlar makamında kullanıldığı ileri sürülmüştür. Örneğin "doğrusu seni içimizde zayıf ve güçsüz biri olarak görüyoruz" (Hud, 11/91) mealindeki "ve innâ lenerâke **fînâ** daîfen" âyetindeki **"fînâ"** ifadesinin "yanımızda, nezdimizde" demek olan **"ındenâ"** anlamında kullanılmış olduğu iddia edilmiştir. Benzer şekilde "ey Salih sen bundan önce içimizde büyük umut beslenen biriydin dediler" (Hud, 11/62) mealindeki "kâlû yâ sâlihu kad kunte **fînâ** mercuvven kable hâzâ" âyetindeki "**fînâ"** ifadesinin de **"ındenâ"** anlamında kullanılmış olduğu ileri sürülmüştür. "(Firavun Musa'ya) biz seni çocukken içimizde büyütmedik mi? Sen ömrünün pek çok yılını aramızda geçirmedin mi? dedi" (Şuara, 26/18) mealindeki "kâle elem nürabbike **fînâ** veliden ve lebiste **fînâ** min umurike sinîne" âyetinde iki defa geçen "**fînâ"** ifadesinin de **"ındenâ"** anlamında kullanılmış olduğu söylenmiştir. Bunlara ilaveten "çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içinde gerçekleşir" (Lokman, 31/14) mealindeki "ve fisâluhû **fî âmeyni**" âyetindeki "**fî âmeyni**" ifadesinin Zerkeşî'ye referansla "iki yıl sonra" manasına gelen **"ba'de âmeyni"** deyişi anlamında kullanılmış olduğu görüşü de verilebilir. Ayrıca burada "(Allah, geminin) içine binin dedi" (Hud, 11/41) mealindeki "kâle'r-kebû **fîhâ**" âyetindeki **"fî"** harf-i cerrinin pekiştirme anlamında fazladan, zâid olduğunun, âyetin aslında "kâle'r-kebûhâ" şeklinde olduğunun ileri sürülmesi de eleştiriye konu edilebilir. Zira burada herhangi bir zâidiyetten söz etmeye mahal yoktur. Çünkü âyetteki "fî" harf-i cerri, gemiye binme ve yerleşme işleminde bir denge içerisinde tam bir düzen takip etme anlamını kazandırmaktadır, dolayısıyla âyette herhangi bir fazlalık ve zâidiyetin varlığından söz etmek isabetli görünmemektedir. Bkz. Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri,* s. 158-160.

11. Deyim Anlamında

Kur'ân-ı Kerim'de fî harf-i cerri çoğunluğu lokal anlam katmanlarında olmak üzere yer alırken zaman zaman da deyimsel yapılar içinde görev ifa etmektedir. Deyimsel yapılar içinde ise fî harf-i cerri, lokal harf-i cer anlamı ötesinde bütüncül ve yapısal anlam fonksiyonları üstlenir, adeta artık bir harf-i cer olarak değil, yapısal misyon ifa eden bir eleman konumda görünür. Bu hususa örnek olarak şu âyeti ele almak mümkündür: "Her insanın sorumluluğunu kendi omuzuna yükledik..." mealindeki "ve külle insanin elzemnâhu tâirahû **fî unukıhî**..."[67] âyetinde "kuşunun boynuna takılması" deyişi deyimsel bir kullanımdır ve bu yüzden de sorumluluğun kendi omzuna yüklenmesi şeklinde mecazî ifadeyle karşılanmıştır. Başka bir deyişle fî harf-i cerri deyimsel konumda görev icra etmiştir.

12. Edat Anlamında/Fiillere Özgü Fî Kullanımı

Başka dillerde olduğu gibi Arapçada da bazı fiiller tümleçlerinin başına özel edatlar alırlar. Artık bu edatlar özel anlam ve fonksiyonlarını değil, aidi oldukları fiillerin yüklediği anlamlara katkı sağlarlar. Bu tür kullanımların çevirilerinde edatların özel anlamı yerine fiilleriyle birlikte iletmesi beklenen anlamın yansıtılması son derece önemli bir durumdur.

Bu konuya örnek olarak içinde "düşündü, tefekkür etti" anlamına gelen "tefekkera" fiilinin fî harf-i cerriyle birlikte geçtiği "ellezîne yezkurûne'l-lâhe kıyâmen ve kuûden ve alâ cünûbihim ve **yetefekkerûne fî** halki's-semâvâti ve'l-ardi..." âyetini verebiliriz.[68] Nitekim bu âyetteki fî harf-i cerri özel bir fonksiyon yüklenmemekte, sadece "tefekkera" fiili tümlecinin başında bu harfi kullandığı için yer almaktadır. Mamafih harf-i cerrimizin manaya, kap ve zarf olma fonksiyonu doğrultusunda göklerin ve yeryüzünün yaratılışı konusuyla ilgili her detayın tefekkür edilmesini kattığı da düşünülebilir. Bu durumda âyetin "Ayaktayken, otururken, yatarken hep Allah'ı hatırlayıp göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler..." şeklinde tercüme edilmesi mümkündür.

Benzer şekilde "febease'llâhu gurâben **yebhasü fi'l-ardi** keyfe yüvârî sev'ete ehîhi..."[69] âyetindeki "behase" fiili de tümlecinin önüne "fî" harf-i cerri almıştır. Buna

---

[67] İsra, 17/13.
[68] Ali İmran, 3/191.
[69] Maide, 5/31.

göre âyetin "... kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermek için **yeri eşeleyen** bir karga gönderdi..." şeklinde tercümesi

IV. "Fî" Harf-i Cerrinin Bazı Meallere Yansımasına Dair Örnekler

Hatırlanacağı üzere bu çalışmanın başında kaynak dil ile hedef dil arasındaki çok yönlü örtüşmenin tam olarak sağlanamamasının çeviri olgusunu zorlaştıran etmenlerden olduğu üzerinde durulmuştu. Bu tespitin üzerine Allah kelamı olması nedeniyle aynı zamanda mucize bir söz de olan Kur'ân-ı Kerim'in bir başka dile tam olarak çevrilmesi olgusunun kolay olmadığı, esas itibariyle mümkün olmadığı tespitini de eklemek gerekmektedir. Binaenaleyh bu çalışmada sadece bir harf-i cerrin anlam pozisyonları konusunda bahsettiğimiz meseleler bile, bahsi geçen zorluk ve imkansızlığı gerekçelendirmeye yetmektedir.

Herhangi bir dile tam olarak tercüme edilmesi ne kadar zor ve imkansız olursa olsun, tüm zamanlara ve insanlığa gönderilmiş olması hasebiyle evrensel hitaba sahip olan Kur'an mesajı, elbette tüm insanlığa ulaştırılmalı, bunun için de tüm dillere çevirisi, bahsi geçen acziyet itiraf edilmekle birlikte, mümkün olduğu kadar yapılmalıdır.[70]

Dilimiz bağlamında meseleye bakılacak olursa piyasalarda 450 civarında olduğunu tahmin ettiğimiz Türkçe-Kur'an meallerinin sayısal/niceliksel olarak oldukça yüksek olduğu ortadadır. Arzumuz ve beklentimiz odur ki bu yüksek oran, meallerin keyfiyet ve niteliğine de yansısın ve okuyucunun karşısına anne sütü kıvamında duru ve berrak Kur'an çevirileri çıksın.

Biz bu çalışmada sadece fî harf-i cerri dolayımında belirlediğimiz örnek âyetler çerçevesinde inceleyeceğimiz beş meal (Diyanet[71]-Mustafa Öztürk[72]-Mehmet Çakır[73]-Mustafa İslamoğlu[74]-Salih Akdemir[75]) seçmiş bulunmaktayız:

---

[70] Kur'ân'ın evrensel oluşuna dair bkz. A'raf, 7/158; Sebe, 34/28; Enbiya, 21/107; Furkan, 25/1; Kalem, 68/52. Ayrıca bkz. Muhammed Abduh, *Tefsîru'l-Fâtiha ve Mukaddimetü't-Tefsîr*, 3. Baskı, Mısır 1330, s. 12-13.

[71] (D.) rumuzuyla işaret edilecektir. Hayrettin Karaman ve diğerleri, *Kur'an-ı Kerim ve Meali*, 1.Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2015. ("Kur'an Yolu Tefsiri" mealidir)

[72] (MÖ.) rumuzuyla işaret edilecektir. Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 2. Baskı, Ankara Okulu Yay., Ankara 2016.

[73] (MÇ.) rumuzuyla işaret edilecektir. Mehmet Çakır, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçesi*, Ankara 2003.

[74] (Mİ.) rumuzuyla işaret edilecektir. Mustafa İslamoğlu, *Nüzul Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal-Tefsir*, 1.Baskı, Düşün Yay., İstanbul 2009,

[75] (SA.) rumuzuyla işaret edilecektir. Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur'an*, 1.Baskı, Ankara Okulu Yay., Ankara 2004.

1. Örnek: Bakara, 2/222

"...fa'tezilu'n-nisâe fi'l-mahîd..."

D. "...adet günleri**nde** kadınlardan ayrı durun..."

MÖ. "...ay hali**nde** olan kadınlarla cinsel ilişkiden uzak durun..."

MÇ. "...ay hali**ndeki** bayanları rahatsız etmeyin..."

Mİ. "...ay hali **sırasındaki** kadınları (rahat) bırakın..."

SA. "...hayızlı **iken** kadınlardan uzak durun..."

Âyette zaman zarfı anlamında kullanılan fî harf-i cerri sadece D. mealinde isabetli olarak karşılık bulmuş görünmektedir. Zaman zarfını MÖ., MÇ. ve Mİ. kadınların sıfatı olarak vermesinden, SA. da "iken" manasıyla karşılamasından dolayı çevirileri isabet kaydedememiştir.

2. Örnek: Ali İmran, 3/176

"ve lâ yahzunke'l-lezîne yüsâriûne fi'l-küfri..."

D. "(Resulüm!) İnkar**da** yarışanlar seni üzmesin..."

MÖ. "(Ey Peygamber!) Daha azgın kafir olmak **için** adeta yarışanlar seni kaygılandırmasın..."

MÇ. "Resulüm! İnkar bataklığın**da** koşuşturanlar, sakın seni üzmesin..."

Mİ. "İnkar**da** birbirleriyle yarış halinde olanlardan dolayı üzülme!..."

SA. "İnkar**da** yarışanlar, seni üzmesin..."

MÖ. dışındaki tüm mealler isabetli olarak –de, -da anlamı verirken, MÖ. harf-i cerri ta'lil ve sebep anlamında "li" fonksiyonunda almış ve "için" şeklinde tercüme etmiştir. Ayrıca "sârea" fiilinin fî harf-i cerrini kullandığı tespiti de dikkate alındığında "için" anlamıyla çevirilmesi isabetli görünmemektedir.

3. Örnek: Nisa, 4/154

"...ve kulnâ lehum lâ ta'dû fi's-sebti..."

D. "... ve onlara "Cumartesi gün**ü** sınırı aşmayın" dedik..."

MÖ. "...Yine başka bir dönemde "Cumartesi günü avlanma yasağı**nı** çiğnemeyin!" diye emretmiş(tik)..."

MÇ. "... Ayrıca: "Cumartesi tatili**ni** istismar etmeyin" dedik..."

Mİ. "... ve "Sebt'**i** ihlal etmeyin!" uyarısında bulunmuştuk..."

SA. "Yine Biz, onlara: "Cumartesi yasağı**nı** çiğnemeyin!" demiş..."

Fî harf-i cerrinin temel fonksiyonu olan "kaplama, içine alma, içinde olma, zarfiyet" anlamlarınının bu âyette dikkate alınması gerektiği görülmektedir. Buna göre âyette Cumartesi gününe dair konmuş olan tüm yasaklar söz konusu edilmiştir. MÖ. hariç tüm mealler bu genellemeyi yansıtmışlardır. MÖ. Cumartesi gününe dair konmuş olan düzenlemeleri, âyet metninde olmadığı halde, sadece avlanma yasağına indirgeyip sınırlandırmıştır. Ayrıca "yine başka bir dönemde" gibi âyet metninde olmayan bir anlamla tercümeyi çoğaltmıştır.

4. Örnek: Nisa, 4/171

"yâ ehle'l-kitâbi lâ tağlû fî dînikum..."

D. "Ey Ehl-i kitap! Dininiz**de** aşırı gitmeyin..."

MÖ. "Ey Hıristiyanlar! (İsa'ya tanrılık yakıştırmak suretiyle) dininiz ve inanç sisteminiz**de** haddi aşmayın..."

MÇ. "Ey ehlikitap! Kendi dininiz **konusunda** kargaşaya sebep olmayın..."

Mİ. "Ey kitap ehli (olan Hıristiyanlar)! Akideniz**de** haddi aşmayın..."

SA. "Ey kitap ehli! Dininiz **konusunda** aşırı gitmeyin..."

Fî harf-i cerrin –de, -da anlamı tüm meallerde yansıtılmış olmakla birlikte dinin tüm unsurlarında aşırı gidilmemesi gerektiği şeklindeki anlam ve vurgu çevirilerde verilememiştir. Durum böyleyken Mİ. kapsamlı "din" kelimesini "akide" ile anlamsız yere sınırlamış ve konuyu daraltmıştır. Esasında âyet, fî harf-i cerrinin temel ve kapsamlı fonksiyonunu kullanarak muazzam bir mesaj vermekte ve adeta şöyle demektedir: "Din olarak bildiğiniz hiçbir şeyde aşırıya gitmeyin." Binaenaleyh mealler, bu vurguyu yansıtmakta başarılı olamamışlardır.

5. Örnek: Enam, 6/93

"...ve lev terâ izi'z-zâlimûne fî ğamerâti'l-mevti..."

D. "O zalimler, ölümün boğucu dalgaları **içinde**... derken onların halini bir görsen!"

MÖ. "(Ey Peygamber!) O zalimler/kafirler ölümün pençe**sinde** acıyla kıvranırlarken onların perişan hallerini bir görsen!"

MÇ. "Resulüm sen bu çirkefleri, ölüm**le** boğuşurken seyretmelisin."

Mİ. "Ölüm sancısı**yla** kıvranırken... bir görmeliydin o zalimleri!"

SA. "Bu zalimlerin, can çekişecekleri... **zaman** hallerini bir görebilsen!"

Âyetteki fî harf-i cerrinin -de, -da ve zarfiyet anlamlarında tam da "ölümün korkunç şiddeti içinde" gibi bir karşılık, D. ve MÖ. meallerinde yansıltılmıştır. Öte yandan MÇ. ve Mİ. de ise ile, beraber anlamında "mea" fonksiyonu tercih edilmiş, SA.da ise isabetsiz bir karşılıkla "...zaman" şeklinde Türkçe'ye çevirilmiştir.

6. Örnek: Araf, 7/149

"ve lemmâ sükıta fî eydîhim..."

D. "Pişman olup kendilerinin gerçekten sapmış olduklarını anlayınca da dediler ki..."

MÖ. "Ne zaman ki yaptıkları işten büyük pişmanlık duydular..."

MÇ. "Elleri havada kalınca yanlış yaptıklarını anladılar..."

Mİ. "Pişmanlık içinde elleri kolları dökülüp de sapmış olduklarının farkına varınca..."

SA. "...büyük bir pişmanlık ve çaresizlik içinde ellerini ısırarak..."

"Pişman olmak" anlamına gelen deyimsel ifadenin karşılığı D. ve MÖ.de tam olarak yansıtılmıştır. Ne ki âyette geçen deyimi, MÇ. nin "elleri havada kalmak", Mİ.nin "elleri kolları dökülmek", SA.nın "ellerini ısırmak" gibi Türkçede fazla bilinmeyen ve anlamı olmayan ifadelerle karşılamaları isabetsiz ve anlamsız görünmektedir.

7. Örnek: Enfal, 8/42

"...ve lev tevâadtüm la'h-teleftüm fi'l-mîâd..."

D. "...Eğer siz karşılaşma yeri ve zamanı **hususunda** anlaşma yapmaya çalışsaydınız aranızda ihtilaf çıkardı..."

MÖ. "...Şayet siz müşriklerle belli bir yer ve zaman**da** savaşmak üzere sözleşmiş olsaydınız, bu sözünüzde duramazdınız..."

MÇ. "Doğrusu önceden sözleşmiş olsaydınız, zamanlama**da** bu kadar dakik olamazdınız..."

Mİ. "Eğer sözleşmiş olsaydınız dahi, sözleştiğiniz zaman**ı** bu kadar isabetli tutturamazdınız."

SA. "Eğer siz, (savaşmak üzere) sözleşmiş olsaydınız, zamanı **konusunda** anlaşmazlığa düşerdiniz..."

Tüm meallerde zarfiyet anlamının yansıtıldığı görülmekle beraber genel anlam itibariyle Mİ.deki "zamanı... isabetli tutturamamak", SA.daki "anlaşmazlığa düşmek"

karşılıklarının Kur'ânî zevke uymadığı ifade edilebilir. Çünkü âyette ne bir piyango benzeri bir şeyin tutturulmasından, ne de anlaşmazlığa düşmekten bahsedilmektedir. Verilen mesaj, Allah'ın lütfu ve takdiri sayesinde savaş yeri ve zamanı konusunda çok ince ve hassas bir karşılaşmanın gerçekleşmiş olmasıdır.

8. Örnek: Tevbe, 9/10

"lâ yerkubûne fî mü'minin illen ve lâ zimmeten..."

D. "Bir mümin **hakkında** ne yakınlık bağına ne de antlaşma hükümlerine riayet ederler..."

MÖ. "O müşrikler bir müminin **hakkı söz konusu** olduğunda ne ettikleri yemini ne de yaptıkları antlaşmayı dikkate alırlar..."

MÇ. "Ne bir Müslüman'ın akrabalığını dikkate alırlar, ne de yabancıya saygı gösterirler..."

Mİ. "Bir mü'min **için** ne bağlayıcı bir yükümlülük, ne de anlaşma ve yakınlıktan doğan bir sorumluluk gözetiyorlar..."

SA. "Onlar, bir inanan **hakkında** ne bir yakınlık ne de anlaşma gözetirler..."

Âyette bir mümin hakkında yakınlık bağına ve yapılan anlaşmanın gereğine riayet edilmediğinden söz edilmektedir. MÇ. ve Mİ. dışındaki tüm mealler harf-i cerri isabetli şekilde çevirmişlerdir. Mİ.de bu anlam "için" ile karşılanmaya çalışılmıştır. MÇ.de ise ne harf-i cerrin ne de âyetin tüm anlamı isabetli olarak verilebilmiştir.

9. Örnek: Yusuf, 12/43

"... yâ eyyühe'l-meleü eftûnî fî rü'yâye in küntüm li'r-rü'yâ ta'bürûne"

D. "...Efendiler! Eğer rüya yorumluyorsanız, bu rüyamı da bana yorumlayın."

MÖ. "...Efendiler! Mademki siz rüya tabirinden anlayan kimselersiniz, o halde benim bu rüyamı da yorumlayın."

MÇ. "Beyler! Hadi bana bu rüyamı yorumlayın? Rüya tabirinden anlıyorsanız tabi?"

Mİ. "Siz ey seçkin yorumcular! Eğer rüyaların doğru yorumunu biliyorsanız, benim rüyamı da yorumlayın bakalım!"

SA. "Ey ileri gelenler! O halde bana gördüğüm rüya konusunda, eğer rüya tabir etmesini biliyorsanız, beni aydınlatın!"

Meallerde melikin rüyasına dair kapsamlı ve bütün bir yorumu ifade etmek üzere fî harf-i cerrinin temel fonksiyonunun dilimizde uygun ve doyurucu şekilde karşılık bulduğunu iddia etmek zor görünmektedir.

10. Örnek: İbrahim, 14/9

"... câethüm rusülühüm bi'l-beyyinâti feraddû eydiyehüm fî efvâhihim ve kâlû innâ kefernâ bimâ ürsiltüm bihî ve innâ lefî şekkin mimmâ ted'ûnenâ ileyhi mürîb"

D. "... Peygamberleri onlara mucizeler getirdi de ellerinini ağızları**na** götürüp getirerek, "Biz size gönderilene inanmıyoruz, bizi kendisine çağırdığınız şeye **karşı** derin bir kuşku içindeyiz" dediler."

MÖ. "... Peygamberleri onlara doğru yolu gösteren apaçık deliller, mucizeler getirdiler, ama onlar "kes sesini" dercesine ellerini ağızları**na** götürdüler ve nihayet şöyle dediler: "Biz size gönderilen şeyin vahiy olduğuna inanmıyoruz. Bize tebliğ ettiğiniz inanç **hakkında** ciddi şüpheler taşıyoruz."

MÇ. "Tanrı elçileri bunlara hep, belgelerle geldiler. Şaşkınlıktan parmaklarını ısıran halk: "Aa sizin elçi olduğunuza inanamayız. Hatta bizi davet ettiğiniz Tanrı **hakkında** bile kuşkularımız var."

Mİ. "...Elçileri onlara hakikatin apaçık delilleriyle gelmiş, onlar ise nimeti teperek (sözlerini) ağızları**na** tıkamışlar ve "Şunu aklınıza koyun ki biz sizinle gönderilenleri reddediyoruz; zira biz, davet ettiğiniz **şeye dair** şüphe içindeyiz" demişlerdi; mütereddid bir halde..."

SA. "...Elçileri onlara apaçık deliller getirmişlerdi. Ama onlar, ellerini ağızları**na** götürerek (onlara): "Biz, sizinle gönderileni kabul etmiyoruz; çünkü bizi çağırdığınız **konuda** derin bir kuşku ve kaygı içindeyiz!" diyerek karşılık vermişlerdi."

Âyette iki defa yer alan fî harf-i cerrinin ikinci anlamı karşı/hakkında/dair/konuda gibi anlamlarla tüm meallerde isabetli şekilde karşılanmıştır.

Ne var ki harf-i cerrin ilk defa geçtiği yerdeki anlamı konusunda mealciler arasında ciddi bir kafa karışıklığı bulunduğu dikkat çekmiştir. Her şeyden önce bu söz, mecaz içerikli bir deyim midir? Aksine bu söz hakikat anlamdaysa fiilin sahibi kimlerdir ve elleri ağza götürmek tam olarak ne anlama gelmektedir? Doğrusu âyetteki "**feraddû eydiyehüm fî efvâhihim"** ifadesindeki anlam genişliği ve deyiş yerindeyse kafa karışıklığı tefsirlerde de söz konusudur. Bu yüzden tüm mealciler de haklı olarak

tercihte zorluk yaşamışlar ve bu husus Kur'ân'ın bir başka dile çevirisinin kifayetsizliğinin açık örneklerinden birini oluşturmuştur.[76] Nitekim bu kafa karışıklığı D.de "ellerini ağızlarına götürüp getirmek", MÖ.de "kes sesini dercesine ellerini ağızlarına götürmek", MÇ.de "şaşkınlıktan parmaklarını ısırmak", Mİ.de "nimeti teperek (sözlerini) ağızları**na** tıkamak", SA.da ise "ellerini ağızları**na** götürmek" şeklinde görünmüştür.

11. Örnek: Kehf, 18/86

"hattâ izâ belega magribe'ş-şemsi vecedehâ tagrubu fî aynin hamietin..."

D. "Nihayet güneşin battığı yere varınca, onu kara bir balçık**ta** batar (gibi) buldu..."

MÖ. "Nihayet güneşin battığı yere ulaştı. Orada gördü ki güneş kara balçıklı bir su**ya** batar haldeydi..."

MÇ. "Gide gide gün batımına vardı. Orada güneşi çamur deryası**na** batıyor gibi gördü..."

Mİ. "Nihayet güneşin battığı yere ulaşınca, orada kara balçığa (benzer) bir su gözesin**de** (güneşi) batar buldu..."

SA. "Nihayet güneşin battığı yere vardığında, o, onu kara balçıklı bir göze**de** batar görmüştü..."

D., Mİ. ve SA. –de, -da anlamında, MÖ. ve MÇ. ise –e, -a (ilâ) anlamında Türkçeye kazandırmışlardır ki isabetli olan tarafın harf-i cerrin asıl fonksiyonu olan zarfiyet anlamını gözeten birinci grup mealler olduğu görülmektedir.

12. Örnek: Enbiya, 21/75

"ve edhalnâhu fî rahmetinâ..."

D. "Lût'u rahmetimiz**e** kabul ettik..."

MÖ. "Biz Lût'u şefkat ve merhametimiz**e** gark ettik..."

MÇ. "Onu da sevgi **ile** kucakladık..."

Mİ. "Ama (Lût'a bir şey olmadı), onu rahmetimiz**le** kuşatmıştık..."

SA. "Onu ise sevgimiz**e** sokmuştuk..."

[76] Bu ifade üzerindeki anlam çeşitliliği ve zenginliği o kadar yoğundur ki Fahreddin Râzî, tefsirinde bu seçenekleri yaklaşık üç sayfada mütalaa eder ve yine de hangi anlamı tercih edeceğine karar verememiş görünür: Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, s. 294-296.

Harf-i cerrin kap, kapsam ve zarfiyet anlamları dikkate alınarak Türkçeye kazandırılmasını gerekli gördüğümüz çeviri maalesef hiçbir mealde görülmemiştir. Hatta bu eksiklik yanında MÇ. ve SA. meallerinin Kur'ân'ın makamı, Türkçe ifade gücü ve estetiği bakımından da isabetsiz olduğu söylenebilir. Binaenaleyh bize göre âyetin isabetli bir çevirisi şöyle olabilirdi: "Onu rahmet deryamız**da** garkettik."

13. Örnek: Enbiya, 21/78

"ve dâvûde ve süleymâne iz yahkumâni fi'l-harsi iz nefeşet fîhi ğanemü'l-kavmi..."

D. "Davud'u ve Süleyman'ı da an. Bir zamanlar, (zarar görmüş) bir ekin **konusunda** hüküm veriyorlardı. Bir topluluğun koyun sürüsü, geceleyin başıboş bir vaziyette bu ekinin **içine** dağılıp ziyan vermişti..."

MÖ. "(Ey Peygamber!) Davud'u ve oğlu Süleyman'ı da zikret! Vaktiyle onlar Filistin-Şam topraklar**ında** hükümdarlık yapıyorlar ve dağılmış koyun sürüsü halindeki İsrailoğullarını toparlayıp (adil bir nizam içinde) yönetiyorlardı..."

MÇ. "Dâvud ve Süleyman'ı hatırla. Hani ikisi birden bir ekin **hakkında** bilirkişi olmuşlardı. Koyunlar tarla**yı** talan ettiklerinde..."

Mİ. "Davud ve Süleyman'ı da (gündeme taşı)! Hani o ikisi, bir topluluğa ait çobansız ve dağınık koyun sürüsünün gece yayıldığı tarla **konusunda** karar vereceklerdi..."

SA. "Davud'u ve Süleyman'ı da (hatırla); hani onlar, halka ait koyunların girmiş olduğu tarla **hakkında** hüküm vermişlerdi..."

Âyette iki defa geçen harf-i cerrin bizce ikisinde de zarfiyet anlamı bulunmaktadır. Buna göre birincisinde konusunda/hakkında, ikincisinde ise koyunların girdiği ekin tarlasının zarar görmesi durumunu yansıtmak üzere -de, -da kullanılması isabetli görünmektedir. İlk kısımda MÖ. hariç tüm mealler isabet kaydetmişlerdir. Öte yandan ikinci kısımda hiçbir mealin isabet edemediği söylenebilir. Bu tespite ilaveten MÖ. mealinin, âyetin Türkçedeki karşılığını vermenin çok ötesinde âyetle doğrudan ilgili olmayan bir tarih anlatılıcılığı yaptığı kaydedilmelidir.

14. Örnek: Neml, 27/12

"ve edhıl yedeke fî ceybike tehruc beydâe min ğayri sûin fî tis'ı âyâtin ilâ firavne ve kavmihî..."

D. "Şimdi elini koynu**na** sok da kusursuz bembeyaz olarak çıksın. Dokuz mucize **ile** Firavun ve kavmine git..."

MÖ. "Ey Musa! Şimdi de elini koynu**na** sok! (Göreceksin ki) elin koynundan kusursuz bir beyazlıkta ışıl ışıl parlar halde çıkacaktır. Artık dokuz mucize**yle** birlikte Firavun ve kavmine git..."

MÇ. "Elini koynu**na** sok. Firavun ve halkına sergilenecek dokuz mucizeden biri olarak pürüzsüz bembeyaz çıkacaktır..."

Mİ. "Şimdi de elini göğsü**ne** sok! Her türden kusurdan arınmış olarak tertemiz, ışıl ışıl bir beyazlıkta çıkacaktır. Dokuz âyet de içinde olmak üzere, (bütün mucizeler**le**) Firavun ve kavmine git..."

SA. "(Dokuz mucizeden biri olmak üzere) elini koynu**na** sok ki, (cüzzam) hastası olmadığın halde, bembeyaz olarak çıksın! Şimdi sen, (bu) dokuz mucize **ile birlikte** Firavun'a ve halkına git..."

İki defa fî harf-i cerrinin geçtiği bu âyetteki birinci kullanımı –e, -a yönlendirme, yani "ilâ" anlamında kullanılmıştır ki tüm meallerin bu anlamı isabetli olarak yansıttığı görülmektedir. İkinci kısımda ise harf-i cerrimiz musahabetlik, birliktelik manasına gelen "mea" doğrultusunda kullanılmıştır ki bu noktada MÇ. isabet edememiştir.

15. Örnek: Yasin, 36/56

"hüm ve ezvâcühüm fî zılâlin ale'l-erâiki müttekiûn"

D. "Kendileri ve eşleri gölgelik yerler**de**, tahtlarına kurulacaklar."

MÖ. "Kendileri de eşleri de gölgelikler **altında** tahtlarına kurulmuş olacaklar."

MÇ. "Eşleriyle birlikte gölgeler **altında** divanlara kurulmalar...var."

Mİ. "onlar ve eşleri (bu huzurun) gölgesi **altında** mükemmel yataklar üzerinde uzanacaklar."

SA. "Onlar ve eşleri, gölgeler **altında** tahtlara kurulacaklardır".

Fî harf-i cerrinin altında anlamındaki "tahte" fonksiyonu bilinmemekle birlikte D. hariç tüm mealciler dünyevî teamüller doğrultusunda çardak türü çağrışımlar gereği "gölgeler içinde" yerine "gölge/likler altında" demeyi tercih etmişlerdir. Oysa fî harf-i cerrindeki kaplam, zarf ve kap olma durumu cennet mekanının gölge olmasından

hareketle gölgeler veya gölgelikler altında değil, içinde bulunulmasını gerektirir. Bu bakımdan isabetli olanın D. meali olduğunu söyleyebiliriz.

16. Örnek: Saffat, 37/88

"fenezara nazraten fi'n-nücûmi"

D. "Sonra yıldızlar**a** şöyle bir baktı;"

MÖ. "İbrahim (halkın arasında iken) putlarla ilgili bir plan tasarladı; biraz düşünüp tarttı..."

MÇ. "Bir gün gözlerini göğ**e** dikip..."

Mİ. "Ardından yıldızlar**a** bir göz attı"

SA. "İbrahim, o zaman yıldızlar**a** bir göz atmış ve..."

Deyimsel anlamın ön plana çıktığı bir âyet olarak insanın bir şey düşüneceği zaman dikkatini toplamak üzere sabit bir noktaya bakması durumu Hz. İbrahim özelinde anlatılmaktadır. MÖ. âyetteki mesajı açık, seçik ve anlaşılır şekilde ifade etmekle birlikte "(halkın arasında iken) putlarla ilgili bir plan tasarladı" gibi âyette olmayan bir açıklamayı da vermektedir. Yıldızlara bakmanın aslında herhangi bir boşluğa ya da sabit noktaya bakarak düşünüp taşınmak anlamına geldiği malesef MÖ. dışındaki mealciler tarafından görülememiştir.

SONUÇ

Dil, insan olmanın tarihi kadar eskidir. Dilin bu kadim niteliği dinler ve medeniyetler tarihi için de geçerlidir. Zira insan, dili sayesinde anlama, düşünme, meydana getirme ve aktarma gibi hayatî işlevleri yerine getirebilmektedir.

Dil harfler, kelimeler ve cümleler tarafından meydana getirilen mucizevî bir enstrümandır ve Kur'ân'ın deyişiyle bu mucizede anlama ve kavrama kabiliyetine sahip âlimlerin alabilecekleri pekçok ibretler, dersler ve işaretler vardır. Harflerin meydana getirdiği kelimeler isim, fiil ve edat olmak üzere üçe ayrılır. İsimler ve fiiller tek başına anlam ifade ederken; edatlar, başka bir deyişle isim çekim ekleri veya ilgeçler kendi başlarına bir anlam üretemezler, ancak eklendikleri isimlerle anlama, kayda değer katkı sağlarlar.

Kur'ân-ı Kerim'de Arap dilinde harf-i cerler olarak bilinen bu edatlardan 17 tanesi yoğun şekilde kullanılmıştır. Bu çalışmaya konu ettiğimiz fî harf-i cerri ise Kur'an'da 1692 defa yer almıştır.

Fî harf-i cerrinin bir edat olarak temel fonksiyonu "kapsama, kap olma, içine alma, zarfiyet" anlamlarında özetlenmektedir. Öte yandan harf-i cerlerin birbirlerinin yerinde kullanıldıkları da bilinen bir durumdur.

Bu itibarla fî harf-i cerrinin alâ, min, ilâ gibi harf-i cerler makamında kullanıldığı yerlerin özel bir ilgiye layık olduğunu ve bu sayede zengin bir anlam örgüsü ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu tür kullanımlarda fî harf-i cerrinin özgün fonksiyonundan bir şey kaybetmeyip temel anlam bağını koruduğunu, ilaveten kardeş harf-i cerlerin anlam dünyalarından da istifade ettiğini tespit etmekte de yarar vardır.

Çeviri de dilin sahip olduğu niteliklere aynısıyla sahiptir ve Akşit Göktürk'ün kitabına ad koyduğu deyişiyle dillerin dilidir. Kaynak ve hedef diller arasındaki eşdeğerliği yakalayabildiği oranda başarılı sayılabilen çeviri olgusu, her zaman karmaşık ve zor bir olgu olarak kabul edilmiştir. Bu karmaşıklık ve zorluk Allah kelamı olan Kur'ân-ı Kerim'in karakteristik niteliklerinden dolayı daha da belirgindir ve bu yüzden "mükemmel bir meal" övgüsüne hiçbir mealin kolay sahip olamayacağını tahmin etmek zor değildir. Sayılarının bugün için 450 civarında olduğunu tahmin ettiğimiz Türkçe meallerdeki niceliksel artıştan ve ortaya konan çeviri niteliğinden hareketle sahada olumlu gelişmeler olduğunu söyleyebiliriz.

Bu iyimserliğimizi destekler mahiyette en azından incelemeye konu ettiğimiz meallerin fî harf-i cerrinin fonksiyonları ve bu anlam fonksiyonlarının çeviriye yansıtılması konusunda kayda değer bir donanım ve takdire sahip olduğunu da ifade edebiliriz. Mamafih sınırlı sayıdaki âyet meallerinde ise harf-i cerrin anlam fonksiyonunun tam olarak yansıtılamadığı da tespit edilmiştir. Yer darlığından dolayı bu tespitlerin sadece bir kısmına çalışmamızın son bölümünde işaret etmiş ve değerlendirmesini yapmaya çalışmış bulunmaktayız. Çalışmamızın Kur'an çeviri dünyasında konusuyla alakalı mütevazı da olsa bir farkındalık oluşmasına vesile olması amacına ulaştığını gösterecektir.

KAYNAKÇA

Abduh, Muhammed, *Tefsîru'l-Fâtiha ve Mukaddimetü't-Tefsîr,* 3. Baskı, Mısır 1330.

Akdemir, Salih, *"Kur'an-ı Kerim'in Çevirilerinde Dikkate Alınmayan Bir Üslup Özelliği Üzerine",* http://www.flwi.ugent.be/cie/akdemir1.htm (24.10.2016).

Çakır, Mehmet, *"Kur'an Meallerinde Çeviri Sorunları",* Kur'an Mealleri Sempozyumu -Eleştiriler ve Öneriler-, Düzenleyen: Diyanet İşleri Başkanlığı-Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fakültesi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.

İşler, Emrullah *"Arapça ve Türkçede Zamanlar -Karşıtsal Çözümleme-",* Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, 2003, cilt: III, sayı: 8.

İşler, Emrullah *"Arapça ve Türkçede Ortaçlar –Karşıtsal Çözümleme-",* Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Yıl:11, Sayı:7, Güz 2002.

Akdemir, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümeleri (eleştirel bir yaklaşım),* Akid Yayınları, Ankara 1989.

Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim,* c. I, 4. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

Altuntaş, Halil, *Kur'an'ın Tercümesi ve Tercüme ile Namaz Meselesi,* Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998.

Atamov, Mursal (Ethem, Mürsel), *Kur'an-ı Kerim'de " لَعَلَّ – Lealle" Edatının Kullanılışı ve Anlamları*, Diyanet İlmî Dergi, 2013, cilt: XLIX, sayı: 3.

Atamov, Mursal (Ethem, Mürsel), *Rus Dilinde Yayımlanan Kur'an-ı Kerim Çevirilerinin Çeviribilim Açısından İncelenmesi (Başarılı Bir Rusça Kur'an Çevirisinin Oluşturulmasına Katkı)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv., SBE, Ankara 2013.

Avvâd, Muhammed Hasen, *Tenâvubü Hurûfi'l-Cerri fî Lügati'l-Kur'ân,* 1. Baskı, Dâru'l-Furkân, Amman 1982.

Cary, Edmond, *Çeviri Nasıl Yapılmalı?,* çev. Mete Çamdereli, İnsan Yayınları, İstanbul 1996.

Cündioğlu, Dücane, *Kur'an Çevirilerinin Dünyası,* 3. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul 2011.

Çakır, Mehmet, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçesi,* Ankara 2003.

Doğru, Erdinç-Emrullah İşler, *"Kur'an Deyimlerinin Semantik Analizi",* Eskiyeni, 27/Güz, 2013.

Durmuş, Zülfikar, *"Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Mealleri'ne Genel Bir Bakış",* Tefsire Akademik Yaklaşımlar 2, edit. M.A.Koç-İ.Albayrak, 2. Baskı, Ankara 2015.

el-Bakrî, Ahmed Mâhir, *Dirâsât Nahviyye fi'l-Kur'ân –el-Aded-el-Mecrûrât,* Müessesetü Şebâbi'l-Câmiıyye, İskenderiyye 1982.

el-Ensârî, Ahmed Mekkî, *Nazariyyetu'n-Nahvi'l-Kur'ânî Neş'etühâ ve Tetavvuruhâ ve Mukavvemâtüha'l-Esâsiyye,* 1.Baskı, Dâru'l-Kıble, Mekke 1405.

Eyyûbî, Abdullâh, *Şerhu'l-İzhâr,* Derseâdet, İstanbul 1308.

Furat, Ahmet Subhi, *Arap Edebiyatı Tarihi I,* İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1996.

Göktürk, Akşit, *Çeviri: Dillerin Dili,* 12. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.

Hacımüftüoğlu, Halil, *Kuran Tercümelerinde Yöntem Sorunu,* , İz Yayıncılık, İstanbul 2008.

Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim, c. II, 2. Baskı, TDK Yayınları, Ankara 1989.

Hıcâzî, Mahmûd Fehmî, *Ilmu'l-Lügati'l-Arabiyye Medhal Târîhî Mukâran fî Dav'i't-Türâsi ve'l-Lügâti's-Sâmiyye,* Vikâletu'l-Matbûât, Kuveyt, trz.

Işıcık, Yusuf, *"Kur'an Tercemesinde Dikkat Edilmesi Gereken Bazı Hususlar ve Muhammed Esed Meali'ne Genel Bir Bakış",* Kur'an Mealleri Sempozyumu -Eleştiriler ve Öneriler-, Düzenleyen: Diyanet İşleri Başkanlığı-Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fakültesi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.

İslamoğlu, Mustafa, *Nüzul Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal-Tefsir,* 1.Baskı, Düşün Yayınları, İstanbul 2009.

İşler, Emrullah, *"Çokanlamlılık, Anlam Daralması ve Kur'an'ın Türkçe Çevirilerinde Yapılan Yanlışlar",* Kur'an ve Dil –Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu, Van 2001.

Karakaya, Mehmet Murat, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Dil Problemi,* Marifet Yayınları, İstanbul 2003.

Karaman, Hayrettin ve diğerleri, *Kur'an-ı Kerim ve Meali,* Diyanet İşleri Başkanlığı, 1.Baskı, Ankara 2015.

Kur'an Mealleri Sempozyumu -Eleştiriler ve Öneriler-, Düzenleyen: Diyanet İşleri Başkanlığı-Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fakültesi, Cilt: 1-2, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.

Kurt, Mustafa, *Arap Dilinde Cer Harfleri,* İFAV, Marmara İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.

Lado, Robert, *Linguistics Across Cultures,* 10. Baskı, USA. 1971, The University of Michigan Press.

Maksudoğlu, Mehmet, *Arapça Dilbilgisi,* 3. Baskı, Şamil Yayınevi, İstanbul, trz.

Öztürk, Mustafa, *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri,* 2. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.

Râzî, Fahreddîn, *Mefâtihu'l-Gayb,* Dâru'l-Gadi'l-Arabî, Kahire 1992.

Son Çağrı Kur'an, 1.Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004.

Suyûtî, Celâleddîn, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* 4. Baskı, Kahraman Yayınları, İstanbul 1978.

Yücel, Faruk, *Çeviribilimin Paradigmaları Çeviri Seçkisi,* 1. Baskı, Çanakkale Kitaplığı Akademi, İstanbul 2013.

Yüksel, Ahmet, *Arap Dilinde Harfi Cerler,* Samsun 1995, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Tefsir Araştırmaları Dergisi
Ekim / 2017, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 242-269

(**Gönderim Tarihi**: 28 Ekim 2017 **Kabul Tarihi**: 30 Ekim 2017)

MEVÂLÎ TABİÎLERİN FIKHÎ AYETLERE YAKLAŞIMI

(“Nâfi‘ Mevlâ İbn Ömer” Örneği)*

Doç. Dr. Yunus Emre GÖRDÜK•

Özet

Kur’ân’ın ilk muhatapları, Hz. Peygamber’in (sas) yaşamına şahit olan sahabe-i kirâm kuşağıydı. Onların öğrencileri olan ikinci kuşak ise “tâbiûn” diye anılmaktadır. Bir bakıma tâbiîler, ashâb ile gelecek kuşaklar arasında köprü görevini üstlenmişlerdir. Tâbiî bilginler içinde “mevâlî”ye mensup olanların oranı oldukça fazladır. İslami ilimlerin temelini oluşturacak binlerce rivâyet, bilgi ve yorum onlar sayesinde elimize ulaşmıştır. Bu makalede tâbiûn kuşağının parlak simalarından olan Nâfi‘ Mevla İbn Ömer’in fıkhî âyetlerle ilgili rivâyetleri ele alınacaktır. İbn Ömer’in hem öğrencisi hem de günlük işlerinde yardımcısı olan Nâfi‘’in aktarımlarından, Kur’ân-ı Kerîm’in onlar tarafından salt bir “tefsir” objesi olarak değil, doğrudan hayatın içinde ve hayata dokunan bir ilâhî buyruklar bütünü olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle onlar âyetleri sadece “tefsir” etmek için değil, gereklerine göre “amel” etmek için öğrenip, sonrakilere de o şuurla öğretmeye çalışmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Mevâlî, tâbiî, fıkhî, âyet, Nâfi.

Mawali Tabioun’s Approach to the Qur’an Verses which Related to Fiqh
(The Example of “Nafi‘ Mawla Ibn Umar”)

Abstract

The first interlocutors of the Qur'an were the sahabi who were witnesses to the life of the Prophet Mohammad (pbuh). The second generation, who is their student, is called “tabioun”. The tabioun in one sense undertook the task of bridging sahabi and future generations. The proportion of those belonging to “mawali” among the scholars belonging to the tabioun is rather high. Thanks to them, thousands of narrations, information and interpretations have arrived that will form the basis of Islamic sciences. In this article, narrations of Nafi Mawla Ibn Umar, who is one of the leading names of the tabioun, about the fiqh verses will be handled. It is understood from the narrations of Nafi, both student of Ibn Umar and assistant in daily affairs, that the Qur'an is not a pure object of tafsir by them. Indeed, for them, the Qur’an is the holy commandments, is in life, and is directly touching life. In other words, they did not only try to interpret the verses (tafsir activity), but to learn to “act” as he ordered and then tried to teach those with the consciousness.

Keywords: Mawali, tabioun, ayat (verse), verses about fiqh, Nafi‘ Mawla Ibn Umar.

---

* Bu makale, daha önce yazar tarafından yapılan ve “*Tâbiîn Dönemi’nde Kur’ân Tefsiri -Nâfi‘ Mevlâ İbn Ömer Örneği-*” adıyla basılan çalışmanın ilgili bölümlerinden istifadeyle hazırlanmıştır.

• Doç. Dr., Balıkesir Üni. İlahiyat Fak. Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Ana Bilim Dalı; yunusemre.gorduk@gmail.com

GİRİŞ

"Mevâlî", sözlükte *dost*, *yardımcı*, *müttefik, ortak, arkadaş, amcaoğlu, komşu, yakın akraba, sahip*, *efendi*, *koruyucu*, *nimet veren kimse*, *kendisine nimet verilen kimse, köleyi azat eden efendi*, *efendisi tarafından azat edilen köle* gibi anlamlara gelen "mevlâ" kelimesinin çoğuludur. Yani "mevlâ" kelimesi, iki zıt anlamı da ifâde edebilen, yani hem ism-i fâil hem de ism-i mef'ûl manasında kullanılabilen bir kelimedir.[1] Kur'ân-ı Kerîm'de sahip, dost, koruyucu, nimet verici anlamında Allah'ı ifâde etmek için "mevlâ"[2]; yakın akrabayı ifâde etmek için "mevâlî"[3] kelimeleri kullanılmıştır. Ayrıca *kötü arkadaş*, *kötü dost* anlamındaki "bi'se'l-mevlâ (بِئْسَ الْمَوْلَى)"nın da Allah'tan başka tapılan şeyler için kullanıldığı görülmektedir.[4]

Burada kastedilen "mevâlî" ise memlükler/köleler tabakasını oluşturan insanlardır. Bunlar genelde etnik köken itibariyle Arap olmayan kimselerden oluşurdu ancak böyle bir şart yoktur. Câhiliyye döneminde esir edilerek veya kesilen yollarda, basılan kervanlarda ganimet olarak alınarak memlükleştirilen Araplar da vardı. Örneğin Hz. Peygamber'in (sas) azat ettiği mevlâsı olan Zeyd b. Harîse bunlardan biridir.[5] Bu çerçevede ele alınacak olursa Arap toplumunda "mevlâ" temel anlamıyla bir kişinin nesebine azatlı olarak intisap eden kişiyi ifâde etmekteydi. Yani azat olunan köle, hılf/anlaşma yapmak suretiyle karşı tarafın bir yakını hükmünde "*el-mevlâ*"sı olurdu.[6] Azat edilmesi bakımından *mevlâ*, Araplarda hürlerle köleler arası bir orta sınıf konumundaydı. Mevlâ sınıfından olan kişi, onu azat eden kişiye, onun kabîlesine ve boyuna nisbet edilirdi. Örneğin Hz. Abbas'ın azat ettiği köle *"mevlâ Abbas", "mevlâ Benî Hâşim", "mevlâ Kureyş" aynı zamanda da "mevlâ Mudâr"* olurdu. Çünkü Hz. Abbas, *Hâşimî*, *Kureyşî* ve *Mudârî*'ydi. Ayrıca bu azatlı kişiler, *"mevlâ Ehli'l-Medîne", "mevlâ Ehl-i Mekke"* şeklinde azat edildikleri beldelere de nisbet edilirlerdi. Kısacası mevlâlar, nisbet edildikleri sülâle ve ailelerin akrabaları gibi olurdu; ancak bu yakınlık, kan bağı olan akrabalıklar gibi sarîh ve belirli bir akrabalık değildi. Bu nedenle "mevlâ" olan kişi, *arkadaş*, *yakın*, *amcaoğlu*, *amca*, *oğul*, *komşu*, *anlaşmalı*, *konuk*, *muhib*,

[1] Geniş bilgi için bkz.: İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* Dâru's-Sâdır, Beyrut 1992, XV, 407-410; Ebu'l-Feyz Murtazâ ez-Zebîdî, , *Tâcu'l-Arûs,* Dâru'l-Hidâye, trz., LX, 243-245.
[2] Bakara, 2/ 286; Enfâl, 8/ 40; Hacc, 22/ 78.
[3] Nisa, 4/ 33; Meryem, 19/ 5.
[4] Hacc, 22/ 13.
[5] Geniş bilgi için bkz.: Cevad Ali, *el-Mufassal fî Târîhi'l-Arabi Kable'l-İslâm,* Dâru's-Sâkî, Beyrut 2001, XIV, 149-151.
[6] Ali Hatalmış, "İslam'ın İlk Dönemlerinde İdârî Hayatta Köle ve Mevali", *ÇÜİFD,* C: XIII/2, s. 152-153.

hısım, tâbi' ve benzeri yakınlık bildiren sıfatlarla anılabilirdi. Bu sıfatların çoğu mevlâ için mecâzî olarak kullanılırdı.[7]

Bu çerçevede "*mevlâ*" kavramının câhiliyye döneminde öncelikle hürriyetine kavuşmuş köle mânasında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Azat edilmiş kölelere "*ıtk*" veya "*itâka*" mevlâsı denilmiştir.[8] İslâmiyet'i kabul eden Mevâlî, hukuken Müslüman Araplar'la eşit sayılmıştır. Hz. Peygamber (sas), Arap Müslümanlarla, daha önce köle olan azatlı Müslümanlar veya başka ırktan olan Müslümanlar arasında bir ayrım gözetmemiştir. Bu kişiler İslâm'a hizmetleri ölçüsünde îtibar kazanmıştır.[9] Zeyd b. Hârise'nin Mu'te Savaşı'nda İslâm Ordusu'na komutanlık yapmış olması bu durumun en bâriz örneklerindendir.[10] Böylelikle tarihî süreç içerisinde çeşitli anlamlar ifâde eden "*mevlâ*" veya "*mevâlî*" kelimelerinin Hz. Peygamber'in risaleti ile birlikte "*sahip*", "*dost*", "*yardımcı*" ve "*efendi*" gibi anlamlarıyla ön plana çıktığı görülmektedir. Bu durum, Câhiliyye döneminde kendilerine hiç îtibar edilmeyen bir sosyal sınıfın İslâmiyet'le ne kadar şerefli bir mertebeye yükseldiklerinin de göstergesidir.[11] Onların kazandığı bu şerefi çeşitli vesilelerle ifâde eden Hz. Peygamber (sas) bir keresinde: "*Cennet üç kişinin özlemi içindedir: Ali, Ammâr ve Selmân*"[12] buyurmuştur. Ammâr'ın babası Yemen'den Mekke'ye sığınmış ve Sümeyye isimli bir câriye ile evlenmişti. Kendisi de Arap olmasına rağmen câhiliyye döneminde Araplar'ın hürleriyle aynı kategoride değerlendirilmemekteydi. Öte yandan Selmân hem Fârs soyundandı hem de hür değildi. Mevâlîden sayılan bu iki sahâbînin Hz. Ali ile beraber zikredilmesi şüphesiz ki İslâm'ın evrensel adâletinin ve insana verdiği değerin göstergesidir.[13]

---

[7] Corci Zeydan, *Târîhu't-Temeddüni'l-İslâmî,* Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut trz., IV, 302.
[8] Geniş bilgi için bkz.: Zeydan, *Târîhu't-Temeddüni'l-İslâmî,* IV, 302-305; Cevad Ali, *el-Mufassal,* VII, 366-369; Adnan Demircan, *İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevâli İlişkisi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996, s. 25-32; Mustafa Öztürk, *Mevâlînin Hadîs Rivâyetindeki Yeri*, Yedirenk, İstanbul 2012, s. 17-28.
[9] Bkz. Demircan, *Arap-Mevâli İlişkisi*, s. 53-58; İsmail Yiğit, "Mevâlî", *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 424-426.
[10] Demircan, *Arap-Mevâli İlişkisi*, s. 53-54.
[11] Nur Ahmet Kurban, "Mevâli Müfessirlerin Kur'ân Tefsirinin Oluşumuna Katkıları ve Onlara Yöneltilen Eleştiriler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* C: IV/4, Sayı: 16, s. 261.
[12] Bkz. et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh (Sünenü Tirmizî)*, Şirketü'l Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbî'l-Halebî, Mısır 1975, "Menâkıb", 34 (hadîs no: 3797).
[13] Bkz. Demircan, *Arap-Mevâli İlişkisi*, s. 55-58.

I. "Mevâlî"nin İslâmî İlimlerdeki ve Tefsirdeki Yeri

Mevâlî sınıfının toplumdaki konum açısından şekillenmesinde efendilerinin icrâ ettikleri mesleklerin ciddî etkisi olduğu da söylenebilir. Genel olarak tüccar olan kimselerin mevlâlarının ticâretle, âlim olan kimselerin mevlâlarının ilimle meşgul olduğu anlaşılmaktadır.[14] Örneğin Yemen asıllı Araplardan olup küçükken kaçırıldığı için köleleştirilen[15], tefsirde "imam" sayılan Mesrûk b. Ecda‘ (v. 63/683) Hz. Ömer'e yakınlığıyla bilinen bir kimsedir. Abdullah b. Mes‘ûd'dan da çokça istifâde etmiş olan Mesrûk, bu durumu "Abdullah (İbn Mes‘ûd) bize bir sûre okur daha sonra onun içeriğini bize anlatarak bütün gün boyunca tefsir ederdi." diyerek ifâde etmiştir.[16] Kezâ Tefsîr ilminde şöhret bulmuş Medîne âlimlerinden Zeyd b. Eslem (v. 136/753) Hz. Ömer'in (v. 23/645) mevlâsıydı.[17] Tefsir ilminde şöhret kazanan isimlerden Mücâhid b. Cebr (v. 103/721) Benî Mahzûm'un mevlâsı[18], İkrime el-Berberî (v. 105/723) gibi tefsîr tarihinin en önemli şahsiyetlerinden biri ise Abdullah b. Abbas'ın (v. 68/687) mevlâsıydı.[19] ‘Atâ b. Ebî Rebâh'ın (v. 114/732) ve Irak re'y medresesine mensup tâbiîlerin çoğunun da mevâlîden olduğu bildirilmiştir.[20]

Kezâ tâbiûnun meşhurlarından ve makalemize konu edindiğimiz Nafi‘ (v. 70/689) Abdullah b. Ömer'in (v. 73/692); Hasan el-Basrî (v. 110/728) Zeyd b. Sâbit'in (v. 45/663); Muhammed b. Sîrîn (v. 110/729) ise Enes b. Mâlik'in (v. 93/712) mevlâsıydı.[21] Hatta tâbiûn dönemi âlimlerinden Mesrûk b. Ecda‘, Şüreyh (v. 85/704) ve Sa‘îd b. el-Müseyyeb (v. 94/713) gibi bazı âlimler dışında diğerlerinin tamamının mevâlîden (yani Arap olmayan unsurlardan) olduğu bile iddia edilmektedir.[22] Aynı şekilde tâbîûnun en çok ilim sahibi olan dört ismi hakkında Katâde'ye isnat edilen bir haberde şöyle denilmektedir: "*‘Atâ b. Ebî Rebâh* hacc menâsikini, *Sa‘îd b. Cübeyr* tefsîri, *İkrime* siyeri, *Hasan el-Basrî* ise helâl ve haramı en iyi bilen tâbiîlerdir".[23] Görüldüğü gibi bunların tamamı mevâlî tâbiîlerdir.

---

[14] Kurban, "Mevâli Müfessirler", s. 261.
[15] Geniş bilgi için bkz. Bünyamin Erul, "Mesrûk b. Ecda‘", *DİA,* Ankara 2004, XXIX, 336-337.
[16] Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn,* Mektebetü Vehbe, Kahire trz., I, 89-90
[17] Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, I, 87-88.
[18] Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü,* İFAV Yay., İstanbul 2011, s. 187.
[19] Mahmûd Mikdâd, *el-Mevâli ve Nizâmü'l-Velâ Mine'l-Câhiliyye İla Evâhiri'l-Asri'l-Ümevî*, Dârü'l-Fikr, Dımaşk 1988, s. 222.
[20] Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü,* s. 187.
[21] Mikdâd, *el-Mevâli*, s. 222.
[22] Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü,* s. 187.
[23] Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, I, 86.

Bu durumun ana nedeni Arapların ilimden ziyade siyaset, idare, ticaret gibi işlerle meşgul olmalarıydı. Kölelerin idârî anlamda istihdam edildikleri nâdirattandır.[24] Dolayısıyla ilimle uğraşma vazifesi de bir bakıma mevâlîye kalmıştı. Bir bakıma da ilim rütbesi ve şerefinin, Arap toplumu içinde nispeten garip kalan bu insanlara bahşedilmiş olması ilâhî bir takdirin neticesidir. Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in (v. 182/798) meşhur mevâlî fakîhler hakkında nakledilen şu önemli tespiti mevâlînin 'ulûm-i İslâmiye'deki yerini net bir şekilde ortaya koyar niteliktedir: "Abdullah b. Abbas (v. 68/687), Abdullah b. Zübeyr (v. 73/692), Abdullah b. Ömer (v. 73/692) ve Abdullah b. 'Amr (v. 65/684) yani meşhur '*Abâdile*' vefat ettiği zaman Medîne hariç bütün beldelerde fıkıh bilgisi mevâlîye geçti: Mekke'nin fakîhi *'Atâ* (v. 114/732), Yemen'in fakîhi *Tâvus* (v. 106/724), Yemâme fakîhi *Yahya İbn Ebî Kesîr* (v. 129/747), Basra'nın fakîhi *Hasan* (*el-Basrî*), Kûfe'nin fakîhi *İbrahim en-Nehaî* (v. 96/715), Şam Bölgesi'nin fakîhi *Mekhûl* (v. 112/730), Horasan'ın fakîhi *'Atâ el-Horasânî* (v. 135/752) idi. Medine'ye ise Allah Teâlâ Kureyşî fakîh *Sa'îd b. el-Müseyyeb*'i (v. 94/713) ihsan etmişti".[25]

Tefsîr alanında meşhur olmuş tabiîlerden bazıları, sadece hocalarından duyduklarını aktarmakla kalmayarak müstakil tefsîr çalışmaları da yapmıştır.[26] Tefsîr kültürünün oluşumunda İbn Abbas istisnâ edilirse -ki elimizde onun bizzat tefsîr yazdığına dair net bilgi bulunmamaktadır- erken dönemde yazılan tefsîrler genel olarak mevâlî tarafından yazılmıştır.[27] Kimilerince tefsîr alanında telif edilmiş sayılan ilk eser, Sa'îd b. Cübeyr tarafından hicrî 80 (699) tarihinden önceki bir zaman diliminde kaleme alınmıştır.[28] Çeşitli kaynaklarda bize ulaşan bazı tâbiî müellifler ve kendilerine isnat edilen eserlerin isimleri ise şöyledir:

Sa'îd b. Cübeyr (v. 95/713), *et-Tefsîr;* Mücâhid (v. 104/722), *Tefsîru Mücâhid*; Dahhâk b. Müzâhim (v. 105/723), *Tefsîr*; İkrime (v. 105/723), *el-Vücûh ve'n-Nezâir*; Hasan el-Basrî (v. 110/731) *et-Tefsîr;* 'Atâ b. Ebî Rebâh (v. 114/732) *Kitâbu't-Tefsîr ve Garîbu'l-Kur'ân*; Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî (v. 118/736), *Tefsîr, Tefsîru'l-Kelbî;* 'Atâ b. Ebî Müslim el-Horasânî (v. 135/752) *et-Tefsîr;* Zeyd b. Eslem el-Adevî (v. 136/753), *Tefsîr;* Rebî' b. Enes el-Bekrî el-Basrî (v. 139/756) *et-Tefsîr;* İbn Cüreyc (v.

[24] Bkz. Hatalmış, "İslam'ın İlk Dönemlerinde İdârî Hayatta Köle ve Mevali", s. 152.
[25] Ebû İshak eş-Şîrâzî, İbrahim b. Ali, *Tabakâtu'l-Fukahâ,* Dâru'l-Râidi'l-Arabî, Beyrut 1970, s. 58.
[26] Ulu, "Tâbiîn", s. 329.
[27] Kurban, "Mevâli Müfessirlerin Kur'ân Tefsirinin Oluşumuna Katkıları", s. 264
[28] Bkz. Ulu, "Tâbiîn", s. 330.

150/767), *Kitâbu't-Tefsîr;* Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), *Tefsîru Mukatil;* Süfyân b. Sa'îd b. Mesruk es-Sevrî (v. 161/777), *et-Tefsîr;* Abdullah b. Mübârek (v. 181/797), *Kitâbu't-Tefsîr;* Süfyân b. 'Uyeyne (v. 198/819), *Tefsîru'l-Kur'ân*, *Cevabâtu'l-Kur'ân.*[29]

II. Nâfi''in Fıkhî Hüküm Bildiren Bazı Âyetlerle İlgili Rivâyetleri

Tâbiûnun büyüklerinden ve meşhur imamlardan olan[30], büyük muhaddislerden sayılan[31]; " فقيه المدينة: Medîne fakîhi"[32], " الإمام: imam" ve " العلم: alem"[33] gibi vasıflarla tavsif edilen ve bütün tabakât ve ricâl kitaplarında "Mevlâ Abdillah İbn Ömer" diye tanınan Nâfi'; İbn Ömer'in himayesinde, tıpkı onun çocuklarından biri gibi[34] yetişmiş ve otuz yıldan fazla yanında kalmıştır.[35] Günlük işlerinde İbn Ömer'e yardımcılık eden Nâfi', sürekli onun yanında olduğu için İbn Ömer'in aktardığı hadîsler, verdiği fetvâlar, günlük yaşantısı; davranış, hal ve hareketleri -en ince detaylarına kadar- sonraki nesillere Nâfi' ile tevârüs etmiştir.

Nâfi' Mevlâ İbn Ömer vasıtasıyla menkûl olan ve çeşitli hadîs ve tefsir kaynaklarında yer verilen çok sayıda rivâyet bulunmaktadır.[36] Bu bölümde, makale sınırlarını göz önünde tutarak ilk dört uzun sûre olan Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ ve Mâide sûreleri çerçevesinde ulaşabildiğimiz rivâyetler; hangi âyetle ilgiliyse o âyetin Kur'ân tertibindeki sırası itibariyle ele alınarak aktarılacaktır. Bu nakillerin hemen hepsi Nâfi''in üstadı olan Abdullah b. Ömer'den yapılmıştır. ("Nâfi'→ İbn Ömer" kanalıyla gelmeyen haberler dipnotta belirtilecektir.) Zira tâbiî bilginlerin, şayet sahâbeden görüp öğrendikleri şeyler bahis mevzuu ise, işin içine kendi yorumlarını katmaktan kaçındıkları bilinen bir gerçektir.

---

[29] Geniş bilgi için bkz. Kurban, "Mevâli Müfessirlerin Kur'ân Tefsirinin Oluşumuna Katkıları", s. 264-265'in dipnotları.

[30] Ebû Zekeriyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâi ve'l-Luğât,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trz., II, 123.

[31] İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yan ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, Dâru Sâdır, Beyrut tsz, V, 367.

[32] Şemsüddîn Ebî Abdillah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-İber fî Haber Min Ğaber*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trz., I, 113.

[33] Zehebî, *Tezkiretü'l Huffâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, I, 76.

[34] Ebu'l-Mehâsîn Cemâlüddin Yûsuf İbn Tağriberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Melûki Mısır ve'l-Kâhire*, Vizâretü's-Sekâfeti ve'l-İrşâdi'l-Kavmî, Dâru'l-Kütüb, Kâhire trz., I, 275

[35] Zehebî, *Tezkiretü'l Huffâz*, I, 77.

[36] Nâfi' Mevlâ İbn Ömer kanalıyla aktarılan tefsirle ilgili bütün rivâyetler için bkz. Yunus Emre Gördük, *Tâbiîn Döneminde Kur'an Tefsiri -Nâfi' Mevlâ İbn Ömer Örneği-*, Siyer Yayınları, İstanbul, 2017, s. 167-327.

II. A) Bakara Sûresi Tefsirinden Örnekler

1) Bakara/184:[37]

Ramazan'da hâmile bayan kendi sağlığından, emziren bayan da bebeğinin sağlığından endişe ederse oruç tutmazlar buna karşılık her gün için bir miskini doyururlar. Orucu da ayrıca kaza etmezler.[38]

2) Bakara/187:[39]

Resûlullah (sas) visâl orucunu (iftar yapmadan ikinci günün orucuna devam etmek) yasakladı. Dediler ki: Yâ Resûlallah sen de vaslediyorsun! O ise: Ben, sizden biri gibi değilim, gecelediğimde (Rabbim tarafından) yedirilir ve içirilirim."[40]

3) Bakara/189:[41]

Resûlullah (sas) şöyle buyurdu: "Allah, hilâlleri insanlara vakit tayini için vasıtalar kıldı. O halde hilâli görünce oruca başlayın ve tekrar hilâli görünce orucu bitirin. Eğer bulutlu olur da göremezseniz otuz günü sayıp tamamlayın."[42] İbn Kesîr de bu rivâyeti nakletmiştir.[43]

4) Bakara/196:[44]

---

[37] Bakara, 2/184: " أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ : *Sayılı günler olarak (oruç size farz kılındı)! Bununla beraber içinizden kim hasta veya yolculuk halinde olursa, (tutamadığı günler) sayısınca başka günler(de oruç tutsun)! Ona gücü yetmeyenlerin üzerine ise, (tutamadıkları her gün için) bir fakirin (bir günlük) yiyeceği kadar fidye (verme borcu) vardır. Buna rağmen kim gönlünden koparak bir hayır işlerse(daha fazla verirse), onun için daha hayırlıdır. Yine de bilirseniz, (güçlüğüne rağmen) oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."*

[38] Bkz. İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'ân,* Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2000, III, 427-428.

[39] Bakara, 2/187: " أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ: *Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmanız size helâl kılındı. Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz. Allah nefislerinize karşı zaaf göstermekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul ederek sizi bağışladı. Artık (Ramazan geceleri) onlara yaklaşın ve Allah'ın hakkınızda yazdığını isteyin. Fecir (vakti) sizce beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilinceye kadar yiyip için, sonra geceye kadar orucu tamamlayın. Mescidlerde itikâfta olduğunuz zamanlarda onlara (kadınlarınıza) yaklaşmayın. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır, (sakın) onlara yaklaşmayın. İşte Allah insanlara âyetlerini böylece açıklar. Umulur ki sakınırlar.*"

[40] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, III, 536.

[41] Bakara, 2/189: " يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ: *Sana, yeni doğan ayları soruyorlar. De ki, 'onlar, insanlar için bir de hacc için vakit ölçüleridir. İyilik (birr) de evlere arka taraftan girmeniz değildir. Lâkin iyi davranış, takvâlı kimsenin davranışıdır. O halde evlere kapılarından girin ve Allah'tan korkun, umulur ki kurtuluşa erersiniz.*"

[42] Abdürrezzak es-San'ânî, *el-Musannef*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1983, IV, 156 (hadîs no: 7306).

[43] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru't-Taybe, 1999, I, 522.

[44] Bakara, 2/196: " وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ

a) Âyette geçen, “مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ” ile kastedilen normal sığırdan daha küçük bir sığır ve normal deveden daha küçük bir devedir.”[45] “ ‘مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ’ kastedilen ‘hedy’ deve veya sığırdır. Koyun ise ‘nüsük’tür.”[46]

b) “İbn Ömer bir defasında (Mekke’ye) Şevvâl Ayı’nda geldi, hac yapana kadar beraber kaldık. Dedi ki: ‘*Sizler hac zamanına kadar umre ile faydalanmak (sevap kazanmak) istiyorsunuz. O halde sizden kurban bulabilen (maddî gücü yeten) kurban kessin; bunu yapamayan ise burada üç gün, âilesinin yanına döndüğünde yedi gün olmak üzere (on gün) oruç tutsun*’”[47]

c) “Abdullah b. Ömer fitne zamanı umre yapmak niyetiyle Mekke’ye doğru yola çıktı ve ‘*Eğer Kâ‘be’yi tavaf etmekten alıkonursam Hudeybiye yılında Resûlullah’la (sas) beraber yaptığımız gibi yaparım*’ dedi. Abdullah daha sonra umre ile haccın hükmünü aynı gördü ve arkadaşlarına, ‘*Şahit olun ki ben umreyle beraber hacca niyetlendim*’ dedi. Sonra ikisi için bir tavaf yaptı ve kurbanını kesti. Yani bu tek tavafı ikisi için de geçerli gördü.”[48]

d) “Ziyaretten engellenmiş olan kimse, Kâ‘be’ye varana kadar herhangi bir şeyden muâf olmaz ve ihramlı bir şekilde bekler ancak kendisinde tedavî edilmesi gereken bir cerâhat ve benzeri durumlar hariçtir. Kâ‘be’ye vardığında ise, umreye niyetliyse umre yapar. Eğer hacca niyetliyse, o niyeti feshederek umreye dönüştürür ancak bir sonraki sene hac yaparak kurban kesmesi gerekir. Eğer buna imkân bulamazsa hacda üç gün döndükten sonra yedi gün (toplam on gün) oruç tutar.”[49]

e) Hebbâr b. el-Esved kurban bayramının ilk günü (يَوْم النَّحْرِ) Hz. Ömer kurbanını keserken geldi ve dedi ki “Yâ Emîre’l-Mü’minîn (günleri) saymada hata ettik. Biz bugünü arefe zannediyorduk!” Hz. Ömer ona: “Mekke’ye git, sen ve beraberindekiler Beyt’i (Kâ‘be’yi) tavaf edin, Safâ ve Merve arasında sa‘y yapın, eğer yanınızda varsa

---

فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ: *Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer (bunlardan) alıkonursanız, kolayınıza gelen kurban (ı gönderin) ve kurban yerine (Minâya) varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden kim hastalanır veya başından bir eziyeti bulunursa ona oruç, sadaka veya kurbandan (biriyle) fidye gerekir. Emîn olduğunuz zaman kim hacca kadar umre ile fâidelenmek (sevap kazanmak) isterse kolayına gelen bir kurban (ı kesmesi gerekir). Kimin buna gücü yetmezse, hacc günlerinde (ihramlı olarak) üç, döndüğünüz zaman da yedi gün olmak üzere oruç tutması gerekir ki, bu tam on (gün eder). Söz konusu durum, âilesi (ikâmetgâhı) Mescid-i Haram’da bulunmayanlar içindir. Allah’tan korkun ve bilin ki Allah, cezâsı çok şiddetli olandır.*”

[45] Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, IV, 30-31.

[46] Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, IV, 32.

[47] Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, IV, 91-92.

[48] Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, IV, 37. Ayrıca bkz. Buhârî, “Hacc”, 77 (hadîs no: 1640).

[49] Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, IV, 48.

kurban kesin ardından başınızı tıraş edin yahut saçlarınızı kısaltın ve dönün. Gelecek yıl haccınızı yapın ve kurbanlıklarınızı arz edin. Kim (kurban kesmeye) imkân bulamazsa hac esnasında üç gün ve döndükten sonra ise yedi gün oruç tutsun!" diyerek cevap verdi.[50]

5) Bakara/197:[51]

a) Âyette geçen "الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ" ile kastedilen Şevvâl, Zilkade ve Zilhicce'den on gündür.[52]

b) Muhammed el-Müsennâ→ Ebu'l-Velîd→ Hammâd→ 'Ubeydullah→ Nâfi'→ İbn Ömer: "Âyette geçen 'الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ' Şevvâl, Zilkade ve Zilhicce'nin ilk on gününü ifâde etmektedir."[53]

c) İbn Cüreyc: "Nâfi''e '*İbn Ömer'in hac aylarını tesmiye ettiğini duydun mu?*" dedim. O da: '*Evet, Abdullah onları Şevvâl, Zilkade ve Zilhicce diye tesmiye ederdi*' dedi Yine Nâfi''e '*Bir insan, eğer bu aylardan (Şevval, Zilkade, Zilhicce) önce hacca niyetlenirse (olur mu?)*' dedim. '*Bu konuda bir şey duymadım!*' cevabını verdi."[54]

d) "İbn Ömer '*Hac aylarıyla umre aylarını birbirinden ayırmak için, umreyi hac aylarının dışında yapın (yani hac aylarında umre yapmayın). Böylece haccınız da umreniz de daha tam ve kâmil olur*' dedi"[55]

e) Âyette geçen " الرفث'*cimâ'* demektir."[56] " الفسوق(hacda) avlanmak gibi '*Allah'a isyan (maâsî) olan şeyler'* anlamındadır."[57] " الجدال'*küfürleşme ve çekişmedir*.'"[58]

[50] Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ*, (Ebû Mus'ab ez-Zührî rivâyeti), thk.: Beşşâr Avvâd Ma'rûf/Mahmûd Halîl, Müessesetü'r-Risâle, 1991, I, 549 ("Menâsik", hadîs no: 1430). (Bu rivâyet, "Nâfi'→ Süleyman b. Yesâr" kanalıyla nakledilmiştir.)

[51] Bakara, 2/ 197: " الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَاتَّقُونِ يَاأُولِي الْأَلْبَابِ: *Hac, malum aylar(da)dır. Kim o aylarda (niyet edip ihram giyerek) haccı kendine farz ederse bilmelidir ki; hacda kadına yaklaşmak, sövüşmek, dövüşmek yoktur. (Siz) Her ne iyilik yaparsanız Allah onu bilir. Kendinize azık edinin! Şüphe yok ki azığın hayırlısı takvâdır. Ey akıl sahipleri! Benden korkun.*"

[52] Saîd b. Mansûr, *et-Tefsîr*, III, 787 (hadîs no: 331).

[53] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV, 116.

[54] Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Müsned*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1979-80, I, 121; a. mlf., *Tefsîru'l-İmami'ş-Şâfiî,* Dâru't-Tedmüriyye, Suûdi Arabistan, 2006, I, 316.

[55] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV, 118.

[56] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV, 132.

[57] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV, 138.

[58] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV, 145.

6) Bakara/198:[59]

a) Âyette “فَاذْكُرُوا اللهَ عِنْدَ المَشْعَرِ الحَرَامِ” diye bahsedilen yer “Küçük tepe ve çevresidir.”[60]

b) “İbn Ömer her hac yapışında, (Müzdelife vakfesi için) Kuzah Tepesi’nin (civârında değil) bizzat üzerinde durur, o bölgeden ayrılana kadar oradan inmez ve imamla beraber vakfe yapardı.”[61] Yani İbn Ömer’e göre âyette bahsi geçen “ المَشْعَر الحَرَام : el-Meş‘aru’l-Harâm[62]” Kuzah Tepesi’dir.

7) Bakara/203:[63]

a) “İbn Ömer (âyette bahsedilen) bu günlerde Mina’da tekbir getirir, ‘*Tekbîr vaciptir (farzdır)*’ der ve ‘وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ’ âyetini te’vîl (tefsîr) ederdi.”[64]

b) “İbn Ömer dedi ki: Allah’ın, hakkında ‘فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ’ buyurduğu Mina gününde kimin üzerine güneş batarsa, sabah şeytanları taşlayana kadar acele etmesin.”[65]

c) “Âyette geçen ‘الأيام المعدودات’ üç gündür; Kurbanın (Kurban Bayramı’nın) ilk günü ve onu takip eden iki gün.”[66]

8) Bakara/219:[67]

---

[59] Bakara, 2/ 198: “ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ: *(Hacc mevsiminde ticâretle) Rabbinizden rızık istemenizde bir günâh yoktur. Arafat’tan (vakfe yaptıktan sonra sel gibi) boşanıp aktığınız zaman ‘Meş‘ari’l- Harâm’ın yanında Allah’ı zikredin! O, size nasıl hidâyet ettiyse siz de O’nu öylece anın! Doğrusu siz, bundan önce gerçekten sapmışlardandınız!*”

[60] Sa‘îd b. Mansûr, *et-Tefsîru Min Süneni Sa‘îd b. Mansûr,* Dâru’s-Samî’î, Riyad 1997, III, 823 (hadîs no: 353).

[61] Bkz. Ebu’l-Velîd Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ Câe fîhâ mine’l-Âsâr,* Dâru’l-Endelûs, Beyrut trz., II, 190; Celâluddîn es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Dâru’l-Fikr, Beyrut trz., I, 540.

[62] Geniş bilgi için bkz. Salim Öğüt, “Meş’ar-i Harâm”, *DİA,* Ankara 2004, XXIX, 361.

[63] Bakara, 2/203: “ وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَى وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ: *O hâlde sayılı günlerde (teşrik günlerinde) Allah’ı (tekbirlerle) zikredin! Kim iki günde (Mina’dan dönmek için) acele ederse, artık ona bir günah yoktur. Kim de te’hir ederek (üçüncü güne) kalırsa ona da bir günah yoktur. Bu (günahlardan) sakınanlar içindir. O halde Allah’tan sakının ve bilin ki, doğrusu siz O’nun huzûruna toplanacaksınız.”*

[64] İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Mektebetü Nizâr, Suudi Arabistan 1998, II, 360.

[65] İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ân,* II, 362.

[66] Ebû İshâk es-Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-Beyan an Tefsîri’l-Kur’ân,* Dâru İhyai’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 2002, II, 117.

[67] Bakara, 2/219: “ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ: *Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: ‘O ikisnde hem büyük günah hem de insanlar için faydalar vardır. Ancak günahları faydalarından daha büyüktür!’ (Yine) Sana neyi infâk edeceklerini sorarlar. De ki: ‘İhtiyacınızdan artanı (verin)!’. Allah böylece size âyetlerini beyan ediyor. Umulurki iyice düşünürsünüz.*”

a) Resûlullah (sas) buyurdu ki, “Sarhoş edici her şey *‘hamr’*dır ve sarhoş edici her şey haramdır. Kim dünyada hamr içer ve ona müptelâ olup tevbe etmeksizin ölürse, âhirette ondan içemeyecektir”[68]

b) “İbn Ömer, kumar’ın meysir cinsinden olduğunu söylemişti.”[69] “الْمَيْسِرُ[70] kumardır.”[71]

c) “İbn Ömer, kırbanın içinde kendisi için sabah üzüm sıkar (şıra yapar) akşam içer; aynı şekilde gece sıkar sabahleyin içerdi. Kırbaları yıkar ve içlerinde ne tortu (çökelti) ne de başka bir şey bırakırdı.” Nâfi‘: “Biz onu (hazırlanan bu şırayı) bal gibi içerdik” demektedir.[72]

9) Bakara/221:[73]

“Bir adamın Hristiyan veya Yahudi bir hanımı nikâhlaması sorulduğu zaman İbn Ömer: ‘*Allah müşrik kadınları Müslüman erkeklere haram kıldı. Nitekim ben bir kadının Îsa’ya veya Allah’ın kullarından herhangi birine Rab demesinden daha büyük bir şirk bilmiyorum!*’ dedi.”[74]

10) Bakara/222:[75]

İbn Ömer, Hz. Âişe’ye haber göndererek, “Bir erkek eşi hayızlıyken ona yaklaşabilir mi?” diye sormuştu. O da “İzârını alta doğru bağlasın sonra istediği gibi yaklaşsın” dedi. [76]

11) Bakara/225:[77]

---

[68] Müslim, *Sahih*, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut trz., “Eşribe”, 73.
[69] Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, IV, 324-325.
[70] Bkz. Bakara, 2/219; Mâide, 5/90-91.
[71] İbn Vehb, *Tefsîru’l-Kur’ân Mine’l-Câmi‘,* Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 2003, II, 128.
[72] Nesâî, *Sünen*, Mektebu’l-Matbûâti’l-İslâmiyye, Halep 1986, “Eşribe”, 57 (hadîs no: 5740); a. mlf., *Sünenü’l-Kübrâ*, Müessesetü’r-Risale, Beyrut 2001, “Eşribe” 58 (hadîs no: 5231); “el-Eşribetü’l-Mahzûra”, 23 (hadîs no: 6822).
[73] Bakara, 2/221: “ وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ وَلَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ: *Müşrikeleri, iman etmedikçe nikâhlamayın. Elbetteki mümin olan bir câriye, bir müşrik kadından hayırlıdır velev ki (o müşrik kadın) sizin hoşunuza gitmiş olsun. Ve (aynı şekilde mümin kadınları da) imân etmedikçe müşrik erkeklere nikâhlamayın. Elbetteki mümin bir köle, bir müşrik erkekten hayırlıdır velev ki (o müşrik erkek) hoşunuza gitmiş olsun. Onlar (müşrik kadın ve erkekler) ateşe çağırırlar. Allah ise kendi izniyle cennete ve mağfirete çağırır. Ve insanlara âyetlerini açıkça beyân eder. Umulur ki tezekkür etsinler.*”
[74] Suyûtî, *ed-Dürr*, I, 615.
[75] Bakara, 2/222: “ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ: *Sana (kadınların) hayız halini de sorarlar. De ki: ‘O bir eziyettir. Onun için hayız zamanında kadınlardan (cinsî münâsebet bakımından) ayrılın ve temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. İyice temizlendikleri zaman, onlara Allah’ın size emrettiği yerden yakınlaşın. Muhakkak ki Allah çokça tevbe edenleri sever ve çokça temizlenenleri de sever.*”
[76] Mâlik b. Enes, *Muvattâ,* II, 79 (“Tahâre”, 95); Şâfiî, *Tefsîr,* I, 337; *Müsned,* s. 275.

"Resûlullah (sas) Hz. Ömer'in bir kafilede yol alır olduğu esnâda babası üzerine yemin ettiğine muttali olmuş ve '*Muhakkak ki Allah babalarınız üzerine yemin etmeyi yasaklamaktadır. Kim yemin edecekse Allah adına yemin etsin veya sussun!*' buyurmuştu." hadîsini nakletmiştir.[78]

12) Bakara/226-227:[79]

a) Adam eşine yaklaşmamak üzere perhiz yemini (îla) ettiği zaman talâk vuku bulmuş olmaz. Eğer bu hal dört ay boyunca devam ederse ya boşar ya da tutar.[80]

b) "İbn Ömer îlâ[81] yapan kimse hakkında: '*Ona, Allah'ın helâl kıldığı kadarından başka bir şey helâl değildir. Bu durumda ya ona dönüş yapar ya da boşar*' dedi.

c) İbn Ömer şöyle dedi: 'Bir kimse eşiyle cinsî münâsebette bulunmamak üzere îlâ yapar ve üzerinden dört ay geçerse; ya Allah'ın emrettiği gibi (onu eşi olarak) tutar veyahut onu boşar.'"[82]

13) Bakara/228:[83]

a) "İbn Ömer dedi ki: Üçüncü hayız dönemine girildiği zaman, koca için artık eşine ric'at etmek yoktur."[84]

---

[77] Bakara, 2/225: " لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ: *Allah sizi yeminlerinizdeki lağv'den (kasıtsız söylenen, ağızdan kaçan yemin ifadeleri) dolayı muâheze etmez! Lâkin sizi, kalplerinizin kesbettiğinden (kasıtlı yaptığınız yeminlerinizden) sorumlu tutar. Allah Ğafûr, Halîm'dir."*

[78] Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mesûd el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzil fî Tefsîri'l-Kur'ân,* Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1998, I, 297.

[79] Bakara, 2/226-227: " لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (226) وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (227)*: Kadınlarına yaklaşmamaya yemîn edenler için dört ay bekleme (mecburiyeti) vardır. Eğer (o zaman zarfında keffâretle yeminlerinden) dönerlerse; şüphe yok ki Allah Ğafûr ve Rahîm'dir. Eğer (müddeti içinde dönmeyip eşlerini) boşamaya karar verirlerse, bilin ki, Allah Semî' ve Alîm'dir."*

[80] Şâfiî, *Tefsîr*, I, 344.

[81] Kocanın, eşiyle cinsel ilişkide bulunmamak üzere yaptığı yemini ifade eden "îlâ", kazâi boşanma sebeplerinden biridir. Sözlükte "yemin etmek" anlamına gelen "îlâ" kelimesi, terim olarak kocanın yemin, adak veya bir şarta bağlamak suretiyle eşiyle cinsel ilişkide bulunmayı kendisine yasaklamasını ifade eder. Geniş bilgi için bkz. Hamdi Döndüren, "Îlâ", *DİA,* İstanbul 2000, XXII, 61-62.

[82] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV, 493.

[83] Bakara, 2/228: " وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ: *Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç kur' (hayız/temizlik müddeti) beklerler. Eğer onlar Allah'a ve âhiret gününe gerçekten iman etmiş kimselerse (bilsinler ki), rahimlerinde Allah'ın yarattığını gizlemeleri kendilerine helâl değildir. Eğer kocaları (bu zaman zarfında) barışmak isterlerse, bu durumda onlara geri dönmeye (boşadıkları kadınlarını geri almaya herkesten) daha fazla hak sahibidirler. Erkeklerin meşrû çerçevede kadınlar üzerindeki (hakları) gibi kadınların da onlar üzerinde (hakları) vardır. (Bununla beraber) Erkekler için onlar üzerinde bir derece vardır. Ve (şüphesizki) Allah Azîz ve Hakîm'dir*"

[84] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV, 509.

b) "İbn Ömer, bir talâkla boşanmış kadın hakkında: '*Üçüncü hayız dönemine girdiği zaman bâin talâk vukû bulmuş (yani ric'î talâk bâin talâka dönüşmüş)*[85] *olur*' dedi."[86]

c) "Âyetteki 'وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ' hem hamilelik hem de hayız hali içindir. Yani onlara (kadınlara) hayız zamanı hayızlı olduklarını; hamile oldukları zaman da bunu gizlemeleri helâl olmaz (haramdır)."[87]

14) Bakara/229:[88]

a) "Safiyye bint Ebî 'Ubeyd'in[89] azatlı bayan kölesi, kendinde bulunan her ne varsa hepsi karşılığında kocasından hul'[90] ile boşandı. Abdullah b. Ömer bu durumu reddetmedi."[91]

b) Rübeyyi' (bint Muavviz) kocasından hul' yaparak boşanmıştı. Amcası, Hz. Osman'a geldi (ve ne yapacağını sordu) ve "Bir hayız müddeti saysın (beklesin)" cevabını aldı. Hz. Osman'ın bu fetvâsına kadar İbn Ömer üç hayız müddeti beklenmesi gerektiğini söylerdi. Bu fetvâdan sonra İbn Ömer de bu şekilde hüküm verir ve "*Osman bizim hayırlımız ve bilginizimdir*" derdi. [92]

15) Bakara/230:[93]

---

[85] Ric'î talâk; erkeğin yeni nikâh akdine gerek kalmadan iddet süresi içinde eşine dönebildiği boşamadır. Boşamanın ric'î sayılabilmesi için birinci veya ikinci talâk olması, tarafların fiilen karı-koca hayatı yaşamış olmaları ve boşamanın bir bedel karşılığında yapılmamış olması gerekir. Bâin talâk ise; tarafların tekrar bir araya gelebilmesi için yeni nikâh akdinin gerekli sayıldığı nihâi boşamadır. Bu şekilde gerçekleşen boşamaya "ibâne" denmektedir. Geniş bilgi için bkz. İbrahim Acar, "Talâk", *DİA,* İstanbul 2010, XXXIX, 496-500.

[86] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV, 509.

[87] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV, 518.

[88] Bakara, 2/229: " الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ: *(Dönüşü mümkün olan) Boşama iki defadır. (Ondan sonrası) ya iyilikle tutmak, ya da güzellikle salıvermektir. Onlara (örf ve âdete uygun) verdiğinizden bir şeyi (geri) almanız size helâl olmaz. Ancak karı ve koca Allah'ın (evlilik hakkında) çizdiği sınırları yerine getirip ayakta tutamıyacaklarından korkar ve siz de onların bu sınırları koruyup ayakta tutamayacaklarından endişe ederseniz, (bu durumda) kadının ayrılmak için (örfe uygun) hakkından vazgeçmesinde ikisi için de bir günah yoktur. İşte bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. O halde onu (bu sınırları) sakın ola aşmayın! Kim de Allah'ın hudûdunu aşarsa, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir!*"

[89] Safiyye bint Ebî Ubeyd, İbn Ömer'in eşiydi. Bkz. Taberî, *Târîhü't-Taberî (Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk),* Dâru't-Türâs, Beyrut, 1967, IV, 38.

[90] Sözlükte *"elbiseyi çıkarmak, soyunmak; ayırmak"* gibi anlamlara gelen *hul',* fıkıhta "kadının belli bir bedel vermesi karşılığında kocanın ayrılmaya razı olması üzerine evlilik bağından kurtulmasını ifade eder. Karşılıklı anlaşmayla gerçekleşmesi sebebiyle bu işleme muhâlea adı verilir." Geniş bilgi için bkz. Fahrettin Atar, "Muhâlea", *DİA,* İstanbul 2005, XXX, 399-402.

[91] Mâlik b. Enes, *Muvattâ*, IV, 811 (Talâk, 32); Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV, 579; Suyûtî, *ed-Dürr*, I, 674.

[92] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 619.

[93] Bakara, 2/230: " فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ: *Eğer koca eşini (ikinci talâktan sonra üçüncü defa) boşarsa, artık başka bir kocayla nikâhlanıp boşanmadıkça, o kadın ilk kocasına helâl olmaz. Eğer (bu ikinci kocas kendi*

a) Nâfi‘: "Ümmü Seleme'nin bir kölesi vardı, hür olan karısını iki talâkla boşamıştı. Ümmü Seleme Peygamber'den (sas) fetvâsını sorunca; O'ndan, '*Başka bir kocayla nikâhlanana kadar ona dönmesi (tekrar nikâhlaması) haramdır*' cevabını aldı.[94]

b) "Bir adam İbn Ömer'e gelerek '*Bir adam eşini üç talâkla boşadı ve kadın boşanmış oldu. Daha sonra adamın kardeşi onunla müşâvere etmeksizin boşadığı kadınla evlendi ta ki boşayan kardeşine (onunla evlenmesi) tekrar helâl olsun!?*' İbn Ömer: '*Olmaz, (böyle bir niyetle değil) isteyerek nikâhlanmış olması gerekir. Biz Resûlullah'ın (sas) zamanında bu durumu zina sayardık. Allah bu şekilde hülle yapana da kendisi için hülle yapılana da lanet eylesin! Bunlar Allah'ın, bilen bir kavim için beyân ettiği hudûtlardır!*' dedi."[95]

16) Bakara/234:[96]

a) Nâfi‘→ Safiyye bint Ebî ‘Ubeyd→ Hafsa bint Ömer→ Peygamber (sas): "Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir kadın için; kocası haricinde bir ölü için üç günden fazla yas tutması helâl değildir."[97]

b) "İbn Ömer kocası ölmüş olan bir kadına, '*Gözüne sürme çekme! Güzel koku sürünme! Evinin haricinde bir yerde geceleme ve renkli elbise giyme! Ancak onunla örtüneceğin asb*[98] *kumaşından elbise hariç*' dedi."[99]

c) "İbn Ömer, '*Kocası ölen kadın renkli elbise giymez, güzel koku sürünmez, sürme çekmez, saçlarını taramaz*' dedi. O, *bürd*[100] giyilmesinde sakınca görmezdi."[101]

17) Bakara/236-237:[102]

---

rızasıyla) onu boşar ve kadın ile ilk kocası Allah'ın koyduğu hududa (evlilik hukukuna) riâyet edeceklerine inanırlarsa, nikâhla bir araya gelmelerinde bir günah yoktur. İşte bunlar Allah'ıni bilmek isteyen bir kavim için beyan edip açıkladığı hudutlardır."

94 Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Mektebetü İbn Teymiye, Kâhire trz., XXIII, 290 (hadîs no: 640-641).

95 Bkz. Sa‘lebî, *el-Keşf,* II, 177; Beğavî, *Me‘âlimu't-Tenzil,* I, 310; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* I, 628; Suyûtî, *ed-Dürr,* I, 679.

96 Bakara, 2/234: " وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ: *Sizden vefât eden ve geride eşler bırakanlar (ın eşleri) kendi kendilerine dört ay on gün beklerler. Bu müddeti bitirdikleri zaman ise, artık onların kendileri hakkında meşrû çerçevede yaptıkları şeyden dolayı size günâh yoktur! Allah, ne işlerseniz (hepsinden) hakkıyla haberdârdır.*"

97 Taberî, *Câmi‘u'l-Beyân*, V, 80.

98 Yemen'de imal edilen ve o bölgede yetişen *"asb"* bitkisiyle boyanan bir kumaş türü.

99 Taberî, *Câmi‘u'l-Beyân*, V, 85.

100 Bir tür çizgili kumaştan yapılan ve örtünmek için kullanılan kisve.

101 Taberî, *Câmi‘u'l-Beyân*, V, 86.

102 Bakara, 2/236-237: " لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ (236) وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا

a) “Kocası tarafından boşanmış kadın için müt‘a gerekir; ancak kadın için mehir belirlenmiş ve daha sonra zifaf vukû bulmaksızın boşanmışsa o zaman belirlenen mehrin yarısının ödenmesi yeterli olur.”[103]

b) el-Hasan b. Yahyâ→ Abdürrezzak→ Ma‘mer→ Eyyûb→ Nâfi‘: İbn Ömer, mehir tayin edilmiş olup zifaf vâki olmadan boşanan kadın hakkında, “Eğer onu boşarsan, mehrin yarısını vermen gerekir ancak müt‘a gerekmez” dedi.[104]

c) “‘Ubeydullah b. Ömer’in (Zeyd b. el-Hattâb’ın kızından olan) kızı Abdullah b. Ömer’in oğluyla evlenmişti ancak (damat) mehir belirlemeden ve cinsel birleşme de vuku bulmadan vefat etti. Kızın annesi mehrini almak istedi; ancak İbn Ömer: ‘*Onun için mehir yoktur. Eğer belirlenmiş olsaydı sizi ondan menetmez, kızı mahrum bırakmazdık*’ dedi. (Annesi) bunu kabullenmeyi reddetti. Daha sonra Zeyd b. Sâbit, kızın mehir veya mirasa hak kazanmadığına dair karar vererek aralarındaki meseleyi hükme bağladı.”[105]

18) Bakara/239:[106]

a) Peygamber (sas) korku namazıyla ilgili şöyle buyurdu: “Komutan namazı kıldırır ve savaşçılardan bir kısmı onunla bir rek‘at kılıp secdeleri yaparken, namaz kılmayan kısım cemaatle düşman arasında bulunur. Komutanla birlikte bir rek‘at kılan grup namazdan çıkıp namaz kılmayan grubun yerini alırken; bu sefer onlar komutanla beraber bir rek‘at kılarlar. Derken komutan kendi iki rek‘atını tamamlamış olduğu için selam verir ve namazı bitirir. Daha sonra her iki grubun her ferdi eksik kalan birer rek‘at namazlarını bireysel olarak kılıp tamamlar. Eğer korku, bunu yapamayacak kadar şiddetliyse o zaman (فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا) yaya olarak yahut binek üstünde kılınır.”[107]

أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (237)**:** ***(Nikâhtan sonra) Dokunmadığınız yahut kendilerine bir mehir tayin etmediğiniz kadınları boşamışsanız (bunda) size bir günah yoktur. Bu durumda onlara müt‘a verin. Zengin olan durumuna göre, fakir de kendi imkânına göre vermelidir. Münasip bir müt‘a vermek Muhsinlerin üzerinde bir haktır. Eğer onlar için daha önce bir mehir belirlemiş bulunur da kendilerine dokunmadan boşarsanız; belirlediğiniz (mehir) miktarın(ın) yarısını vermeniz gerekir. Ancak kadınlar (kendi haklarından) vazgeçer veyahut nikâhı elinde bulunduran erkek mehrin tamamını bağışlarsa, o başkadır. Sizin bağışlamanız (mehrin tamamını ödemeniz) ise takvâya daha yakındır. Aranızda fazlu ikrâmı unutmayın. Muhakkak ki Allah sizin yaptıklarınızı görmektedir.***”

[103] Mâlik b. Enes, *Muvattâ*, IV, 825 (“Talâk”, 45).

[104] Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, V, 128.

[105] Suyûtî, *ed-Dürr*, I, 701.

[106] Bakara, 2/239: “ فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ: *Fakat (savaş, sel baskını vb. bir tehlikeden) korkar (namaza durma imkânı bulamaz)sanız o halde (namazınızı) yürüyerek yahut süvâri olarak kılın! Güvene kavuştuğunuz zaman da; siz bilmez iken Allah’ın size öğrettiği şekilde O’nu zikredin (namaz kılın).*”

[107] Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, V, 245.

b) Korku namazının nasıl kılınacağı sorulduğunda İbn Ömer şöyle dedi: “İmam öne geçer ve arkasındakiler onunla beraber bir rek‘at kılarken onlardan bir grup namaz kılanlarla düşman arasında bulunur ve namaz kılmaz. İmamla beraber olanlar bir rek‘at kılınca, namaz kılmayanların yerine çekilir ancak selam vermezler; bu sefer namaz kılmayanlar imamın arkasında saf tutar ve onunla bir rek‘at kılarlar. Ardından imam kendi iki rek‘atını bitirmiş olduğu için namazdan çıkar. İmam kendi namazını bitirince de söz konusu iki gruptan her bir kimse kalan birer rek‘atını bireysel olarak tamamlar ve herkes iki rek‘at namaz kılmış olur. Eğer korku bunu yapamayacak kadar şiddetliyse namaz süvârî olarak at/deve üzerinde veya piyâde olarak ayakta; kıbleye yönelerek veya yönelmeksizin kılınır.” Nâfi‘: “Abdullah b. Ömer bunu ancak Resûlullah’ın (sas) uygulamasına göre anlatmıştır” demektedir.” [108]

19) Bakara/286:[109]

“Peygamber (sas) buyurdu ki: Ümmeti’mden hatayla, unutarak ve ikrâh halinde (zorla) yaptıkları şeylerin günahı kaldırılmıştır.” [110]

II. B) Âl-i İmrân Sûresi Tefsirinden Örnekler

1) Âl-i İmrân/93:[111]

a) “Yahudîler Peygamber (sas)’e geldiler, onlardan bir kadınla bir erkek zinâ etmişti. Peygamber (sas) onlara: ‘*Sizden zinâ edenlere ne yapıyorsunuz?*’ diye sordu. ‘*Onları yargılıyor ve sopalıyoruz*’ dediler. Bunun üzerine: ‘*Tevrât’ta recm cezası yok mu?*’ buyurdu, onlar da ‘*Tevrât’ta bu konuyla ilgili bir şey bulamıyoruz*’ dediler. Abdullah b. Selâm, ‘*Yalan söylediniz, eğer sâdık iseniz Tevrât’ı getirip okuyun*’ dedi. İçlerinden, onlara ders veren Yahudî avucunu recm âyetinin üzerine koyarak alt kısmını ve sonrasını okumaya başladı ve recm âyetini atladı. (Abdullah b. Selâm) müdahale

---

[108] Suyûtî, *ed-Dürr*, I, 735.

[109] Bakara, 2/286: “ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ: *Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı (iyilik) kendi lehine, kazandığı (kötülük) da kendi aleyhine. (O halde şöyle dua ediniz): ‘Rabbimiz! Unutursak ya da hata edersek bizi muâheze etme! Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Rabbimiz! Bize güç yetiremeyeceğimiz şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi mağfiret eyle, bize rahmet eyle! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.*’”

[110] Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-Beyan*, II, 307.

[111] Âl-i İmran, 3/93: “ كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَاةُ قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَاةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ: *Tevrat indirilmeden önce İsrail’in (Ya‘kûb’un) kendisine haram kıldıkları dışında, her türlü taâm İsrailoğulları’na helâldi. De ki: ‘Eğer sâdık (doğru sözlü) iseniz, o zaman Tevrat’ı getirin ve onu okuyun.*”

edip adamın elini oradan çekip '*Bu nedir?*' dedi. Bunu gördükleri zaman dediler ki: '*O recm âyetidir*'. (Peygamber) onlar için bunu emretti ve o ikisi, cenâze namazının kılındığı yere yakın bir mekânda recmedildiler. Ben (bu hâdiseyi) gördüm, adam kadını taşlardan korumak için onun üzerine eğiliyordu."[112]

b) "Yahudiler Resûlullah'a (sas) iki Yahudiyi getirerek onların zinâ ettiklerini söylediler; onlara '*Kitabınızda bu konuyla ilgili ne var?*' buyurdu. '*Onları teşhir ederek rezil ederiz*' dediler. Resûlullah, 'فَأْتُوا بِالتَّوْرَاةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِين فَجَاءُوا بِالتَّوْرَاةِ' buyurdu. Tevrat'ı getirdiler."[113]

2) Âl-i İmrân/97:[114]

Suyûtî bu âyetin tefsîrinde, Sa'îd b. Mansûr'un Nâfi' tarîkıyla İbn Ömer'den tahriç ettiği: "Kim hacca gitmeye yol (imkân) bulur da gitmezse, bir sene geçer yine gitmezse, daha sonra da hac yapmadan ölürse cenâze namazı kılınmaz, Yahudi olarak mı Hristiyan olarak mı öldüğü de bilinmez!"[115] haberini zikretmektedir. Kaynaklarda söz konusu rivâyeti teyit eden bir merfû hadîsin olduğu da görülmektedir: Ebû Bekir→ Ebu'l-Ahvas Sellâm b. Süleym→ Leys→ Abdurrahman b. Sâbıt: "Resûlullah (sas), '*Kim engelleyici bir hastalığı, geçerli bir mazereti veya zâlim bir hükümdarın alıkoyması olmaksızın İslâm'ın emrettiği şekilde haccetmezse; Yahudi veya Hristiyan olarak istediği hâl üzere ölsün!*' buyurdu."[116]

II. C) Nisâ Sûresi Tefsirinden Örnekler

1) Nisâ/6:[117]

"Uhud senesinde (savaş için) Peygamber'e (sas) arzedildim, on dört yaşındaydım ve beni geri çevirdi. Sonra Hendek senesinde on beş yaşındayken yine ona arz edildim,

[112] Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut 2002, "Tefsiru'l-Kur'ân", 63 (hadîs no: 4556).
[113] İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân,* III, 706.
[114] Âl-i İmrân, 3/97: " فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ: *Orada apaçık alâmetler (vardır), İbrâhîm'in makâmı vardır. Kim oraya girerse güven içindedir. Ona bir yol bulabilen (gücü yeten) kimsenin Beyt (Kâ'be)'i hacc (ve ziyaret) etmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim de inkâr ederse şüphesiz ki Allah âlemlerden müstağnîdir.*"
[115] Suyûtî, *ed-Dürr*, II, 275.
[116] İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fî'l-Ehâdîs ve'l-Âsâr,* Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1989, III, 305 (hadîs no: 14450); .
[117] Nisâ, 4/6: " وَابْتَلُوا الْيَتَامَى حَتَّى إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا : *Yetimleri evlenme çağına erinceye kadar gözetip deneyin. Akılca olgunlaştıklarını görürseniz mallarını kendilerine teslim edin. Büyüyecekler (de kendi ellerine alacaklar) diye bunları israf ile çarçabuk yemeyin. (Velîlerden) kim zengin ise (yetimin malından yemeye tenezzül etmesin) kaçınsın. Kim de fakirse, o halde ma'rûf ölçüye göre (bir şey) yesin. Onlara mallarını teslim etdiğiniz vakit de karşılarında şâhit bulundurun. Hesap sorucu olarak Allah yeter!*"

be sefer bana izin verdi.” Nâfi‘ der ki, “Bu hadîsi Ömer b. Abdülazîz’e rivâyet ettiğim zaman; ‘*İşte bu savaşçı ile çocuk arasındaki farktır*’ dedi ve on beş yaşında olanların savaşla yükümlü olduğunu; o yaşa ermeyenlerin ise hükmen çocuk sayılması gerektiğini yazdı” hadîsini nakletmektedir.[118]

2) Nisâ/15:[119]

Beğavî söz konusu âyeti izah sadedinde, bekârlara uygulanan zinâ haddiyle ilgili Nâfi‘’in İbn Ömer’den: “Peygamber (sas) celde uyguladı ve sürgün etti, Ebû Bekir celde uyguladı ve sürgün etti, Ömer celde uyguladı ve sürgün etti” rivâyetini nakleder.[120]

3) Nisâ/19:[121]

“Âyette geçen ‘إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ’ yani ‘*Onun evinden çıkması apaçık bir fuhuş ile mümkün olabilir*’ demektir.”[122]

4) Nisâ/24:[123]

a) “İbn Ömer, müşrik olan kadını, yani Yâhudi ve Hristiyanları muhsan olarak görmezdi.”[124]

b) “İbn Ömer’den ‘*Mut‘a*’ soruldu ve o ‘*Haramdır!*’ cevabını verdi.”[125]

c) “Bir erkek için, bir kadını ancak İslâm nikâhı ile nikâhlaması helâldir. Ona mehrini verir, o kadına kadın da ona vâris olur ve kadını belli bir süre tayin ederek

---

118 Beğavî, *Me‘âlimu’t-Tenzil,* I, 568. Ayrıca bkz. Şâfiî, *Müsned*, s. 325.
119 Nisâ, 4/15: “ وَاللَّاتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا: *Kadınlarınızdan fuhuş irtikâb edenler aleyhinde (suçun sabit olması için) içinizden dört şâhit getirin. Eğer şehâdet ederlerse; onları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar kendilerini evlerde alıkoyun.*”
120 Beğavî, *Me‘âlimu’t-Tenzil,* I, 583.
121 Nisâ, 4/19: “ يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا: *Ey iman edenler! Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helâl değildir. Apaçık bir hayâsızlık yapmadıkça, onlara verdiğiniz (mehr)in bir kısmını ele geçiresiniz diye kadınları sıkıştırmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onları kerih görürseniz, (bilin ki) belki de siz bir şeyi kerih görürsünüz ve Allah o şeyde hayr-ı kesîr vücuda getirir.*”
122 el-Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek alâ’s-Sahîhayn*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1990, II, 533 (hadîs no: 3818). (el-Hâkim, rivâyeti “Bu hadîs Müslim’in şartları açısından sahihtir ancak ne Buhârî ne de Müslim tarafından tahriç edilmiştir.” kaydıyla yapmaktadır.)
123 Nisâ, 4/24: “ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكُمْ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا: *(Harb esîri olarak) Sağ ellerinizin mâlik olduğu kadınlar (câriyeler) hariç olmak üzere diğer bütün evli kadınlar (la evlenmeniz de haram kılındı. Bu hükümler) üzerinize Allah’ın farzı olarak (yazılmıştır). Bunların dışında kalan kadınları; iffetli yaşamanız ve zina işlememeniz şartı ile mehirlerini vererek nikâhlamanız size helâl kılındı. Bu kadınlardan sağladığınız faydanın karşılığı olarak kendilerine aranızda kararlaştırdığınız mehirlerini hakları olarak veriniz. Daha önce belirlenen mehri eşinizle anlaşarak yeni bir miktara bağlamanızda size bir günah yoktur. Muhakkak ki Allah Alîm ve Hakîm’dir.*”
124 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ân,* III, 915.
125 Suyûtî, *ed-Dürr*, II, 487.

nikâhlamaz. Çünkü (nikâh akdinden sonra) artık onun karısıdır. (Eğer böyle değil de mut'a nikâhı olursa;) ikisinden biri öldüğü takdirde diğeri ona, yani birbirlerine vâris olamazlar.[126]

5) Nisâ/29:[127]

"Peygamber (sas) şöyle buyurdu: Alışveriş yapan herhangi iki taraf birbirlerinden ayrılmadıkça, aralarında alışveriş akdi vuku bulmuş olmaz; ancak muhayyerlik şartıyla yapılan satış müstesnâ."[128]

6) Nisâ/43:[129]

a) "İbn Ömer Curuf'tan (Medîne yakınlarında bir yer) Medîne'ye varana kadar teyemmüm etti; yüzünü ve kollarını meshederek ikindi namazını kıldı. Daha sonra Medîne'ye vardığında henüz gün batmamıştı; ancak buna rağmen namazını iâde etmedi."[130]

b) "İbn Ömer eşini öptüğü zaman abdest almayı lüzumlu görür ve '*Bu, (âyette geçen) limâs kabilindendir*' derdi."[131]

c) "İbn Ömer deve/koyun gibi hayvanların bulunduğu mekânda teyemmüm etti. Önce bir defa yüzünü daha sonra dirseklerine kadar ellerini meshetti."[132]

d) İbn Ömer (teyemmüm hakkında): "Bir vuruşla yüz, bir vuruşla da avuçlardan dirseklere (meshedilir)."[133]

e) İbn Ömer: "Her namaz için ayrı teyemmüm gerekir."[134]

7) Nisâ/59:[135]

---

[126] Suyûtî, *ed-Dürr*, II, 487.
[127] Nisâ, 4/29: " يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا: *Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret hali müstesnâ; mallarınızı, aranızda bâtıl (haksız ve haram şekilde) ile yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin! Şüphesiz Allah, sizi çok esirgeyicidir."*
[128] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VIII, 224.
[129] Nisâ, 4/43: " يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا: *Ey iman edenler! Siz sarhoş iken, ne söylediğinizi bilinceye kadar; cünüp iken de, yolcu olan kimse hariç, gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta veya yolculuk halindeyseniz yahut sizden biriniz def-i hâcetten gelmişse yahut kadınlara temas edip de (bu durumlarda) su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin! Yüzlerinize ve ellerinize sürün. Muhakkak ki Allah Afuvv ve Ğafûr'dur."*
[130] Şâfiî, *Müsned*, I, 20.
[131] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VIII, 394.
[132] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VIII, 414.
[133] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VIII, 415.
[134] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VIII, 424.
[135] Nisa, 4/59: " يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللّٰهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا: *Ey îman edenler! Allaha itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan idarecilere de itaat edin. Sonra bir şey hakkında çekişirseniz; eğer Allah ve âhiret gününe inanıyorsanız onu Allah'a ve Peygamber'e arz edin! Bu, hem hayırlı, hem de sonuç i'tibâriyle en güzelidir.*"

“Masiyetle emrolunmadıkça, Müslümana düşen, bir şeyden hoşlansa da kerih görse de ‘*Duydum ve itaat ettim*’ demektir. Masiyetle emrolunduğu zaman ise ne duyma vardır ne de itaat!”[136]

8) Nisâ/101:[137]

İbn Ömer: “Ben Peygamber (sas) ile Mina’da iki rek‘at kıldım; hakezâ Ebû Bekir’le, Ömer’le ve halifeliğinin ilk zamanlarında Osman’la beraber de (iki rek‘at kıldım) daha sonra (Osman) onu (dörde) tamamladı.”[138]

9) Nisâ/102:[139]

Korku namazının nasıl kılınacağı sorulduğunda İbn Ömer şöyle dedi: “İmam öne geçer ve arkasındakiler onunla beraber bir rek‘at kılarken onlardan bir grup namaz kılanlarla düşman arasında bulunur ve namaz kılmaz. İmamla beraber olanlar bir rek‘at kılınca, namaz kılmayanların yerine çekilir ancak selam vermezler; bu sefer namaz kılmayanlar imamın arkasında saf tutar ve onunla bir rek‘at kılarlar. Ardından imam kendi iki rek‘atını bitirmiş olduğu için namazdan çıkar. İmam kendi namazını bitirince de söz konusu iki gruptan her bir kimse kalan birer rek‘atını bireysel olarak tamamlar ve herkes iki rek‘at namaz kılmış olur. Eğer korku bunu yapamayacak kadar şiddetliyse namaz süvârî olarak at/deve üzerinde veya piyâde olarak ayakta; kıbleye yönelerek veya yönelmeksizin kılınır.” Mâlik bu hadîsle ilgili Nâfi‘’in: “Abdullah b. Ömer bunu ancak Resûlullah (sas)’ın uygulamasına göre anlatmıştır” dediğini de nakleder.[140]

---

[136] Bkz. Buhârî, “Ahkâm”, 4 (hadîs no: 7144); Ebû Dâvud, *Sünen*, Dâru’l-Kıble/Cidde-Müessesetü’r-Reyyân/Beyrut 1998, “Cihâd”, 96 (hadîs no: 2626). (İbn Kesîr bu hadîsi Ebû Dâvud’dan naklen zikretmektedir. Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm,* II, 342-343.)

[137] Nisa, 4/101: “ وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا: *Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman, kâfirlerin size kötülük etmelerinden korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Muhakkak ki kâfirler, sizin apaçık düşmanınızdır.”*

[138] Buhârî, “Taksîru’s-Salât”, 2 (hadîs no: 1082).

[139] Nisâ, 4/102: “ وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ وَخُذُوا حِذْرَكُمْ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا: *Sen içlerinde olup da onlara namaz kıldırdığın zaman, onlardan bir tâife seninle beraber namaza dursun ve silahlarını da yanlarına alsınlar. Secdeyi yaptıktan (bir rek‘at kıldıktan) sonra onlar arkanıza geçsinler; namaz kılmayan diğer tâife gelsin ve seninle beraber kılsınlar, tedbiri elden bırakmasın ve silahlarını alsınlar. Kâfirler size ansızın bir baskın yapmak için, silah ve eşyanızdan ayrılmış bulunmanızı arzu ederler. Yağmurdan zarar görecekseniz veya hasta olursanız, silahlarınızı bırakmanıza engel yoktur, fakat dikkatli olun. Muhakkak ki Allah, kâfirlere ağır bir azap hazırlamıştır.*”

[140] Buhârî, “Tefsiru’l-Kur’ân”, 46 (hadîs no: 4535).

II. D) Mâide Sûresi Tefsirinden Örnekler

1) Mâide/4:[141]

a) "Avlanan kuşlar helâldir, yırtıcı kuşların avladığı kuşa ölmeden yetişirsen senindir (helâldir) değilse onu yemezsin."[142]

b) "Eğitilmiş köpeğini, Allah'ın adını zikrederek saldığın zaman, senin için yakaladığı avı ye. (Yakaladığı esnada, köpek) ondan ister yemiş olsun ister yemesin (fark etmez, helâldir)."[143]

c) "İbn Ömer av köpeğinin yediği şeyde bir beis görmezdi"[144]

2) Mâide/6:[145]

a) İbn Ömer: "Kulaklar baştan sayılır, başını meshettiğin zaman onları da meshet."[146]

b) "İbn Ömer (abdestte yüzünü yıkadığı zaman) sakal köklerini ıslatır, sakalından su damlacıkları bolca süzülene kadar eliyle arasına nüfuz ederdi."[147]

c) "İbn Ömer abdest alırken sağ avucuna aldığı suyu her iki eline yayar daha sonra iki eliyle başının ön tarafından meshederdi."[148]

d) "İbn Ömer bazen başının tepesinden alnına doğru bazen de tam tersi yönde mesh yapardı."[149]

e) "İbn Ömer, avucunu başının üstüne ve tam ortasına koyarak öne doğru çekerdi."[150]

---

141 Maide, 5/4: " يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ: *Sana, kendilerine neyin helâl edildiğini sorarlar. De ki: 'Bütün temiz ve hoş (nimetler) size helâl edilmiştir. Allahın size öğrettiğinden öğretip (terbiye ederek) yetiştirdiğiniz avcı hayvanların (eğitilmiş köpek, yırtıcı kuş vb.) size yakalayıp getirdiklerinden de yiyin ve üzerilerine Allah'ın adını anın. Allah'a karşı gelmekten sakının çünkü Allah hesabı pek çabuk görendir'*"

142 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IX, 549.

143 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IX, 563.

144 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IX, 563.

145 Maide, 5/6: " يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ: *Ey iman edenler! Namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi; -başlarınızı meshedip- topuklara kadar da ayaklarınızı yıkayın! Eğer cünüp olduysanız boy abdesti alın. Hasta olur veya yolculuk halinde bulunursanız; yahut biriniz def-i hâcetten gelirse veyahut da kadınlara dokunmuşsanız ve bu hallerde su bulamamışsanız; temiz toprakla teyemmüm edin de yüzünüzü ve (dirseklere kadar) ellerinizi onunla meshedin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez fakat sizi tertemiz kılmak ve size olan nimetini tamamlamak ister! Umulur ki şükredersiniz.*"

146 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, X, 30.

147 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, X, 34.

148 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, X, 48.

149 Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, X, 48-49.

f) "İbn Ömer saçının küçük bir kısmını meshederdi."[151]

3) Mâide/38:[152]

"Resûlullah (sas) fiyatı üç dirhem olan bir kalkanı çalan hırsızın elini kesti."[153]

4) Mâide/89:[154]

a) "On miskini doyurmaktan kasıt, her miskin için '*bir müd*'dür."[155]

b) "Bahsi geçen müd, '*bir müd buğday*' demektir."[156]

c) "Yemin keffâreti olan on müd, en küçük müd ölçüsüyledir."[157]

d) "Âyette geçen '*kisve*', elbise (ثَوْب) veya izârdır."[158]

e) "Tekit edilmeyen yeminin keffâreti adam başı en az bir müd olmak üzere on miskini doyurmaktır. Eğer yemin tekit edilmişse, köle azat etmek gerekir!" şeklinde bir rivâyet aktarılmaktadır. Nâfi''e, "yeminin tekidi" ifâdesinin ne anlama geldiği sorulmuş, o da "Bir şey üzerine defalarca yemin etmektir" cevabını vermiştir.[159]

f) İbn Ömer: "Resûlullah (sas) yemin keffâretini (kendi zamanındaki müd ölçüsüyle[160]) bir müd buğday olarak belirlemişti".[161]

g) Nâfi': "O (İbn Ömer) yeminini bozduğu zaman keffâret olarak on miskini doyururdu. Her bir miskine, ilk müd ölçüsüyle birer müd buğday verirdi."[162]

---

[150] Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, X, 50.
[151] Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, X, 49.
[152] Mâide, 5/38: " وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ: *Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah Azîz ve Hakîm'dir."*
[153] Mâlik b. Enes, *Muvattâ*, V, 1215 ("Sirkat", 24).
[154] Maide, 5/89: " لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ: *Allah, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz fakat bilerek akdettiğiniz yeminlerden dolayı sizi muâhaze eder. O halde bunun keffâreti; ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hallisinden on fakire yedirmek veya onları giydirmek veyahut da bir köle azat etmektir. Kim de bunları (yapacak imkân) bulamazsa üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğiniz takdirde yeminlerinizin keffâreti işte budur! Yeminlerinizi koruyun (onlara riâyet edin). Allah size âyetlerini açıklıyor. Umulur ki şükredersiniz!"*
[155] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, X, 539.
[156] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, X, 539.
[157] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, X, 539.
[158] İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân,* IV, 1193.
[159] Ebû Cafer en-Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân,* Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1990, II, 352; Mekkî b. Ebî Talib, *el-Hidâye ilâ Bulûği'n-Nihâye fî İlmi Meâni'l-Kur'ân ve Tefsîrihi,* Mecmûatu Buhûsi'l-Kitab ve's-Sünne, 2008, III, 1853.
[160] Buna " الْمَدّ الْأَوّل: İlk Müd" denmektedir. "Hz. Peygamber zamanında Medîne'de kullanılan müd ölçüsüne göre" demektir. Nitekim söz konusu keffarette ödenecek miktar o günün şartlarına göre kullanılan ölçüyle teşrî' kılınmıştır. Daha sonra Emevîlerden Halîfe Hişâm devrinde bu ölçü birimi değişikliğe uğradığı ve küçüldüğü için, kaynaklarda yer alan bilgilerin insanları yanıltmaması açısından "الْمَدّ الْأَوّل" şeklinde buna özellikle dikkat çekildiği anlaşılmaktadır. Bkz. Ebu'l-Velîd Süleyman b. Half et-Tücübî el-Kurtubî el-Bâcî, *el-Müntekâ Şerhü'l-Muvattâ,* Matbaatu's-Saâde, Mısır 1917, III, 73.
[161] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* III, 175.

5) Mâide/90-91:[163]

a) İbn Ömer: “Resûlullah şöyle buyurdu: ‘Kim dünyada şarap içer ve bunu yaptığı için tevbe etmezse, Allah onu ahirette ona haram kılar.’”[164]

b) İbn Ömer: Sarhoş edici her şey “hamr”dır ve sarhoş edici her şey haramdır.[165]

c) İbn Ömer: “Resûlullah (sas) şöyle buyurdu: ‘Şüphesi ki Allah şaraba (hamr), onu sıkana, sıktırana, tedârik edene, kendisi için tedârik ettirene, satana, alana, içirene ve içene lânet etti; onun kazancını da Müslümanlara haram kıldı.’”[166]

d) İbn Ömer: “Meysir kumardır.”[167]

6) Mâide/95:[168]

a) İbn Ömer: “Beş hayvan vardır ki, ihramlı kimsenin onları öldürmesinde bir günah yoktur: Kuzgun, çaylak, akrep, fare ve azgın köpek.”[169]

b) Eyyûb: “Ben Nâfi‘’e ‘*Peki yılan?*’ diye sordum. O da ‘*şüphesiz ki yılan da (bu nevidendir)*’ dedi.”[170]

7) Mâide/96:[171]

“Abdurrahman, İbn Ömer’e geldi ve karaya bir sürü balığın vurduğunu haber verdi. İbn Ömer ise onların yenmesini yasakladı. Daha sonra bana ‘*Ey Nâfi‘ mushafı getir*’ dedi, ben mushafı getirince ‘أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ’ âyetini okudu

---

[162] İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 72 (hadîs no: 12207).
[163] Mâide, 5/90-91: “ يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (90) إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ (91): *Ey iman edenler! Şarap (müskîrat), kumar, (tapınılan) dikili taşlar ve fal okları ancak şeytanın amelinden birer pisliktir. O halde bunlardan içtinâb ediniz ki felâha eresiniz. Şeytan, şarap ve kumar yoluyla ancak aranıza düşmanlık ve buğz sokmak; sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlara) son veriyorsunuz değil mi?”*
[164] Mâlik b. Enes, *Muvattâ*, I, 158 (Eserin “er-Rüvât an Mâlik” bölümünden).
[165] Şâfiî, *Müsned*, s. 284.
[166] Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1994, II, 224.
[167] İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ân,* IV, 1197.
[168] Mâide, 5/95: “ يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلُ ذَلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ : *Ey iman edenler! İhramlı iken av hayvanı öldürmeyin. Sizden taammüden onu öldürene, ehlî hayvanlardan, öldürdüğü kadar olduğuna içinizden iki âdil kimsenin hükmedeceği ve Kabe’ye ulaşacak olan bir kurbanı ödeme; yahut miskinlere yemek yedirme keffâreti veyahut yaptığının ağırlığını tatmak üzere bunlara denk oruç tutma cezâsı terettüp eder. Allah geçmişte olanları affetmiştir ancak kim (bu suçu) tekrar ederse Allah ondan intikam alır. Allah Azîz’dir ve intikam sahibidir!”*
[169] Mâlik b. Enes, *Muvattâ*, III, 519 (“Hacc”, 88).
[170] Bkz. İbn Abdilberr, *el-İstizkâr,* Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2000, IV, 151.
[171] Maide, 5/96: “ أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ : *Deniz avı yapmak ve onu yemek hem size hem de yolculara bir geçimlik olarak helâl kılındı. Kara hayvanlarını avlamak ise, ihramda bulunduğunuz müddetçe size haram kılındı. Huzuruna toplanacağınız Allah’a karşı takvâlı olun!*”

ve (görüşünden vazgeçip) dedi ki: '*Onun (denizin) taâmı karaya vuranlardır. Git ona yetiş ve yenmesini emret.*'"[172]

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Nâfi''den intikal eden tefsirle ilişkili rivâyetlerin ana eksenini fıkhî hüküm bildiren âyeterle ilgili olanlar oluşturmaktadır. Bunların önemli bir kısmının, Nâfi' tarafından bizzat âyet tefsiri olarak nakledilmediği ancak müfessirler tarafından fıkhî hüküm içeren âyetlerin tefsirinde kullanıldığı görülmektedir. Özellikle Abdullah b. Ömer'in nasıl abdest aldığıyla ilgili en küçük detaylara varıncaya kadar aktarması, Nâfi''in hem keskin nazarlı bir gözlemci olduğunu hem de Hz. Peygamber'in (sas) ashâbından olan üstadının yaptığı her şeyi, tabiri caizse "milim şaşmadan" alıp kendi öğrencilerine aktardığını gösteren güzel örneklerden biridir.

Nâfi''in yapmış olduğu açıklamaların kâhir ekseriyeti Abdullah b. Ömer'den nakildir. Hocasından öğrendiği bilgileri kimi zaman kendisine intikal eden sorular üzerine, kimi zaman da ilim talep eden öğrencilerine ders makamında aktardığı anlaşılmaktadır. Bu durum, Nâfi''in yorum yapma kabiliyetinden mahrumiyetiyle değil sahabenin sözünü kendi görüşlerine takdim etmeleriyle ilgilidir. Bu bakımdan onların ana gayesinin yorum üretmek değil, Hz. Peygamber'den (sas) tevârüs eden sahih bilgiyi ve doğru İslamı öğrenip öğretmek olduğu söylenmelidir. Bu arada tâbiî bilginler hangi sahâbîye veya sahâbîlere öğrencilik yapmışlarsa ilmî birikimleri ona göre şekil almıştır. Üstadı Abdullah b. Ömer fakih sahâbîlerden olduğu için Nâfi''in de ilmî birikiminin daha ziyâde fıkıh ekseninde toplandığı anlaşılmaktadır. Nâfi''den gelen rivâyetlerin ekserisini fıkhî âyetlerle ilgili olanların oluşturması bunun bir göstergesidir. Savaş esnasında nasıl namaz kılınacağı gibi görece daha teorik meselelerin çok az olduğu bu rivâyetlerin genel karakteristiği ise hac, nikâh, talak, mehir, abdest, yemin, yemin keffareti, teyemmüm, avlanma gibi doğrudan günlük hayata ve amele yönelik bilgilerden oluşmaktadır.

Mevâlînin, Arap toplumuna sonradan dâhil olan, köken itibariyle ekseriyetle Arap olamayan unsurlardan oluştuğu göz önüne alınırsa, bu sınıfa mensup tâbiîlerin İslâmî ilimlerle birlikte içinde bulundukları Arap kültürünü de öğrendiklerini hesaba katmak gerekir. Gerçek şu ki Kur'ân âyetlerinin özellikle ibadet ve muâmelata bakan kısmı, ilk muhatapların anlayacağı şekilde, onların yaşadıkları hayatı ve kültürü göz ardı etmeden

---

[172] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân,* XI, 63-64.

nâzil olmuştur. Dolayısıyla Nâfi‘ örneğinde, mevâlî mensubu olan bir tâbiînin kendi öz kültürü temelinde yorum ürettiğini göremiyoruz. Aksine âyetlerin ne ifade ettiğini, ilk muhatap kitleden Kureyşî bir Arap olan Abdullah b. Ömer'den öğrenmiş ve çoğunlukla öğrendiklerini aktarmakla yetinmiştir. Dönemin tefsir faaliyetleri hakkında aydınlatıcı ipuçları veren söz konusu nakiller, bu yönüyle tâbiî bilginlerin de tıpkı ashâb-ı kirâm gibi Allah rızasını esas maksat yaptıklarının göstergesidir. Nitekim sahâbîlerde olduğu gibi tâbiîlerin de tefsiri sırf malumat edinmek yahut malumatfuruşluk yapmak için değil doğrudan hayata tatbik etmek gayesiyle öğrenmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Abdürezzak es-San'ânî, İbn Hümam Ebû Bekir el-Himyerî el-Yemânî (v. 211/ 826), *el-Musannef,* I-XI, thk. Habîburrahman el-A'zamî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1983.

Acar, İbrahim, "Talâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA),* İstanbul 2010, XXXIX, 496-500.

Atar, Fahrettin, "Muhâlea", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA),* İstanbul 2005, XXX, 399-402.

el-Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleyman b. Half et-Tücübî el-Kurtubî (v. 474/1081), *el-Müntekâ Şerhü'l-Muvattâ,* I-VII, Matbaatu's-Saâde, Mısır 1332/1917.

el-Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mesûd b. Muhammed b. el-Ferrâ (v. 516/1122), *Me'âlimu't-Tenzil fî Tefsîri'l-Kur'ân,* I-V, thk.: Abdürrezzak el-Mehdî, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1998.

el-Buhârî, Ebû Abdullah İsmail b. İbrahim el-Cu'fî (v. 256/870), *Sahihu'l-Buhârî*, I-IX, thk.: Muhammed Züheyr b. Nasır en-Nasır, Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut 2002.

Cevad Ali (v. 1408/1988), *el-Mufassal fî Târîhi'l-Arabi Kable'l-İslâm,* XX, Dâru's-Sâkî, Beyrut 2001.

Demircan, Adnan, *İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevâli İlişkisi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.

Demirci, Muhsin, *Tefsir Terimleri Sözlüğü,* İFAV (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları), İstanbul 2011.

Döndüren, Hamdi, "Îlâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA),* İstanbul 2000, XXII, 61-62.

Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî (v. 275/889), *Sünen,* I-V, nşr.: Mahmûd Avvâme, Dâru'l-Kıble/Cidde - Müessesetü'r-Reyyân/Beyrut 1998.

Ebû İshâk eş-Şîrâzî, İbrahim b. Ali (v. 476/1083), *Tabakâtu'l-Fukahâ,* thk.: İhsan Abbas, Dâru'l-Râidi'l-Arabî, Beyrut 1970.

Erul, Bünyamin, "Mesrûk b. Ecda'",*Türkiye Diyanet Vakfi İslam Ansiklopedisi (DİA),* İstanbul 2004, XXIX, 336-337.

el-Ezrakî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdullah b. Ahmed (v. 250/865), *Ahbâru Mekke ve mâ Câe fîhâ mine'l-Âsâr,* I-II, thk.: Rüşdî es-Sâlih Mülahhas, Dâru'l-Endelûs, Beyrut trz.

Gördük, Yunus Emre, *Tâbiîn Döneminde Kur'an Tefsiri -Nâfi' Mevlâ İbn Ömer Örneği-,* Siyer Yayınları, İstanbul, 2017

el-Hâkim en-Neysâbûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed b. Hamdûye (v. 405/1014), *el-Müstedrek alâ's-Sahîhayn,* I-IV, thk.: Mustafa Abdülkadir 'Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

Hatalmış, Ali, "İslam'ın İlk Dönemlerinde İdârî Hayatta Köle ve Mevali", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* c. XIII/2, Temmuz-Aralık 2013, ss. 151-171.

İbn Abdilberr b. Âsım el-Kurtubî, Ebû 'Amr Yûsuf b. Abdillah b. Muhammed (v. 463/1071), *el-İstizkâr,* I-IX, thk.: Sâlim Muhammed 'Atâ/Muhammed Ali Muavvıd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed et-Temîmî er-Râzî (v. 327/939), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* I-X, thk.: Es'ad Muhammed Tayyib, Mektebetü Nizâr, Suudi Arabistan 1998.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osman (v. 235/849), *el-Kitâbu'l-Musannef fî'l-Ehâdîs ve'l-Âsâr,* I-VII, thk.: Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1409/1989.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebû Bekir el-Bermekî el-Erbilî (v. 681/1282), *Vefeyâtu'l-A'yan ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman,* I-VII, thk.: İhsan Abbas, Dâru Sâdır, Beyrut trz.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kureşî el-Basrî ed-Dımaşkî (v. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* I-VIII, thk.: Sâmi b. Muhammed Selâme, Dâru't-Taybe, 1999.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Ali Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn el-Ensârî er-Ruveyfaî el-Ifrîkî (v. 711/1311), *Lisânu'l-Arab,* I-XV, Dâru's-Sâdır, Beyrut 1992.

İbn Tağriberdî, Ebu'l-Mehâsîn Cemâlüddin Yûsuf (v. 874/1469), *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Melûki Mısır ve'l-Kâhire* I-XVI, Vizâretü's-Sekâfeti ve'l-İrşâdi'l-Kavmî, Dâru'l-Kütüb, Kâhire trz.

İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullah el-Mısrî el-Kureşî (v. 197/813), *Tefsîru'l-Kur'ân Mine'l-Câmi',* I-III, thk.: Miklûş Mûrânî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2003.

Kurban, Nur Ahmet, "Mevâlî Müfessirlerin Kur'ân Tefsîrinin Oluşumuna Katkıları ve Onlara Yöneltilen Eleştiriler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* C: IV/4, Sayı: 16, Kış: 2011, s. 259-273.

Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir el-Medenî (v. 179/795), *el-Muvattâ,* I-II, (Ebû Mus'ab ez-Zührî rivâyeti), thk.: Beşşâr Avvâd Ma'rûf /Mahmûd Halîl, Müessesetü'r-Risâle, 1412/1991.

Mekkî b. Ebî Talib, Ebû Muhammed el-Kayrevânî el-Mâlikî (v. 437/1045), *el-Hidâye ilâ Bulûği'n-Nihâye fî İlmi Meâni'l-Kur'ân ve Tefsîrihi,* I-XIII, nşr.: Câmiatu'ş-Şârika: Külliyetü'ş-Şeria ve Dırâsâti'l-İslâmiyye, Mecmûatu Buhûsi'l-Kitab ve's-Sünne, 2008.

Mikdâd, Mahmûd, *el-Mevâlî ve Nizâmü'l-Velâ Mine'l-Câhiliyye İla Evâhiri'l-Asri'l-Ümevî*, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1988.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî (v. 261/875), *Sahih*, I-V, thk.: Muhammed Fuâd Abdulbakî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut trz.

en-Nehhâs, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail b. Yunus el-Muradî en-Nahvî (v. 338/949), *Me'âni'l-Kur'ân,* I-VI, thk.: Muhammed Ali es-Sâbûnî, Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1409/1990.

en-Nesâî, el-İmam Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb (v. 303/915), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, thk.: Hasan Abdülmün'im eş-Şiblî, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2001.

Sünen, I-IX, thk.: Abdülfettah Ebû Gudde, Mektebu'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, Halep 1986.

en-Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref (v. 676/1277), *Tehzîbu'l-Esmâi ve'l-Luğât,* I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trz.

Öğüt, Salim, "Meş'ar-i Harâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA),* İstanbul 2004, XXIX, 361.

Öztürk, Mustafa, *Mevâlînin Hadîs Rivâyetindeki Yeri*, Yedirenk, İstanbul 2012.

Sa'îd b. Mansûr, Ebû Osman el-Horasânî el-Cüzcânî (v. 227/842), *et-Tefsîru Min Süneni Sa'îd b. Mansûr,* I-V, thk.: Sa'îd b. Abdullah b. Abdülazîz Âl-u Hamîd, Dâru's-Samî'î, Riyad 1997.

es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim (v. 427/1036), *el-Keşf ve'l-Beyan an Tefsîri'l-Kur'ân,* I-X, thk.: Ebû Muhammed b. Âşûr, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2002.

es-Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (v. 911/1505), *ed-Dürrü'l-Mensûr*, I-VIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut trz.

eş-Şâfiî, el-İmam Ebû Abdillah Muhammed b. İdris b. el-Abbas b. Osman b. Şâfi' b. Abdilmuttalib b. Abdi Menaf el-Muttalibî el-Kureşî el-Mekkî (v. 204/820), *el-Müsned,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1400/1979-80.

Tefsîru'l-İmami'ş-Şâfiî, I-III, thk.: Ahmed b. Mustafa el-Ferrân, Dâru't-Tedmüriyye, Suûdi Arabistan, 2006.

et-Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb Ebu'l-Kâsım (v. 360/971), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I-XXV, thk.: Hamdi b. Abdilmecid es-Selefî, Mektebetü İbn Teymiye, Kâhire trz.

et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr (v. 310/922), *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'ân,* I-XXIV, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2000.

Târîhü't-Taberî (Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk), I-XI, Dâru't-Türâs, Beyrut 1387/1967.

et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa es-Sevre (v. 209/825), *el-Câmiu's-Sahîh (Sünenü Tirmizî),* I-V, Şirketü'l Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbî'l-Halebî, Mısır 1975.

Ulu, Arif, "Tâbiîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA),* İstanbul 2010, XXXIX, 328-330.

el-Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b.Muhammed b. Ali en-Neysâbûrî eş-Şâfiî (v. 468/1076), *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd,* I-IV, thk.: Heyet, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.

Yiğit, İsmail, "Mevâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA),* İstanbul 2004, XXIX, 424-426.

ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzak el-Hüseynî Ebu'l-Feyz Murtazâ (v. 1205/1790), *Tâcu'l-Arûs,* I-XL, Dâru'l-Hidâye, Beyrut trz.

ez-Zehebî, Şemsüddîn Ebî Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman (v. 748/1347), *el-İberu fî Haberi Men Ğaber,* I-IV, thk.: Ebû Hacer Muhammed Sa'îd b. Besyûnî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trz.

Tezkiretü'l Huffâz, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin (v. 1977), *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn,* I-II, Mektebetü Vehbe, Kâhire trz.

Zeydan, Corci, *Târîhu't-Temeddüni'l-İslâmî,* I-V, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut trz.

Tefsir Araştırmaları Dergisi
Ekim / 2017, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 270-311

(**Gönderim Tarihi**: 29 Ekim 2017 **Kabul Tarihi**: 30 Ekim 2017)

TEMEL DİNAMİKLERİ AÇISINDAN FÜTÜVVET VE AHİLİĞİN KUR'ÂNÎ REFERANSLARI*

Muhammed Bahaeddin YÜKSEL**

Özet

Fütüvvet ve Ahîlik teşkilatları, Kur'ân ve Sünnet'te yer alan ahlâkî esasları temel almış iki kurumdur. Bu teşkilatların esaslarını belirleyen fütüvvetnâmeler incelendiğinde, Fütüvvet ve Ahîliğin Kur'ân ve sünnetten beslenen oluşumlar olduğu bariz bir şekilde görülebilir. Bu teşkilatlar, kendisine mensup olan üyelerden Kur'ân'ın ahlâkî ilkelerine ve onun pratiği olan Hz. Peygamber'in (a.s.) sünnetine bağlı kalmalarını, adâlet, iffet, kardeşlik ve merhamet gibi Kur'ânî ilkeleri bir yaşam tarzı olarak benimsemelerini istemiştir. Bu teşkilatlar, gerek Anadolu'nun Türklere yurt edinilmesinde ve gerekse bulundukları beldelerin İslâmlaşmasında fevkalâde önemli hizmetler yürütmüşlerdir.

Anahtar Kelimeler: Fütüvvet, Fütüvvetnâme, Ahi, Ahilik, Kur'ân.

The Qur'anic References of Futuwwah and Akhi Organization in terms of Basic Dynamics

Absract

Futuwwah and Akhi organizations are the two institutions based on the moral principles expressed in the Qur'an and the Sunnah. When examining the Futuwwahnamahs which determines the principles of these organizations, it can be seen that Futuwwah and Akhi are the formations fed from the Qur'an and the Sunnah. These organizations demanded that members belonging to them adhere to the moral principles of the Qur'an and its practice, the Sunnah of the Prophet, as a lifestyle of Qur'anic principles such as justice, chastity, fraternity and compassion. These organizations have been exceptionally important services both in the acquisition of Anatolia by the Turks and in the Islamization of the bases they are in.

Keywords: Futuwwah, Futuwwatnamah, Akhi, Akhi Organization, Qur'an.

Giriş

Tarihte Müslüman Türkler üzerine atılmış bir bühtân olan "İslâm Dini'nin kılıç zoruyla yayıldığı" iftirasını[1] en şiddetli biçimde yalanlayan delillerden birisi de kuşkusuz Fütüvvet ve Ahîlik teşkilatlarının tarihsel varlık ve misyonlarıdır. Fütüvvetle başlayan sürecin, Ahîlikle hayatın her alanında tebellür eden serencamı, yanı sıra özellikle XIII. yüzyıldan sonra toplumda îfâ ettiği fevkalade önemli sosyal hizmetleri, takdîre şâyandır. Bu teşkilatların şekillenmesinde, itikadî anlayışından ahlâkî anlayışına, âdaplarından iş ahlâkına varana kadar temel dinamiklerinin anlatıldığı ve bir anlamda teşkilâtın iç tüzüğü olan fütüvvetnâmeler incelendiğinde, görülecektir ki Fütüvvet ve Âhiliğin mayasında, Kur'ân ve Hz. Peyggamberin sünneti esâs alınmıştır. Sülemî'nin *Risâletü'l-Fütüvve*'si ile *Kitâbu'l-Fütüvve*'si, İbn Cüneyd'in *Kitâbu Mirâti'l-Fütüvve*'si, Şeyh Hüseyin'in *Fütüvvetnâme*'si gibi birçok eser, bu gerçeği ispat eden mûteber vesîkalardan sâdece bir kaçıdır.

Fütüvvetnâmelerde, insanlığın evrensel değerlerinin ve ahlâkî umdelerin son derece nâdide anlatımlarını, biçimsel olarak görebileceğimiz gibi, pratiğini informel olarak teşkilatların çalışmasında da görebiliriz. Bunun örnekleri sayılamayacak kadar çoktur. Bu örneklere baktığımızda Fütüvvet ve Ahîliğin temel dinamiklerinin Kur'ân ve onun hayata aktarılmış üsve-i hasene olan Sünnet-i Rasulullah olduğunu Sülemî'nin şu sözleri,[2] açıkça ortaya koymaktadır: Bil ki Fütüvvetin aslı dini gözetmek, sünnete uymak, Allah'ın Peygamberine emrettiği şu sözleri yerine getirmektir: "*Affi al, iyiliği emret, cahillerden yüzçevir*."[3]; "Ş*üphesiz ki Allah adâleti, iyilik yapmayı, yakınlara bakmayı emreder; hayâsızlığı, fenâlığı ve haddi aşmayı yasak eder. Tutasınız diye size öğüt verir*."[4] İbn Mi'mâr'ın da dediği gibi Fütüvvetin ve dolayısıyla Ahîlik teşkilatının esaslarını bu ayette özetlenmiş olarak görebiliriz. Buna göre "Adâlet", "Muâvenet", "İffet (özdenetim)" ve "Merhamet" Fütüvvet ve Âhilik teşkîlatlarının mayası ve temel dinamiklerini oluşturan en temel ahlâkî umdelerdir. Bu temel dinamiğe işaretle Sülemî,

[*] Bu yazı, 5-7 Ekim 2017 tarihlerinde Kırşehir'de Ahi Evran Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen III. Uluslararası Ahilik Sempozyumunda sunulan metinden derlenmiştir.

[**] Yrd.Doç.Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, bahaeddinyuksel@ohu.edu.tr.

[1] Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Bâsellûm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2005, V, 338.

[2] Ebû Abdurrahmân İbn Hüseyin es-Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniveritesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1977, 93.

[3] Araf 7/199.

[4] Nahl 16/90.

Fütüvveti tanımlarken "Fütüvvet, güzel ahlâk sahibi olmaktır. Güzel ahlâk ise, Allah'ın kitabına sarılmak ve Allah'ın elçisinin sünnetine uymaktır."[5] ifadelerini kullanmıştır. Fütüvvet ve Ahîliğin ahlâkî ilkelerinin neler olduğu noktasında fütüvvetnâmelere bakıldığında, bu ilkelere Kur'ân ayetlerinin ışık tuttuğu, töre ve törenlerine Kur'an'ın Ahlakî renginin desen verdiği görülecektir.[6]

Ahîliğin sosyal ve kültürel cephesi daha çok ahlâkla ilgilidir. Ahîlik prensipleri bireysel değil, toplumsaldır. Çekememezlik ve dedikodudan kaçınmak, cömert, şefkatli ve merhametli olmak, herkese iyilik yapmak ve iyiliklerini dilemek gibi birçok prensip, gerçekte Ahîliğin bireysel olmaktan çok, toplumsal hayatı Kur'ân'ın övdüğü ahlâkî bir temelde düzene koymayı amaçladığını gösterir.[7] Bu amaca mebni olarak bu teşkilatların tüzüknâmesi diyebileceğimiz fütüvvetnâmeler, Kur'ân ve Hadislerden beslenerek yazılmıştır. Örneğin Çobanoğlu Yahya b. Halil el-Burgazî, fütüvvetnâmesini Tefsir-i Kur'ân'dan ve Hadis-i Mustafâ'dan derleyerek yazdığını, açıkça dile getirmiştir.[8] Teşkilata giren çıraklara Kur'ân öğretilir,[9] her vesile ve merasimlerde açılış Kur'ân'ın okunmasıyla başlatılırdı.[10] Çıraklara, çıraklıkları süresince çoğunlukla Kur'ân ve sünnette övülen 124 ahlâkî kural öğretilir, ustalaşıp mesleklerinin en üst düzeyine geldiklerinde ise usul, âdap ve erkâna dair 740 kuralı bilmesi, bilinç ve davranışına yerleştirmesi kendilerinden istenirdi.[11]

Kur'ân öğretimi sembolik anlamda olmayıp ileri derecede öğretilirdi. Evliya Çelebi'nin aktardığına göre; Amasya kasabalarından birisinde yaşayan Kara Dede adlı birisi, altmış yıl debbağlık[12] sanatı ile uğraşmış, sanatında ün yapmış, ancak Kur'ân üzerine eğitimini ilerletmek istemesi üzerine Bursa müftüsü Hatip Kasımoğlu'ndan ders almış, önce Kur'ân'ı adâbına uygun olarak okumasını bir yılda, sonraki yedi yılda ihtisaslaşmayı arzu ettiği dalda eğitimini tamamlayarak Bursa'daki Muradiye Medresesi'nde müderris olmuştur. Geriye birçok faydalı eser de bırakan Kara Dede

---

[5] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 62, 24.

[6] Ali Akpınar, "Fütüvvet Ruhuhun Dini Temelleri", *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, 12-13 Ekim 2004, Kırşehir 2005, I, 53.

[7] Yusuf Ekinci, *Ahilik*, Türkmetal Yayınları, Ankara 2011, 17.

[8] Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, 159.

[9] Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 124.

[10] Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 95; Akpınar, *Fütüvvet Ruhuhun Dini Temelleri*, 53.

[11] Hilal Temel, "Ahilik Teşkilatının Halkın Eğitim ve Öğretimdeki Rolü", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007, 59.

[12] Çürüme ve kötü kokuyu gidermek suretiyle hayvan derilerini işleyerek ayakkabı, giyecek gibi farklı alanda kullanılır hale getirme sanatı veya mesleği. Bkz. Curcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Mektebetu'l-Benân, Beyrût 1985, 108.

“Dede Göncü” isimli kitabın da yazarıdır.[13]

Ahîlerin ticâret hayatındaki âdil, hakkâniyet ve helâl-harâma olan hassasiyetleri, kendileriyle ticâret yapan Gayr-i Müslimlerin dikkatini çekmiş, karşılaştıkları huzur ve emniyet onların Müslüman olmasına vesile olmuştur. Kurdukları Orta Sandıklarının gelir ve giderleri incelendiğinde; bu yerlerde fakir, yetim ve dullar için adeta bir sosyal sigorta gibi hizmet verildiği görülmektedir. Ülkenin hemen her yerinde böylesine güçlü bir sosyal güvenlik teşkilatı olan Ahî birlikleri, yerine getirdiği fonksiyonlarla Anadolu’da İslam’ın yayılmasında etkili olmuşlardır.[14]

Ahî Evran (1168-1261), bir halk filozofu olarak İslâm’ı başka dinden olanlara sunmak amacıyla halk tipi eserler kaleme almış, eserlerinde dinî ve ahlâkî öğretime dair çok geniş bilgilere yer vermiştir. “Menâhic” adlı eseri, Anadolu’da ilmihalcilik adına telif edilen ilk yapıtlardandır.[15] Ahî Evran, Anadolu’da İslam’ı yayma gayretinden dolayı bu ilmî eserleri kaleme almıştır.[16] Bununla birlikte sofrasında oturanların Müslim veya Gayr-i Müslim, dost veya düşman olduğu ayrımını zihninde dahi düşünmenin ahlâksızlık olduğunu kabul eden ahîler,[17] Anadolu’nun İslâmlaşmasında asla zor ve baskıyı bir araç olarak kullanmamış, hiçbir din mensubunu dinini yaşamakta sıkıntıya düşürmemiş, aksine her din mensubunun dinini yaşamasına “*Din’de zorlama yoktur*”[18] ayetinin bir gereği olarak imkân vermiştir. Tarihsel süreçte karşılıklı teâmülde bu teşkilatların gösterdiği fevkalâde insânî erdem ve fazilete dayanan ideal ahlâkî uygulamalar, Anadolu’da bir yandan Gayr-i Müslimlerin Müslüman olmasına vesile olmuş, diğer yandan Türklerin eski inanışlarından sıyrılıp İslâm’ı daha sahih bir şekilde öğrenmesini sağlamıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

a. Fütüvvet

Fütüvvet kelimesi sözlükte “genç, yiğit, cömert” anlamlarına gelen “fetâ” (çoğulu

---

[13] Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 125.

[14] Abdullah Kaya, “Anadolu’nun Türk ve İslâm Yurdu Haline Gelişinde Ahîlerin Rolü ve Önemi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 29, 554.

[15] Mikail Bayram, “Bir Eğitim ve Öğretim Ocağı Olarak Ahî Teşkilâtı”, *İslâm’da Aile ve Çocuk Terbiyesi II*, 2015, s.141.

[16] Kaya, *Anadolu’nun Türk ve İslâm Yurdu Haline Gelişinde Ahîlerin Rolü*, 555.

[17] Ebu’l-Kâsım el-Kuşeyrî, *er-Risâletu’l-Kuşeyriyye*, thk. Mahmûd b. Eş-Şerîf, Dâru’ş-Ş’ab, Kâhire 1989, 391.

[18] Bakara 2/256.

"fityân") kelimesinden türemiş olup[19] *gençlik, kahramanlık* ve *cömertlik* anlamlarına gelmektedir. Terim olarak fütüvvet, *dünya ve ahirette insanları kendi nefsine tercih etmek,*[20] *cömertçe vermek, başkasını rahatsız etmemek, şikâyet ve sızlanmayı terk etmek, haramlardan uzaklaşmak ve ahlâki değerlere sahip çıkmak* şekinde tanımlanmıştır.[21] Fütüvvet kavramını ilk kullanan kişinin Câfer-i Sâdık (ö. 148/765) veya Fudayl b. İyâz (ö. 187/803) olabileceği söylenmiştir. Nitekim kendisine fütüvvet hakkında soru soran Şakîk el-Belhî'ye (?) Câfer-i Sâdık; Fütüvveti "Ele geçen bir şeyi, tercihen başkalarının istifâdesine sunmak,; ele geçmeyen şey için ise şükretmektir."[22] diye tanımlamıştır. Fudayl b. İyaz ise Fütüvveti, "Dostların kusurlarına bakmamaktır." şeklinde tarif etmiştir.[23] İbn Kayyım Fütüvvet kelimesini ilk kullananın Cafer es-Sâdık, daha sonra ise Fudayl b. İyâz olduğunu ifade etmiştir.[24]

b. Âhilik

Ahî kelimesinin hangi sözcükten türediği hakkında iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan birisine göre ahî kelimesi "kardeşim" anlamına gelen "Ah" (اخ) kelimesinden türemiş olup mütekellim "ya"sı (ي) eklenerek "Ahî" (اخي) şeklinde telaffuz edilmiştir.[25] İkinci görüş ise Ahî kelimesinin eski Türkçe'de "yiğit, eli açık, cömert" anlamlarına gelen "Akı" kelimesinden türediği yönündedir. Kaşgarlı Mahmud'un *Divân-ı Lügati't-Türk*'ünde[26] belirtilen anlamlarıyla geçen "Akı" kelimesinin zamanla telaffuzunda değişim göstermesiyle "Ahî" şeklini aldığı ifade edilmiştir. Türkçe'de "k" harfinin "h" gibi telaffuz edildiği bilinmektedir. Nitekim Anadolu'da "okumak, bakmak" gibi kelimeler "ohumah, bahmah" şeklinde telaffuz edilmektedir. Bundan dolayı, eli açık ve cömert manalarına gelen "akı" sözünün de "ahı" şeklinde telaffuz edildiği düşünülmüştür.[27] Terim olarak Ahîlik, XIII. yüzyılın ilk yarısından XX. yüzyılın

[19] Süleyman Uludağ, "Fütüvvet" mad., *DİA*, Ankara 1996, XIII, 259; Funda Demirtaş, "Fütüvvet Kavramının/Kurumunun Askerî ve Siyasî Mahiyeti", *Ahilik Uluslararası Sempozyumu,* Kayseri 2011, 404.
[20] Curcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, 171
[21] Akpınar, *Fütüvvet Ruhuhun Dini Temelleri*, 43.
[22] Kuşeyrî, *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye,* 394; Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyûb İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlkîn*, Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiyye, Beyrût trs., II, 354-355.
[23] İbn Kayyim, *Medâricu's-Sâlkîn*, II, 355; Kuşeyrî, *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye*, 390; Süleyman Uludağ, "Fütüvvet" mad., *DİA*, Ankara 1996, XIII, 259; Akpınar, *Fütüvvet Ruhuhun Dini Temelleri*, 43.
[24] İbn Kayyim, *Medâricu's-Sâlkîn*, II, 354.
[25] Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 1.
[26] Kaşgarlı Mahmûd, *Divân-ı Lügati't-Türk*, Türk Dil Kurumu Yayınları, I, 90.
[27] Abdulbaki Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı*, İTO Akademik Yayınlar, İstanbul 2011, 17.

başlarına kadar Anadolu'da, Balkanlar'da, Kırım'da Türkler tarafından kurulan esnaf, sanatkâr ve üretici (sanayi) birlikleri ile bu birliklerin uyguladıkları ahlâkî, siyasî, iktisadî, felsefî duygu ve prensipler anlamına gelmektedir.[28]

2. Tarihsel Çerçeve

Tarihi gelişim seyri bakımından Fütüvveti kabaca İslam öncesi dönemi, İslam sonrası dönemi ve Anadolu Ahîliğinin ortaya çıkmasını sağlayan kurumsallaşma dönemi olarak üç farklı döneme ayırabiliriz. Fütüvvet kavramının tarihçesine baktığımızda, İslam öncesi Araplarda fetâ kelimesi *şecaat, iffet, cömertlik* ve *diğerkâmlık* gibi hasletleri ifade eden eski asâlet ve fazîlet telakkilerini temsil ettiğini görmekteyiz.[29] Ancak o zaman için bu kavram bir teşkilatı veya kurumsal bir yapıyı ifade etmiyor, bunun yerine tek tek bireyleri ve onları tanımlamak için kullanılıyordu. Bu hususta yapılan araştırmalarda, Cahiliyye şiirlerinde rastlanılan *fetâ* kavramının Fütüvvetle anlamsal bağı olduğu her ne kadar kabul ediliyor olsa da, kurumsal olarak teşekkül etmiş haliyle bir bağlantısının olmadığı belirtilmektedir.[30]

"Feta" kelimesi Kur'ân'da da kullanılan bir kavram olup İslâm öncesine ait anlamlarıyla örtüşmektedir. Örneğin kavminin bozuk akidesine karşı mücadele veren İbrahim (as) hakkında; "*Bu arada içlerinden bazıları: 'İbrahim adında bir gencin (fetâ) tanrılarımız hakkında ileri geri konuştuğunu duymuştuk.' dediler*."[31] Yine Ashâb-ı Kehf hakkında; "*[Ey Peygamber!] Şimdi sana onların başına gelenleri bir ibret vesilesi olarak anlatıyoruz. Onlar rablerine yürekten inanıp güvenen birkaç genç (fitye) idi*."[32] Bir başka ayette; "*İki denizin birleştiği yeri geçtikten bir süre sonra Musa yoldaşı gence (fetâ) şöyle dedi: 'Getir şu azığımızı da yiyelim. Bu yolculuk bizi hayli yordu*.'"[33] Görüldüğü üzere bu ayetlerde "fetâ" kelimesi, daha sonra kurumsallaşmasıyla elde edeceği anlamında değil, bireysel anldamda kişiyi tanımlayan bir içerikte kullanılmıştır. Dolayısıyla buradaki kullanım, nüzul öncesi kullanım ile paralellik arz etmektedir.

Emeviler dönemine gelindiğinde Tefsir, Hadis, Fıkıh gibi İslamî ilimlerinin teşekkülü ve buna bağlı olarak kavramlardaki terimsel tanımlamalardan Fütüvvet de nasibini almaya başlamış ve bu dönemde İslam coğrafyasının genişlemesi, yeni

---

[28] Ekinci, *Ahilik*, 11; Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik,* 1
[29] Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 4.
[30] Ahmet Yaşar Ocak, "Fütüvvet", DİA, 1996, XIII, 261.
[31] Enbiyâ 21/60.
[32] Kehf 18/13.
[33] Kehf 18/62.

kültürlerle temasa geçilmesi ve bunlara bağlı olarak gelişen siyasi ve içtimâî değişimlerin toplumda meydana getirdiği dönüşümler, Fütüvvetin de belirginleşmesinde etkili olmuştur.[34] Nitekim Fütüvvetin, bir teşkilat hüviyetinde ilk defa hicri II. asrın sonları ile III. asrın başlarında Nişâbur'da, başlarında bir reisin de olduğu "fityân" adında bir topluluk olarak yüz gösterdiği görülmektedir.[35]

Bu aşamada Fütüvvet, Tasavvufi tanımlamalar ile büyük oranda şekillenirken aynı zamanda Kur'ân ve sünnetten temel dinamiklerine ait öğretiler edinmiştir. Ku'ân ve sünnetten iktibas edilen bu düsturlar, Fütüvvetin temel dinamiklerinde öylesine öncelikli ve belirgin bir hale gelmiştir ki; Sehl b. Abdullah'ın Fütüvveti tanımlarken "Fütüvvet, sünnete uymaktır."[36] şeklinde bir ifade kullanması, kanaatimizce çok da isabetli, vecîz ve aynı zamanda Fütüvvetin İslam Dini ile olan ilgisini ortaya koyması açısından yerinde bir tanımlama olmuştur. Bu aşamada Tasavvuf kaynaklarında Tasavvufi bir terim olarak yer almasıyla Fütüvvet; "mertlik, yiğitlik, gençlik, cömertlik, kahramanlık, Allah'ın emirlerine uyma, güzel ibadet, kötülüğü terk, açık ve gizli ahlâkın en güzeline sarılma" gibi anlamları içeren dinî, Tasavvufî bir kavram olarak ortaya çıktığını görmekteyiz.[37]

Fütüvvetin kurumsallaşması ise, Abbâsî halifesi Nâsır Lidinillah'ın hilafeti döneminde (575-622/1180-1225) gerçekleşmiştir.[38] Şöyle ki; Halife Nâsır döneminde Abbasî devleti sosyal ve siyasi anlamda zayıflamış ve devlet otoritesi sarsılmış durumdaydı. Devletin ayakta kalabilmesi, otoritesini güçlendirmesi ve sosyal yapıyı tekrar sağlamlaştırabilmesi için Halife Nâsır, o dönemde ihtiva ettiği potansiyel gücünün farkına vardığı Fütüvvet teşkilatından faydalanmayı düşünmüş ve bu amaçla evvela Fütüvvet birliklerini Fütüvvetnâmelerde ifadesini bulan ahlâkî ve dinî esaslar üzerinde yeniden düzenleyerek teşkilatlandırmış, kurumsal bir hüviyete büründürmüştür. Daha sonra ise, diğer Müslüman devletlere elçiler göndererek bu teşkilat çerçevesinde birleşmeye davette bulunmuştur. Bu amaçla ilk olarak 1204'de Anadolu Selçuklu Devleti sultanı I. Gıyâseddin Keyhüsrev ile tamasa geçmiştir. I. Gıyâseddin Keyhüsrev de Sadreddîn Konevî'nin babası ve kendi hocası olan

---

34 Muharrem Çakmak, "Ahiliğin Tasavvufi Temelleri ve Ahilik-Fütüvvet İlişkisi", *Hikmet Yurdu Düşünce Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 13, 2014, 150.

35 Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı,* 18

36 Kuşeyrî, *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye,* 391.

37 Çakmak, *Ahiliğin Tasavvufi Temelleri*, 150.

38 Rranz Teaschner, "İslâm'da Fütüvvet Teşkilâtının Doğuşu Meselesi ve Tarihî Ana Çizgileri", çev. Semahat Yüksel, *Belleten*, XXXVI, Sayı 142, Nisan 1972, 222.

Mecdüddîn İshâk'ı Bağdât'taki, Halife Nâsır'a elçi olarak göndermiştir. Mücdüddîn İshâk ise, Bağdât'tan dönerken, Sultan I. Gıyâseddin'in isteği üzerine Halife Nâsır tarafından gönderilen Muhyiddin İbnu'l-Arabî (1165-1240), Evhadüddîn el-Kirmânî ve şeyh Nâsiruddîn Mahmûd el-Hûyî (ö. 1260) gibi meşhur mutasavvıfları Anadolu'ya getirmiştir. Anadolu'ya getirilen Evhadüddîn el-Kirmânî ve halifeleri için ülkede bir çok tekke ve zâviyeler yapılıp hizmetlerine tahsis edilmiştir. Kirmânî ve halifeleri bu mekanlarda çok yoğun bir biçimde irşat faaliyetleri gerçekleştirmiş, irşatları ülkenin her köşesine ulaşmıştır. Daha sonra I. İzzeddîn Keykâvus ve I. Alaaddin Keykubat'ın da Fütüvvet teşkilatına girmesiyle Anadolu'da Ahîliğin kuruluşu tamamlanmıştır. Ahîliğin kurulmasında I. Alaaddin Keykubat'ın zamanında Halife Nâsır'ın, meşhur mutasavvıf Şehâbeddin Sühreverdi'yi Anadolu'ya göndermiş olmasının da büyük rolü bulunmaktadır.[39]

Ahîlik teşkilatının Anadolu'da ortaya çıkıp teşkilatlanması ve kurumsallaşmasında iki etkenden birincisi, yukarıda da izah edildiği üzere siyasidir. İkinci etken ise sosyolojik olup Moğolların istilası sonucu Anadolu'ya yapılan göçlerle ilgilidir.[40] Nitekim acımasız Moğol saldırılarından kurtulmak için birçok göçmen Anadolu'ya akın etmiştir. Moğol saldırıları nedeniyle yapılan göçlerde, maddi-manevi varlıklarını alıp Anadolu'ya göçen sanatkar ve tüccarlar, yeni geldikleri bu topraklarda ticaret ve sanat hayatının Gayr-i Müslimlerin elinde olduğunu görmüştü. Dolayısıyla göç ile gelen sanatkar ve tüccarlar, yerli Bizans meslektaşlarıyla rekabet edebilmek, meslek ve ticaretlerinde tutunabilmek için aralarında birliğe, dayanışmaya ihtiyaç hissetmişlerdir. Şeyh Âhi Evran Nâsiruddin Mahmûd el-Hûyî ve Ahî şeyhlerinin çabalarıyla Ahîlik, Orta Asya'dan göç eden çok sayıdaki sanat ve meslek sahibine kolayca iş bulmak, yerli Bizans sanatkarları ile rekabet edebilmek, mesleğinde tutunabilmek, yaptığı malların kalitesini korumak, üretimi ihtiyaca göre ve nitelikli olarak gerçekleştirmek, Türk halkını ekonomik yönden bağımsız hale getirmek, iytiyaç sahibi olanlara her alanda yardım etmek, ülkeye yapılacak yabancı saldırılarda ordunun yanında yer alıp savaşmak, milli şuuru sanatta, dilde, edebiyatta, müzikte, gelenek ve göreneklerde yansıtıp ayakta tutmak için bir teşkilat olarak kurulmuştur. İşte Ahilik bu ihtiyaç ve şartların ortaya çıkardığı bir teşkilat ve kurum olarak vücut bulmuştur.[41]

[39] Ziya Kazıcı, "Ahilik" mad., DİA, I, 540.
[40] Çakmak, *Ahiliğin Tasavvufi Temelleri*, 149.
[41] Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 80, 85; Ünver Günay, "Dinî Sosyal Bir Kurum Olarak Ahilik",

Dolayısıyla Ahi Evran, Türk halkının ekonomik durumunu yükseltmek, başkasına el açmadan; alın teriyle, şerefle yaşamanın yollarını, bir sanat veya meslek sahibi yaparak göstermek, aynı zamanda dini duygular üzerinden sömüren çıkarcıların suistimalinden de korumak istiyordu. Bu amaçla Ahi Evran işe, debbağ, ayakkabıcı ve sarac esnafını toplayıp örgütlemekle başladı. Üstün becerisi, ahlâkî sağlamlığı ve hakseverliği ile büyük bir şöhret ve saygı topladı. Kurduğu örgütün başkanı, *Ahi Babası* oldu. Bir süre sonra 32 farklı kola ayrılan deri işçiliği, zamanla Anadolu'da, Balkanlarda ve Kırım'da gelişmiş ve yaygın bir teşkilat haline gelmiştir.[42]

3. Fütüvvet ve Âhiliğin Amaç ve Misyonu

Kuşkusuz bir teşekkülün amaç ve misyonu, o oluşumun vazgeçilmez niteliklerini ortaya koyan çekirdek ideolojisi ve felsefesinde ve ulaşmayı amaçladığı hedefinde kendisini ifade eder. Bu ilke ve öğretiler, genellikle o oluşumun anayasası olarak itibar edileceği metinlerde dile getirilir. Ahilikte bu metin, Fütüvvetnâmelere tekabül etmektedir; zira Fütüvvetnâmeler, Ahilik teşkilatlarının anayasası konumundadır. Ahilik anlayışının çekirdek ilkeleri, doğruluk ve ortak yaşamadır. Bu ilkelerden "hizmette mükemmelik", Ahiliğin varlık nedenir. Fütüvvetnâmelerdeki ilkeler, Ahiliğin günlük yaşamının her alan ve anını düzene koymuştur. Ahiliğin amaç ve misyonunun temel değerlerini oluşturan, değişmez ve vazgeçilmez olarak kabul edilen bu ilke ve öğretiler, fütüvvetnâmelerde şöyle yer almıştır.

1. Namazı bırakmamak; çünkü namaz insanı her türlü kötülükten alıkoyar.
2. Dünya hayatına esir düşmemek. Fânî olanları kutsayıp yüceltmek, kişinin kendi değerini yok eder.
3. Hayâ sahibi olmak. Hayâ, kişinin toplumsal hayattaki saygınlığını artırır.
4. Nefsin esiri olmamak. Nefis esâreti getirir ve aynı zamanda kötü davranışların kaynağıdır.
5. Kazancını helâlinden elde etmek. Bu Ahilikte vazgeçilmez ilkelerden birisidir. Bu özellik, Ahilik teşkilatının otokontrolünün her daim uyanık kalmasını temin ederek teşkilatın dinamik bir yapıda kalmasını sağlamıştır.
6. Muhtaç ve düşkünlere ihsân ve keremde bulunmak. Böylece toplumda cömertlik ilkesinin ayakta tutulmasının yanı sıra toplumsal sevinç ve kederin ortak

---

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 10, Kayseri 1998, 71-72.

[42] Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 84-85.

kılınması sağlanmıştır.

7. İyiliği emretmek, kötülükten alıkoymak. Böylece iyiliğin yaygınlaştırılması, kötülüğün ise yerinde ve zamanında önlenmesiyle teşkilatta ortaya çıkabilecek haksızlık ve yanlışlıkların önüne geçilmiştir.[43]

Ahî birlikleri, Müslüman Türklerin yeni yurtlarında ekonomik, sosyal ve kültürel olarak yaşamlarında köklü değişimlerin meydana gelmesi sebebiyle parçalanan aşiret bağlarının yerine, yerleşik hayat tarzına uygun koruyucu değerler meydana getirmek, Bizanslılara karşı Müslüman Türklerin menfeatlarını gözetmek ve toplumsal huzur ve düzenin sağlanmasına yardımcı olmak amacıyla kurulmuş teşkilatlardır. Bu teşkilatlar, İslam inancıyla Türk geleneklerinin kaynaştırılmasından meydana gelen kendine has, orjinal bir sentez özelliğine sahiptir.[44] Bir başka açıdan ahîliğin amacı "insanların dünya ve ahirette huzur içinde olmalarını sağlamak ve bunun yanı sıra anayurtlarından kopup gelen Türklere, yeni yurtları olan Anadolu'da farklı dil, din ve geleneklere bağlı yerli halk arasında, sanat ve ticarette etkin faaliyet alanı kazandırmak"[45] olmuştur.

Ahîliğin sosyo-ekonomik yönden amaçları ise şöyle değerlendirilebilir: 1.Kişiyi eğitip üretici ve faydalı bir hale getirmek ve bu suretle onu toplumda layık olduğu en uygun yere ulaştırmak. 2.Ahlâklı, üretken ve verimli bir çalışma ortamı meydana getirmek ve bu ortamın devamlılığını sağlamak. 3.Karşılıklı anlayış ve güvene dayalı işbölümü ve işbirliğini gerçekleştirerek toplumda sosyo-ekonomik açıdan denge kurmak.[46]

Ahîliğin temel misyonu; mükemmel bireyler yetiştirmek ve bu bireylerle mükemmel bir topluluk oluşturmak, dünyayı yaşanabilir ahlâk ve adâlet ilkesine dayanan bir düzene koymak ve bu şekilde 'insanlara ve insanlığa hizmet edebilmek'tir.[47] Ahîler, misyonlarını yerine getirebilmek için önce kendilerinin mükemmel olmaları gerektiğinin de farkındadırlar.[48] Zira Ahî bilir ki kendisinin yapmayıp terk ettiği bir erdemi başkasına tavsiye etmek, hakkaniyetli bir davranış olmadığı gibi, muhatabına da tesir etmeyecektir. Bu amaca mebni olarak Ahîlikte toplum, bireyden hareketle ıslah edilir. Fertler mükemmel olunca, onlardan meydana

[43] Necmettin Özerkmen, "Ahiliğin Tarihsel-Toplumsal Temelleri ve Temel Toplumsal Fonksiyonları Sosyolojik Yaklaşım", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44, 2 (2004), 68.

[44] Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 85; Ekinci, *Ahilik*, 14-16, 63.

[45] Murat Kılınç, *Ahiler ve Ahilik Kültürü*, 2010, 5.

[46] Kılınç, *Ahiler ve Ahilik Kültürü*, 5.

[47] Özerkmen, *Ahiliğin Tarihsel-Toplumsal Temelleri*, 69.

[48] Komisyon, *50 Soruda Ahilik*, Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Fedarasyonu Yayını, 7.

gelen topluluklar da mükemmel olacaktır. Misyon bu anlamda, fertten topluma doğru bir seyir izler. Zira ahlâklı ve erdemli fertlerden meydana gelen topluluklar, hem yakın hem de uzak çevrelerini çizgileri doğrultusunda etkileyip dönüştürmede etkili olurlar ve de bu amaç doğrultusunda daha verimli hizmet ederler.

Ahîliğin bu sosyal fonksiyonu, onun birey-toplum ilişkisine, sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya ne denli önem verdiğini ortaya koymaktadır. Ahîlik kurumu, zaten sürekli olarak kargaşa yaşanan toplumlarda devletin sahip çıkamadığı birey ve gruplara sahip çıkma, kimsesizin kimsesi olma üzerine kuruludur. Bu bakımdan ahîlikte, sosyal dayanışma ve yardımlaşma, kardeşlik (ihvân) anlayışının zorunlu bir gereğidir.[49] Zira Ahîlerin toplumla ilgili misyonları fütüvvetnâmelerde kısaca "Avende ve Ravende"ye, yani *gelene-geçene* hizmet etmek şeklinde tanımlanmıştır. İbn Battuta (703/770), Ahîlerin toplumla ilgili misyonlarını açıklarken: "Bunlar Anadolu'ya yerleşmiş bulunan Türkmenlerin yaşadıkları her yerde, şehir, kasaba ve köylerde bulunmuşlardır. Memleketlerine giden yabancıları karşılama, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini, içeceklerini, yatacaklarını sağlama, ihtiyaçlarını giderme, onları uğursuz ve edepsizlerin ellerinden kurtarma, şu veya bu sebeple bu yaramazlara katılanları yeryüzünden temizleme gibi konularda bunların eş ve benzerlerine dünyanın hiçbir yerinde rastlamak mümkün değildir." tespitinde bulunmuştur.[50]

Ahilikte amaç, sadece kişiye bir meslek öğretmek değil; aynı zamanda meslek ahlâkını, ve de toplum kurallarını ~~da~~ öğretmek, benimsetmek ve onu "iyi insan" olarak yetiştirmektir. Bu amaç çerçevesinde kişi, bir meslek öğrenmenin yanında, zaviyelerde toplum adâbını, İslâm Dini'ni, pozitif bilimleri de öğrenirdi.[51] Özet olarak Ahîliğin amacı; "insanların dünya ve ahirette huzurunu sağlamak, toplumsal dayanışmayı ortaya çıkarmak, zenginlik ve fakirlikte aşırı uçların oluşmasını önlemek, sosyal adâleti gerçekleştirmek, halk ile devlet arasında sağlam ilişkiler kurmak" olmuştur.

4. Fütüvvet ve Âhiliğin Genel İlkeleri

Fütüvvet âdâb ve erkânıyla ilgili olarak yazılan fütüvvetnâmeler, aynı zamanda

---

[49] Komisyon, *50 Soruda Ahilik*, 10.
[50] Tuna Kolbaşı, "Yaren Odaları", *Ahilik Ansiklopedisi*, Ankara 2014, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, II, 344.
[51] Zeyneb Kantarcı, "İş Etiği ve Ahilik", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2007, 70.

âhiliğin de temel ilke ve esaslarını ihtiva eden eserlerdir. Kütüphanelerde yazılı bulunan bir çok Arapça, Türkçe ve Farsça fütüvvetnâmeler her ne kadar bazı farklı tanımlamalar içeriyor olsa da, Fütüvvet ve Ahîliğin nizamnameleri olarak vücuda geldikleri bilinmektedir. Bu eserlerde teşkilatlara kimlerin mensub olabilecekleri ve üyelerin hangi genel-özel ilkelere sahip olmaları gerektiği detaylı olarak anlatılmıştır. Buna göre; Fütüvvetin, bünyesine üye kabulünde gözettiği en temel iki özellik, üyenin Müslüman ve bir meslek sahibi olmasıdır.[52]

Bundan sonra teşkilata kabul edilen esnaf ve sanatkârlarda, teşkilat içerisinde alacağı eğitimle kazandırılması istenilen birçok hususî nitelikler söz konusudur. Bunlardan bazıları sosyal dayanışma ve hizmet, cömertlik, kulluğu sadece Allah Teâlâ'ya yapma, insanları sevme, hâlis niyet sahibi olma, irâdesine sahip çıkma, bencillik ve kibirden uzak durma, hürriyet ve kanaat sahibi olma, dürüstlükten asla ayrılmama, sürekli gelişme ve kendisini yenileme, tevâzu sahibi olma, geçimli olma, insanlara hürmet etme, dürüstlük, iyi kalplilik şeklinde ifade edilmiştir.[53]

Fütüvvetnâmelerde Fütüvvetin Hz. Peygamber'in (a.s.) sünnetine tabi olmak olduğu öncelikle dile getirilen bir husustur. Buna göre İslâmî bir yaşam tarzı sürmek, Fütüvvette aslî bir ilke olarak öne çıkmaktadır. Buna bağlı olarak Fütüvvetin ve Türklerde aldığı şekli ile Âhiliğin en bariz unsurları "eline, beline ve diline sahip olmak" şeklinde ifade edilen iffetli olmanın yanı sıra sosyal dayanışma ve halka hizmet anlayışları da öne çıkan diğer hasletlerdir. Bunun yanında her bir üye âlimleri sevmeli, ilme saygı göstermelidir. Namazını hiçbir zaman kazaya bırakmamalı, utanma duygusuna sahip olmalı ve nefsine her daim hakim olmalıdır. Niyeti hâlis, anlayışlı ve temiz insanlardan arkadaş seçmeli, her zaman alçakgönüllü olup fakirleri sevmelidir. Zenginlerin, beylerin kapısında dünyalık aramamalı, aksine padişahın bile kapısına geleceği bir gönül zenginliğine sahip olmalıdır.[54]

Fütüvvet esaslarını ilk defa yazılı hale getiren Sülemî,[55] eserinde Hz. Peygamber'den (a.s.) gelen rivayetlere dayanarak Fütüvvetin ilkelerini şöyle dile getirmektedir: Fütüvvet uygunsuzluklardan kaçınmak, Allah'a tam manasıyla itaat

---

[52] Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 245; Ekinci, *Ahilik*, 45; Engin Malkoç, "Ahilik Sistemi Örgütlenme Yapısının Günümüz Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu ile Karşılaştırılması", *Karabük Üniversitesi Soyal Bilimler Enstitüsü*, Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Karabük 2016, 24.
[53] Solak, *Ahilik Kuruluşu İlkeleri ve Fonksiyonları*, 5.
[54] Solak, *Ahilik Kuruluşu İlkeleri ve Fonksiyonları*, 6.
[55] Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı*, 21.

etmek, kötü olan herşeyi terketmek, ahlâkî üstünlük ve güzellikleri hem zâhiren hem de bâtinen her halde muhafaza etmektir. Fütüvvet ehlinin içinde bulunacağı her an, Fütüvvetin bir çeşidi ile kuşatılmıştır. Zira hiçbir hâl Fütüvvetsiz olmaz.[56]

Fütüvvetin ilkelerinden birisi de hem dışta, hem de içte takva sahibi olmaktır. Dışta takva, davranışlarda Allah'ın rızasını gözetmek, içte takva ise kalbi Allah için temiz tutmak ve ondan başkasını sokmamaktır.[57] Her daim Allah ile, rasulü ile ve de bunları sevenlerle sohbeti dâim eylemektir. Buna göre kim Allah ile sohbeti samimi olsun isterse, Allah'ın kitabını düşünerek okur, Allah'ın sözünü bütün sözlerin üstünde tutar. Onun emrettiği âdâb ve ahlâka uyar. Allah'ın Rasulü ile sohbeti samimi olan da rasulün ahlâkına, sünnetine, yoluna uyar; her davranışında Peygamberin sünnetini klavuz edinir. Allah'ın dostları ile sohbeti samimi olan ise, onların âdaplarıyla hemhâl olur, onların yoluna uyar.[58]

Fütüvvet gizli ve açık her hal üzere Allah'tan korkmaktır. İyi huylu ve güzel ahlâklı olmak, işinde ve hayatında kin, haset ve gıybetten uzak durmaktır. Sevgi ve öfkesinde mutedil olmak, gözü, gönlü ve kalbi tok olmaktır. Her iş ve sözünde şevkatli, merhametli, adâletli ve faziletli olmaktır. İnsanlara karşı cömert ve kerem sahibi olmaktır. Küçüklerine sevgili, büyüklerine karşı ihtiramlı olmaktır. Gurur ve kibirden uzak, tevazu ve alçakgönüllü olmaktır. Dost ve düşmana güvenilir, gelmeyene gitmek, dost ve akrabaya ziyaret sahibi olmaktır. İyiliği herkese yapmak, yaptığı iyiliği de başa kakmamaktır. Hakka hukuka riâyet etmek, insanlara karşı güler yüz sahibi olmaktır. Yaradandan ötürü yaratılanı hoş görmek, hata ve kusurları dâima kendi nefsinde aramaktır. Allah için seven, Allah için buğz eden, hakkı her zaman ayakta tutan, açık ve gizlide her daim Allah'ın emirlerini gözeten, içi-dışı bir olmaktır. Kötülüğe iyilikle karşılık vermek, bela ve musibete sabır göstermektir. Fani dünyanın nimetlerine aldanıp gururlanmamak, yapılan iyiliklerde Allah'ın rızasından başka bir şey gözetmemektir. Rızkında Allah'a güvenmek, azdan az, çoktan çok dağıtmak, fedakarlığı daima kendi nefsinden yapmaktır.[59]

Bu ilkelere baktığımız zaman, Fütüvvet ve Âhiliğin kuramcı bir yaklaşımdan çok, hayatın pratik vechesine dönük uygulamalarına dayandığını, yani gerçeğin

[56] Fatih Solak, *Ahilik Kuruluşu İlkeleri ve Fonksiyonları*, İTO Yayınları, İstanbul 2009, 6.
[57] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 37.
[58] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 34.
[59] Malkoç, *Ahilik Sistemi Örgütlenme Yapısı*, 24-25.

yansımasından, iş ve üretim hayatının geleneklerinden doğduğunu görebiliriz.[60] Dolayısıyla ilk fütüvvetnâmelerden itibaren Fütüvvet ve Ahîliğe İslâmî, Tasavvufî bir içerik kazandırılmaya çalışılmış, böylece Fütüvvet ile İslâmî hayat tarzı âdetâ aynîleştirilmiş[61] ve bunda da büyük bir oranda başarı sağlanmıştır.

5. Fütüvvet ve Ahîliğin Kur'ânî Referansları

Zayıflayan devlet otoritesini yeniden güçlendirmek amacıyla Fütüvvet teşkilatının imkânlarından faydalanmak isteyen Nâsır Lidînillah'ın[62] en büyük yardımcılarından biri olan Hanbelî mezhebinin büyük fakihlerinden İbn Mi'mâr (ö. 642 h.), Halifenin bu amacına yönelik olarak Fütüvvet esaslarını, yazdığı kitabı Fütüvvetnâme'sinde bir araya getirmiştir. Bu eser, Fütüvvet inanç ve yaşamının tamamen İslam inancına dayandığını, Kur'ân ve sünneti esas alan bir hayatı hedeflediğini ortaya koyan bir muhtevaya sahiptir. Diğer Fütüvvetnâmelerde de olduğu gibi, Fütüvvet ve dolayısıyla Âhiliğin ilke ve esaslarına yönelik sıralanan yüzlerce ahlâkî hususlar, İbn Mi'mâr'ın da eserinde yer almıştır. Ancak İbn Mi'mâr, bu eserinde Fütüvveti tanımlarken, gerek Fütüvvet ve dolayısıyla Âhiliğin temel ahlâkî umdelerini ortaya koyması ve gerekse bu teşkilatların tamamen Kur'ân'a dayanan bir yaşam tarzı olduğunu ifade etmesi açısından, bütün bir Fütüvvet öğretisinin özetlendiğini söylediği bir ayeti sözlerine serlevha yapmıştır.[63] Bizce de Fütüvvet öğretisini özetlemesi açısından isabetli bir referans olan bu ayet, Nahl Suresi'nin 90. ayetidir. Üç emir, üç de yasağın yer aldığı bu ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Şüphesiz ki Allah adâleti, iyilik yapmayı, yakınlara bakmayı emreder; hayasızlığı, fenâlığı ve haddi aşmayı yasak eder. Tutasınız diye size öğüt verir*."[64]

Tekrarlarını çıkardığımızda ayette özetlenen söz konusu dört ilke şunlardır: "Adâlet", "Muâvenet", "İffet(özdenetim)" ve "Merhamet". İşte İbn Mi'mâr'a göre Fütüvvet ve dolayısıyla Âhilik teşkîlatlarının mayası ve temel dinamiklerini oluşturan ana başlıklar bunlardır. Biz de yüzlerce Fütüvvet ve Ahîlik ilkelerini tek tek ele almak yerine, Kur'ân'dan beslenen bu teşkilatların tüzüklerinde yer alan ahlâkî ilkeleri

---

60 Eljif Hajrula Aslan, "Türkler'de İş Ahlâkı ve Geçmişten Günümüze Ahilik", *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, 42.

61 Solak, *Ahilik Kuruluşu İlkeleri ve Fonksiyonları*, 7.

62 Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 18.

63 Ebû Abdullah Muhammed b. Ebu'l-Mekârim İbn Mi'mâr el-Bağdâdî, Kitâbu'l-Fütüvve, thk. Mustafa Cevâd ve diğerleri, Matba'atu Şefîk, Bağdât 1958, 152; Haşim Şahin, "Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsüs, Doktora Tezi, İstanbul 2007, 179.

64 Nahl 16/90.

özetleyen sözkonusu ayetteki dört ana unsuru inceleyip aktarmak istiyoruz:

a. Adâlet

Adâlet, "davranış ve hükümde doğru olmak, hakka uygun hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak" gibi manalara gelen bir mastar isimdir. Yine *orta yol, istikamet, eş, benzer, misil, bir şeyin karşılığı* gibi manalara da gelmektedir.[65] Adâlet, Kur'ân'-ı Kerîm'de ve hadislerde genellikle *düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yol üzere olma, takvaya yönelme, dürüstlük* gibi farklı anlamlarda kullanılmıştır.[66] Bunun yanında *itidal üzere olma anlamında denge, âhenk, ahsen-i takvîm*[67] ve *tesviye*[68] gibi manalarda da zikredilmiştir. Kur'ân'da İslâm toplumunun bir sıfatı olarak geçen *vasat ümmet*[69] tabirindeki *vasat* kelimesi de hemen bütün müfessirlerce *adâlet* manasında anlaşılmıştır.[70] Böylece Kur'ân; İslâm ahlâkının, sosyal hayatta aşırılıklardan uzak kalmak, dengeli ve uyumlu bir hayat sürmek olduğunu adâlet kavramına yüklediği anlam üzerinden ortaya koymuş olmaktadır.[71]

Buna göre adâlet, *davranışlarında itidal üzere olmak, dengeli olmak, aşırılıklardan uzak olmak* anlamına gelmektedir. Tutum ve davranışlarımızda ifrat ve tefritten kaçınmak ve bu iki dengesiz uç davranışların ortasında dengede durmak, adâlet sahibi olmak anlamına gelmektedir. Örneğin ahlâkî bir fazîlet olan cömertlik, israf ile cimriliğin; cesâret, atılganlık ile korkaklığın; kanaat, aşırı hırs ile tembelliğin ortasıdır. Buna göre cömertlik, cesâret ve kanaat bir denge ahlâk olarak adâletli olmayı ifade

---

[65] Mustafa Çağrıcı, "Adâlet" mad., *DİA*, Ankara 1988, I, 341

[66] Çağrıcı, "Adâlet" mad., *DİA*, I, 341.

[67] Tîn 95/4.

[68] Şems 91/7.

[69] Bakara 2/143.

[70] Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Müessesetu't-Târîh'l-Arabî, Beyrût 2002, I, 145; Taberî, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân,* Dâru Hicr, Kâhire 2001, II, 627-629; Mâturidî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Bâsellûm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, I, 583; Ebu'l-Hasan 'Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Safvân 'Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1995, 135; Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb, *en-Nuked ve'l-Uyûn Tefsîru'l-Mâverdî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye Beyrût, Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyyeti, trs., I, 199; Begavî, Ebû Muhammed Huseyin Mes'ûd, *Tefsîru'l-Begavî (Meâlimu't-Tenzîl)*, Dâru Tayyibe, Riyad 1989, I, 158; Zemahşerî, Ebul Kâsım Mahmûd b. Omer, *el-Keşşâf an Hakaiki Gavâmidu't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvîl fî Vucûhi't-Tenzîl*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavvız, Mektebetu'l-Ubeykân, Riyad 1998, I, 338; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mubeyyini limâ Tadammanahû mine's-Sunneti ve Âyi'l-Furkân*, thk. Abdullâh b. Adilmuhsin Turkî, Muesseseti'r-Risâle, Beyrût 2006, I, 433; Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Tefsîru'n-Nesefî, (Medâriku't-Tenzîl)*, Dâru Kahramân, İstanbul 1984, I, 79; Beydavî, Nasiruddin Ebî Saîd Abdillah b. Omer b. Muhammed Şirâzî, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Derseâdet, İstanbul trs., I, 91.

[71] Mustafa Çağrıcı, "Adâlet" mad., *DİA*, Ankara 1988, I, 341.

etmektedir. Bu anlamında itidal ile aynı anlama gelen adâlet, tutum ve davranışlarımızda ahlâkî noktayı temsil eden en önemli bir ölçüdür.[72]

Allah katında insanların en efdali olmanın ölçüsü, takva sahibi olmak,[73] takvâlı olabilmek için de âdil olmak[74] ve adâletli söz söylemek olduğu ifadesi[75] Kur'ân'da adâletin bir kemâl sıfatı olarak tanımlandığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Adâlet kapsamlı bir kavram olup klasik ahlâk kitaplarında şu alt başlıklar da adâlet kavramının muhtevası içinde görülmüştür: sadâkat (saf ve samimi dostluk), ülfet (karşılıklı sevgiye dayalı anlaşma ve çıkarsız sohbet); vefâ (din, akıl ve örf yönünden değerli ve güzel olan her hususta herkesin hakkını korumaya özen göstermek), şefkat (başkalarının sıkıntılarını paylaşmak), sıla-i rahim (akraba ve yakınlarla ilgilenmek), mükâfat (iyilik edene fazlasıyla karşılık vermek), hüsn-ü şerîke (ortak işlerde dürüst haraket etme), hüzn-i kazâ (hakları güzellikle ödeme), teveddüd (her meslek ve zümreden erdem sahibi insanın dostluğunu elde etmeye gayret etmek), teslîm (Allah'a ve buyruklarına gönülden bağlılık), tevekkül (var gücü ile çalışıp Allah Teâlâ'ya güvenmek) ve ubûdiyyet (Allah'a gereği gibi kulluk edip ibadetle O'nun rızasını kazanmak).[76] Bu başlıklardan da anlaşılıyor ki adâlet geniş kapsamlı bir kavramdır.

Dengenin gözetilmesi gerektiği her yerde adâlet söz konusudur. Nitekim Yüce Allah "*Her dâim adâlet ve hakkâniyet ölçüsünü gözetin ve ölçüyü bozmayın!*"[77] buyurmuştur. Bu anlamda satıcının alıcıya, öğretmenin öğrencisine, babanın çocuğuna vermesi gereken malı, notu, sevgiyi; aynı şekilde alıcının satıcıya, öğrencinin öğretmenine, evladın babasına vermesi gereken parayı, hürmeti ve saygıyı hakkıyla yerine getirmesi adâlet olup bunların terk edilmesi ise zulümdür.[78] Ahîlikte bu dengenin gözetilmesi amacıyla çıraklık eğitimiyle başlayan ve ustalık sıfatıyla eğitimini tamamlayan ahîlere, davranışlarında adâlete, yani dengeye sahip olmaları için açılacak ve kapatılacak kapılar hakkında şu telkinlerde bulunulur:

Cimrilik ve tamah kapısını bağlayıp cömertlik kapısını aç,

Zulmetme kapısını bağlayıp iyilik kapısını aç,

---

[72] Kerim Buladı, "Kur'ân ve Adâlet", *Diyânet İlmî Dergi*, Cilt: 38, Sayı 1, Ocak-Şubat-Mart 2002, Ankara 2002, 24.

[73] Hucurât 49/13.

[74] Mâide 5/8.

[75] En'âm 6/152.

[76] Hüseyin Algül, "Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Adaleti", *Diyânet İlmî Dergi*, 1995, Cilt: 31, Sayı: 3, 25; Mustafa Çağrıcı, "Adâlet" mad., *DİA*, Ankara 1988, I, 342.

[77] Rahmân, 55/9.

[78] Buladı, *Kur'ân ve Adâlet*, 24.

Hırs ve heva kapısını bağlayıp kanaat kapısını aç,

Lezzet kapısını bağlayıp riyâzet (nefsini kırma) kapısını aç,

Halktan birşey umma kapısını bağlayıp sadece Hak'tan bekleme kapısını aç,

Faydası olmayan sözler söyleme kapısını bağlayıp Allah'ı anıp tatlı konuşma kapısını aç,

Şeytanca işler kapısını bağlayıp Allah rızasına talip işler kapısını aç.[79]

Sülemi, Fütüvveti "Allah'ın emirlerine uymak ve güzel ibadette bulunmak" olarak tanımlar.[80] Dolayısıyla Fütüvvet gerek inanç değerleri ve gerekse davranışsal değerler bakımından Kur'ân'ın getirdiği ilkeleri kendisi için esas almış ve bu değerlerin kendi mensuplarında adâletli (dengeli ve ölçülü) bir davranış haline gelmesini amaçlamıştır. Nitekim Ahî kültüründe insan iki kürekli bir kayığa benzetilir. Buna göre; Bir kürek üretim, ticaret, ekonomi, sanat gibi işleri; diğer kürek de insan ilişkileri ile ahlâkî değerleri temsil eder. Kayığın düzgün ve hızlı hareket etmesi için her iki küreğin de aynı güç ve ritimde çekilmesi gerekir. Küreklerden biri çekilmez, ya da az çekilirse kayık olduğu yerde dönecektir.[81] Dolayısıyla teori ile pratiğin, inanç ile amelin birlikte ve dengede yürütülmesi, Ahîlik teşkilatlarında gözetilen ve önem verilen bir husustur. Zira bu denge, bu teşkilatların ilkelerine rengini veren Kur'ân'da kâmil manada bulunmakta olup muhataplarından inanç ve ameli talep etmektedir. İslam'ı diğer inanışlardan ayıran temel hususların başında, işte bu inançla birlikte, hukukî ilişkileri de yapılandıran bir zemine sahip olması gelmektedir. İnsani durum ve ilişkiler açısından bakıldığında şeriat, her türlü hukuki ilişkinin zeminini oluşturmaktadır. Bu hukuki zeminin ahlâki bir temeli de bulunmaktadır. Ancak bu hukuki zeminin varlığı, ahlâki zeminin reelden ideale doğru yükselebilmesi için bir zorunluluktur. Bu sebeple denilebilir ki hukuk zemini, yüksek ahlâka ulaşmak için bir hareket noktasıdır. İşte tevhid ve adâlet, bu zeminin iki temel direğini oluşturmaktadır. Bu yönüyle tevhid ve adâlet, Fütüvvet ehlinin de başlangıç noktası olmakta ve kişinin bencillikten kurtulmasının ilk adımını oluşturmaktadır. Bu noktadan hareket ederek, faziletlere yönelmek Fütüvvet ehlinin temel amacıdır. İslam'ın beş temel unsurunun, hem Allah'a, hem kişiye ve hem de topluma ve kâinata dönük yüzleri bulunması da bu gerçeği ortaya

---

[79] Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 52; Hilal Temel, "Ahilik Teşkilatının Halkın Eğitim ve Öğretimdeki Rolü", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007, 61.

[80] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 24.

[81] Mahmut Aydın, *Meslek Etiği*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi (UZEM), Ünite 4, 5.

koymaktadır. İbadetlerin rükünleri bir yandan onların sıhhatini korurken, diğer yandan faziletleri de kişinin kalitesine katkı sunmaktadır.[82]

Tevhit ve adâlet ilkesi yanında Kur'ân, emânet ve adâlet ikilisine de dikkatleri çekmektedir. *"Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hüküm verdiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emreder.*"[83] mealindeki ayette ahlâkla hukukun en geniş kapsamlı ilkelerinden olan emânet ve adâlet kavramları bir arada zikredilmiştir. Bu ayet alimlerce din ve şeriatı bütünüyle kapsayan, temel hükümleri ortaya koyan bir ayet olarak değerlendirilmiştir.[84] Bu münasebetle emânet, adâlet sıfatının davranışlara yansıyan ve muhtevasında en merkezî konuma sahip bir içeriğe tekâbül etmektedir. İşte bu güzel haslet, Fütüvvetin de vazgeçilmez ahlâkî ilkelerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nietkim Fütüvvetnâmesinde Sülemi şöyle diyor: "Fütüvvet gereklerinden biri de doğru sözlü olmak, emaneti ödemektir. Peygamberimizden (a.s.) bir rivayette "Dört şey vardır ki bunlar sende olursa dünyadan kaybettiğinin önemi yoktur: Emaneti koruma, doğru söyleme, güzel huy ve helâl kazanç."[85]

Adâlet sadece sevdiklerimize karşı değil, bize hasım olanlara karşı da yerine getirilmesi gereken aslî ve vazgeçilmez bir görevdir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Ey müminler! Allah hakkı için, her dâim adâlet ve hakkaniyet sahibi olun. Bir zümreye yönelik öfke ve nefretiniz, adâletsiz davranmanıza yol açmasın. Gerek dosta gerek düşmana karşı hep adâletli olun. Çünkü Allah'a karşı saygı ve sorumluluk bilincine en uygun davranış budur.*"[86] Adâleti hasım olanlar karşısında da temsil etmeyi emreden bu Kur'ânî düstur, Fütüvvet tüzüğünde Sehl b. Abdullah'ın dilinden şu şekilde dile getirilmektedir: "Düşmanlarınla adâletle; dostlarınla da kerem ve vefa ile geçin."[87]

Adâlet, fütüvvet ehli ve ahîlerde ticârî ilişkilerde, gerek üretim ve gerekse pazarlamasında, ticari hayatın her aşamasında da gözetilmesi gereken bir ahlâkî ilkedir. Bu konuda ahîlere esas teşkil eden ayetlerden birisinde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "*Ölçüyü ve tartıyı adâletle yapın; insanlara eşyalarını eksik vermeyin; yeryüzünde bozguncular olarak dolaşmayın. Eğer mümin iseniz Allah'ın (helâlinden)*

[82] Zafer Erginli, "Bir Değerler Manzumesi Olarak Fütüvvet", İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Uluslararası Sempozyumu, 12-21 Haziran 2014, Erzurum 2015, 111-112.
[83] Nisa 4/58.
[84] Ali Toksarı, "Emanet", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 81-83.
[85] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 30.
[86] Maide 5/8.
[87] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 64.

bıraktığı (kâr) sizin için daha hayırlıdır."[88]; "*Vay hâline, ölçüde ve tartıda hile yapanların! İnsanlardan birşey alırken hakkını vererek ölçüp de onlara bir şey verirken ölçüyü ve tartıyı eksik tutanların!*"[89] Bu ayetlerden ilham alan Fütüvvet ve Ahîlik teşkilatları, birliklerine mensup olanların üretim ve pazarlama esnasında gözetmeleri gereken şu yasakları ortaya koymuş ve bu yasaklara dikkat etmeyenler veya bu hususta, hakkında şikâyet gelen mensuplarını teşkilattan çıkartmışlardır. Ticaret ahlâkında kesinlikle kaçınılması gereken söz konusu hususlar şunlardır:

-Noksan tartmayacaksın ve bozuk terazi kullanmayacaksın,

-Sahte ve kalitesiz mal üretmeyeceksin.

-Hileli ve çürük mal satmayacaksın,

-Müşteriden fazla para almayacaksın,

-Bir başkasının malını taklit etmeyeceksin.[90]

Fetâ ve ahîler, teşkilata mensup olduktan sonra hayatlarını her açıdan Kur'ân'ın ahlâkî umdelerine göre yaşama gayreti içerisinde olmuşlardır. Kur'ân'ın hayatlarında bir davranış modeli olması açısından da Hz. Peygamber'i (a.s.) örnek almışlardır. Kendisine Hz. Peygamber'in ahlâkı hakkında sorulduğunda Aişe (r.a.)'nın fevkalade isabetle ve vecîz bir ifade ile tarif ettiği "Onun ahlâkı Kur'ân idi." sözlerinde de olduğu gibi, Hz. Peygamber'in ahlâkı Kur'ân'dan ibaretti. O, Kur'ân'ın pratiğe aktarılmış bir modeli, âdetâ yürüyen bir Kur'ân idi. Bu münasebetle Hz. Peygamber'den gelen rivayetler, fütüvvetnâmelerde önem arz etmiş ve teşkilatın bütün mensuplarınca örnek-model alınmıştır. Örneğin adâlet hususunda Allah Teâlâ Peygamber'e (a.s.) şöyle buyurmaktadır: "*Ey Muhammed! De ki: "Allah'ın bana indirdiği Kitabı tebliğ etmem ve aranızda adâletle davranmam buyrulmuştur.*"[91]; "*De ki: Rabbim adâletli olmayı emir buyurdu.*"[92]; *"...Aralarında adâletle hüküm ver. Şüphesiz Allah, adâletli olanları sever.*"[93]

Bu ve benzeri ayetler çerçevesinde adâleti her daim ayakta tutmaya çalışmış,

---

[88] Hûd 11/85-86.
[89] Mutaffifîn, 83/1-3.
[90] Hayrettin İvgin, "Ahîlerde Ahlâkî Değerler ve Bunların Ticarette Uygulanması", *I. Uuslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, 74.
[91] Şûrâ 42/15.
[92] Ârâf 7/29.
[93] Maide 5/42.

söylem ve eylemlerinde bu hal üzere olmayı şiâr edinmiş olan Hz. Peygamber (a.s.), kimseye haksızlık yapmamıştır. Resulüllah'ın kimsenin malında ve hakkında gözü olmadığı gibi genel anlamda onun dünya malında da gözü olmadığı bilinen bir husustur. O, Şahıs ve kamu malına asla ihanet etmemiş ve edilmesine de izin vermemiştir. Nitekim Huneyn Savaşı'ndan sonra ganimetlerin toplandığı yerde durmuş ve eline devesinin hörgücünden bir tüy alarak: "İnsanlar! Benim sizin ganimetinizde gözüm yoktur. Hatta şu kadar tüyde bile!"[94] buyurarak savaşta elde edilmiş ve dağıtılmayı bekleyen emânet ganîmete ve taksimindeki adâlete olan hassasiyetini dile getirmiştir.[95]

Fütüvvet, sünnete tâbi olmaktır, diyen Sehl b. Abdullah[96] da, Hz. Peygamber'in (a.s.) bu ahlâk-ı hamîdesine uyulmayı teşkilata mensup olanlara bir hedef olarak göstermiş ve bu haslet fütüvvetnâmelerde bir tüzük maddesi olarak yer almıştır.[97]

b. Muâvenet/Kardeşlik

Muâvenet; iyilikseverlik, ihsan, infâk, ikrâm, helâl kazanç, hayırda yarış, dostluk, kardeşlik, yakınlarla ilgilenme, iyiliği emir ve kötülükten nehiy, birlik ve beraberlik, misafirperverlik, cömertlik ve kanaatkârlık gibi birçok hasleti muhtevasında barındıran bir ilkedir.[98] Muhtevasında mâlî destek ve kardeşlik, merkezî bir konum arz etmektedir. Bu sebeple muâveneti, diğer anlamlarını da içeren infak ve kardeşlik kavramları çerçevesinde değerlendirmek isabetli olacaktır.

Kardeşlik kelimesi Arapça'da "uhuvvet" kelimesiyle, *kardeş* kelimesi ise "ehun" kelimesiyle ifade edilir.[99] Bu kelimenin çoğul formu olan "ihvetun" (kardeşler) kelimesi kan bağı ile olan kardeşliği ifade ederken; diğer çoğul formu olan "ihvân" (kardeşler) kelimesi ise kan bağı olsun veya olmasın aynı inanç ve ideallere sahip olan, aralarında manevi bir yakınlık bulunan kişiler arasındaki ilişkiyi ifade eder.[100] Bu sebeple Kur'ân'da aynı gerçeklere iman etmiş olmalarından dolayı müminler birbirlerinin kardeşi olarak tanımlanırken,[101] münâfık[102] ve kâfirler de bu gerçekleri inkâr konusunda

---

[94] İbn Mace, Cihad, 34.
[95] İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, 272.
[96] Kuşeyrî, *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye,* 391.
[97] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 94.
[98] Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru'l-Meârif, Kâhire trs., XXXI, 3179-3180; Musa Gelici, "Portestan İş Ahlakı ile Ahilik İş Ahlakının Karşılaştırılması", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, İstanbul 2007, 56.
[99] Râğıb el İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, Kahraman Yayınevi, İstanbul 1986, 13.
[100] İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I, 41.
[101] Bakara 2/178, 220; Ali İmrân, 3/103; Tevbe, 9/11, 71; Hicr, 15/47; Ahzâb, 33/5; Hucurât, 49/10, 12;

ortak tutuma sahip olmaları nedeniyle birbirlerinin kardeşi olarak tarif edilmişlerdir.[103] Dolayısıyla Kur'ân'da üç farklı kardeşlikten bahsedilir: birincisi insanlık ailesi anlamındaki kardeşlik,[104] ikincisi kan bağı ile olan kardeşlik, üçüncüsü ise aynı inanç ve değerlere sahip olanların bir araya gelmesiyle oluşturdukları kardeşlik. Bunlar içinde en değerli olan kardeşlik, din kardeşliği olup özellikle bu amaç için bir araya gelenlerin oluşturduğu kardeşlik "muâhât" kavramı ile ifade edilmiştir.[105]

"Biriyle kardeş olmak, birini kardeş edinmek" anlamına gelen muâhât, tarihte Hz. Peygamber'in (a.s.) bütün varlıklarını Mekke'de bırakarak hicret ettikleri Medine'de muhacirlerle Medineli ensar arasında gerçekleştirdiği kardeşliği ifade eder. Muhacirleri bağrına basan ensar, sahip oldukları bütün maddi imkânları yeni kardeşleriyle paylaşmak istemişlerse de, bunu kabul etmeyen muhacir, Hz. Peygamber'in (a.s.) isteği üzere borç olarak kardeşlerinin imkânlarından faydalanmış, ancak aldıklarını daha sonra bütünüyle kendilerine ödemişlerdir.[106] Ensar, kardeşleri muhacirlere yardım etme hususunda öylesine istekli idiler ki kendi yoksulluklarını unutup yeni kardeşlerini kendilerine tercih etmeleri (îsâr), Kur'ân'da övgüyle bahsedilen şu ilahî takdire konu olmuştur: "*Muhacir müminlerden önce Medine'yi yurt edinip imanı kalplerine nakşetmiş kimseler [ensâr], yanlarına hicret eden müminleri severler. Onlara verilen ganimetler sebebiyle içlerinde kıskançlık duymazlar. Hatta muhtaç durumda bile olsalar muhacirleri kendilerine tercih ederler. [Bilin ki] nefsini tamahkaârlık ve cimrilik duygusundan arındıranlar, kurtuluşa erip umduklarına kavuşacak kimselerdir.*"[107] Nitekim Enes b. Mâlik'ten gelen rivayette Hz. Peygamber (a.s.), Bahreyn arazisini dağıtmak için ensârı çağırdığında, onlar "Ey Allah'ın rasulü! Muhâcir kardeşlerimize bunun bir mislini vermedikçe bize bir şey verme" demiş, aynı tutumu Benî Nadîr ganimetlerinde de göstererek kendi haklarından feragat etmişlerdir.[108]

Tarihte kendisinden önce bir örneği olmayan bu müstesna kardeşlik uygulaması, varlık mücadelesi veren Müslümanların, etki ve sonucu ilâ yevmil kıyâme devam

Haşr 59/10.
[102] Tevbe 9/67.
[103] Ali İmrân 3/111, 156, 168; Ahzâb 33/18; Haşr 59/11-12.
[104] A'râf 7/26-27, 31, 35, 172; Yâsîn 36/60.
[105] Ramazan Şahin, "İslâm'ın Kardeşlik Anlayışı: Bir Vücudun Organları", Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tedkikleri Merkezi Dergisi, Yıl 1, Cilt: 1, Sayı: 1, 2005, 114-115.
[106] Saffet Sancaklı, "Ahilik Ahlâkının Oluşumunda Hadislerin Etkisi", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2010, 426.
[107] Haşr 59/9.
[108] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 362.

edecek olan fevkalâde önemli ve başarılı bir kardeşlik uygulaması olmuş ve kendisinden sonra yine çok başarılı ve yaygın bir şekilde uygulanması, Ahîlik teşkilatına nasip olmuştur. Dolayısıyla Ahîlik teşkilatı, bir peygamberî uygulama olan muâhât/kardeşlik sünnetinin, sahabeden sonra en güzel ve en yaygın anlamdaki bir uygulama olması açısından tam bir nebevî uygulama ve peygamberî sünnettir.

İslâm, müminleri dinde kardeş kılarak onların birbirlerine sevgi ve saygı ile bağlanmalarını tavsiye etmiştir. "*Müminler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin; umulur ki esirgenirsiniz*"[109] ayetinde bildirildiği üzere, Allah Teâlâ müminlerin dinde kardeş olarak barış içinde yaşamalarını istemiştir. Müminlerin dinde kardeş kılınması, insani değerlerden sapmadan barış ve huzur içinde bir yaşamın temin edilmesi içindir. *Kardeşlik* ve *barış* birbirine en yakın iki olgudur. Kardeş olmak, sevgi ve fedakarlığa, diğerkâmlığa davettir. Kardeş olmak yardımlaşma ve paylaşmak demektir. Kardeş olmak barışa, huzura ve esenliğe gitmektir, sevgi ve muhabbetle kucaklaşmaktır.[110]

Fütüvvet ve Ahîlik, Hz. Peygamber (a.s.) ve ashabına rehberlik eden Kur'ân'ın buyruklarını, kardeşlik konusunda da temel almış, teşkilat mensupları arasındaki kardeşlik hukukunu, Kur'ânî ilkeler çerçevesinde hasssasiyetle belirlemiş ve takip etmiştir. Bu konuda Fütüvvet ve Ahîliğe ilham kaynağı olan ayeterden bazıları şunlardır:

"*Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılın; parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de o, gönüllerinizi birleştirmişti ve onun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz.*"[111]; "*Müminler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz.*"[112]; "*Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul eden, çok*

[109] Hucurât 49/10.
[110] Hamdi Gündoğar, "İslam Kardeşlik ve Barış", II. Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu, 19-21 Mayıs 2016, Hollywood Hotel-Sarajevo, II, s35.
[111] Ali İmrân, 3/103.
[112] Hucurât 49/10.

esirgeyendir."[113]; "*İlk muhacirlerden sonra hicret eden müminler Allah'a şöyle niyaz ederler: 'Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman eden din kardeşlerimizi affeyle. Kalplerimizde müminlere karşı kin ve kıskançlık gibi duygulara yer verme. Rabbimiz! Hiç şüphe yok ki sen müminleri çok sevip affedersin; onlara karşı daima merhametlisin.*"[114]

Bu Kur'ânî ifadeleri hayatında amele dönüştüren Hz. Peygamber (a.s.) de şu tavsiyelerde bulunmuştur: "Sizden biriniz, kendi nefsi için istediğini kardeşi için de istemedikçe gerçek mümin olamaz."[115]; "Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu düşmanına teslim etmez. Kim, mümin kardeşinin bir ihtiyacını giderirse Allah da onun bir ihtiyacını giderir. Kim müslümanı bir sıkıntıdan kurtarırsa, bu sebeple Allah da onu kıyamet günü sıkıntılarının birinden kurtarır. Kim bir müslümanın kusurunu örterse, Allah da Kıyamet günü onun kusurunu örter."[116]

İşte bu Kur'ânî ve nebevî ifadeler, Fütüvvet ve Ahîliğe ilham kaynağı olmuş ve gerek tüzüklerinde ve gerekse davranışlarında kardeşliğin fevkalade güzel örneklerinin sergilenmesine vesile olmuştur. Nitekim fütüvvetnâmelerin ilkini yazan Sülemî, fütüvvetnâmesinde bu Kur'ânî ifadeleri şu şekilde dile getirmektedir:

Fütüvvetin gereklerinden biri de içinde, dışında, yanında ve arkasında daima ihvânına karşı samimi olmaktır. Hakim Ebû Ahmed'ten nakille hukemâdan birisinin şöyle dediğini işittim: "Kardeşin kardeşi bütün kalbiyle sevmesi, diliyle terbiye etmesi, malıyla yardım etmesi, edebiyle düzeltmesi, arkasında onu savunması fetâlara karşı bir kardeşlik gereğidir."[117]

Fütüvvet gereklerinden birisi de ihvânına son derece hürmet ve ikram etmektir.[118] İnsanlar hakkında güzel zan beslemek, onlara karşı saygıyı muhafaza etmektir.[119] Fütüvvet, dostların hata ve kusurlarını aramamak, görmemektir.[120] Bu ahlâkî erdemi Celâleddîn-i Rûmî (1207-1273) şu veciz ifadeleriyle şöyle betimlemektedir:

"Şefkat ü merhamette güneş gibi ol!

---

[113] Hucurât 49/12.
[114] Haşr 59/10.
[115] Buharî, İman, 6; Müslim, İman, 71; Tirmizî, Kıyâme, 60; İbn Mâce, Mukaddime, 9; Nesâî, İman, 19.
[116] Buhârî, Mezâlim, 3; Müslim, Birr, 58; Ebû Davûd, Edeb, 46; Tirmizi, Hudûd, 3.
[117] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 74-75.
[118] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 77.
[119] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 39.
[120] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 25.

Başkalarının kusurlarını örtmede gece gibi ol!
Sehâvet ü cömertlikte akarsu gibi ol!
Hiddet ü asabiyette ölü gibi ol!
Tavâzu ve mahviyette toprak gibi ol!
Olduğun gibi görün, göründüğün gibi ol!”[121]

Kardeşliğin en önemli göstergelerinden birisi de din kardeşlerinden ihtiyaç sahibi olanlara infak ve tasaddukta bulunmaktır. Kur'ân'da bir anlamda imanın tasdiki anlamına gelen infak ve sadaka, Fütüvvet ve Ahîlikte de önemli bir yere sahiptir. Bu konuda Fütüvvet ve Ahîliğe rehberlik eden ayetler şunlardır:

“*Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça iyiliğe eremezsiniz. Her ne harcarsanız, Allah onu hakkıyla bilir*.”[122]; “*Allah yolunda mallarını harcayanların misali, yedi başak bitiren bir dâne gibidir ki her başakta yüz dâne vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah'ın lütfu geniştir. O herşeyi bilir*.”[123]; “*Sadaka veren erkeklere ve sadaka veren kadınlara ve Allah'a güzel bir ödünç verenlere, verdiklerinin karşılığı kat kat ödenir ve onlara değerli bir mükâfat vardır*.”[124]; “*Şüphesiz Allah sadaka verenleri mükâfatlandırır*.”[125]; “*O takva sahipleri ki bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever*.”[126]; “*Ey iman edenler! Kendisinde artık alış veriş, dostluk ve şefaatin bulunmadığı gün gelmeden önce, size verdiğimiz rızıktan hayır yolunda harcayın.*”[127]; “*De ki: Rabbim kullarından dilediğine bol rızık verir ve (dilediğinden de) kısar. Siz hayır için ne harcarsanız, Allah onun yerine başkalasını verir. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.*”[128]; “*Allah'ın emrettiklerini yapmak, yasakladıklarından uzak durmak hususunda birbirinizle yardımlaşın. Günahkârlık ve saldırganlık hususunda birbirinize destek olmayın*.”[129]

İnfak ve tasaddukta bulunmayanların, aslında cimrilik ederek kendilerini Yüce Allah'ın azabına maruz bırakacakmış olacaklarını ifade eden şu ayet dikkat çekicidir: “*Allah yolunda infak edin. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Yaptığınızı*

[121] Akpınar, *Fütüvvet Ruhuhun Dini Temelleri*, 60.
[122] Ali İmrân 3/92.
[123] Bakara 2/261.
[124] Hadîd 57/18.
[125] Yusuf 12/88.
[126] Ali İmrân 3/134.
[127] Bakara 2/254.
[128] Sebe 34/39.
[129] Mâide 5/2.

güzel yapın; Allah güzel yapanları sever."[130]; "*Göklerin ve yerin ezelî-ebedî mirasçısı Allah olduğu halde, siz ne diye malınızdan mülkünüzden onun yolunda harcamıyorsunuz?!*"[131] Bu ayet, elde mevcut olan nimetlerin asıl sahibinin insanlar değil, Allah Teâlâ olduğunu ifade eder. Dolayısıyla Ahîlikte de mal sevgisi eleştirilmiş, kerem, infak ve tasadduk övülmüş, teşvik edilmiştir.

İyiliğin muhatabı, özel bir sınıf değildir. Yeryüzünde can taşıyan her varlık, iyilik ve ihsânı hak etmektedir. Nitekim Allah Teâlâ iyilik yapmayı inanan inanmayan herkes için emretmiştir: "*Din uğrunda size savaş açmamış, sizi yurdunuzdan çıkarmaya kalkışmamış müşriklere gelince, Allah onlarla iyi ilişkiler kurmanızı, kendilerine adâletli davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah adâletli davrananları sever.*"[132] Bu gerçeğe bir sözünde dikkatleri çeken Hz. Peygamber (a.s.) de şöyle buyurmuştur: "Tüm halk Allah'ın ehlidir. Onların Allah'a en sevimli geleni ise, Allah'ın ehline iyilik yapan, onların yararına güzel işler yapandır."[133] Peygamberimiz iyilik ve sadakanın muhatabının sadece insanlar değil, her bir hayvan türüne de iyilik ve ihsanın sunulması gerektiğini ifade etmiştir. Rasulullah bir sözünde şöyle buyurmaktadır: "Bir Müslüman ağaç diker de bunun meyvesinden insan, ehlî veya vahşi bir hayvan veya kuş yiyecek olursa, yenen şey onun için bir sadaka hükmüne geçer."[134]; "Merhametli olanlara Rahman da merhamet eder. Yerde olanlara merhametli olun ki gökte olan da size merhamet etsin."[135]

Bu ilkelerden esinlenen Sülemî, Füvvetin tüzüğünde şu ifadelere yer vererek fetâ ve ahîlere şöyle nasihata bulunmuştur: "Fütüvvetin esaslarından birisi de sahip olduklarından vermede insanlar arasında ayırım yapmamaktır. Herkese ver, herkese ihsanda bulun. Kendi yaptıklarını gözünde küçük, sana ikram edilenleri büyük göresin.[136] Dolayısıyla ikramda insanlar arasında ayırım yapmamak Fütüvvet gereklerinden birisidir. El-Medâinî'den rivayetle Yahya b. Halid el-Bermekî oğluna şöyle vasiyet etmiştir: "Oğlum! İnsanlara ikramını hiçbir zaman bırakma. Çünkü sen

---

[130] Bakara 2/195.
[131] Hadîd 57/10.
[132] Mümtehine, 60/8.
[133] "el-Halku 'ıyâlullâh ve ehabbuhum ila'llâh enfa'uhum li 'ıyâlihî". Rivâyetin kaynağı için bkz. İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs*, Mektebetu'l-'İlmi'l-Hadîs, trs., I, 446. (1254 nolu hadisin açıklamasında.)
[134] Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Musâkât, 10.
[135] Tirmizî, Birr, 16.
[136] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 84.

onlara ikram etmekle kendine ikram etmiş olursun."[137] Yine Fütüvvet gereklerinden bir diğeri de kerem etmektir. Kerem, gelmeyene gitmek, vermeyene vermek, kötülük edene iyilik etmektir.[138]

Kardeşliğin ve infakın en güzel örneklerinden birisi de; kendisi ihtiyaç sahibi iken, kardeşini kendisine tercih etmektir. Kur'ân'dan mülhem olarak *îsâr* kelimesiyle ifade edilen bu haslet,[139] ahiret saadetini elde etme arzusuyla başkasının iyiliğini ve mutluluğunu kendisine ve kendi zevklerine tercih etmek, başkasının ihtiyacını kendi ihtiyaçlarından daha önde tutmak şeklinde tanımlanmıştır.[140] Kardeşliğin çok ileri bir seviyesine ait olan bu hasletin güzel bir örneğini Hz. Peygamber'in (a.s.) Medine'de muhacir-ensar arasında yaptığı muâhât/kardeşliğin oluşturduğu atmosferde Haşr Suresi'nin 9. ayetinin de sebeb-i nüzulü olduğu ifade edilen şu olayda görmekteyiz:

Ebu Hüreyre'den gelen bir rivâyete göre bir gün Hz. Peygamber'in (a.s.) huzuruna bir adam geldi ve açlıktan takatinin kesildiğini söyledi. Rasûlullah, hanımlarına bu adama bir şeyler vermeleri için haber gönderdi. Hanımları evlerinde sudan başka bir yiyecek bulunmadığını söyleyince Peygamberimiz: "Bu gece bu adamı kim misafir edecek?" dedi. Bunun üzerine Ensâr'dan Ebû Talhâ: "Ya Rasûlallah, ben misafir ederim" dedi. Onu evine götürdü. Evde hanımına yiyecek birşey bulunup bulunmadığını sordu. Karısı da yalnız çocukların yiyeceği kadar birşey bulunduğunu söyledi. O da: "Öyleyse onları bir şeyle avut, sofraya gelmek isterlerse uyut. Misafirimiz eve gelince lambayı söndür, ona kendimizi de yiyormuş gibi gösterelim," dedi. Sofraya oturdular. Misafir karnını doyurdu. Kendileri karanlıkta yiyormuş gibi davrandılar ve aç yattılar. İşte "***Onlar ki kendileri zaruret içinde bulunsalar dahi onları [kardeşlerini] kendilerine*** *tercih ederler*." ayetinin bir rivayete göre bu olay üzerine indiği söylenmiştir.[141]

Hz. Peygamber (a.s.) döneminde gerçekleşen bu olayın bir benzeri de, Kur'ân ve sünnetten beslenen Fütüvvet ehli arasında cereyan etmiştir. Kurtubî (1195-1273) bu olayı şöyle aktarmaktadır: Ebu'l-Hasan Antâkî anlatıyor: "Otuz kadar kişiyle Rey kasabalarından birinde bir adama misafir olduk. Yanımızda hepimizi doyurmayacak

[137] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 92.
[138] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 56.
[139] Haşr 59/9.
[140] Mustafa Çağrıcı, "Îsâr" mad., *DİA*, Ankara 2000, XXII, 490.
[141] Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, *Camiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân,* Dâru Hicr, Kâhire 2001, XXII, 528-529; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 362-364.

kadar az birkaç ekmek vardı. Akşam ekmekleri parçalara ayırıp sofraya koyduk. Karanlık çökmüştü. Sofra kaldırıldığında ekmeklerin hiç eksilmediği görüldü. Çünkü herkes, hepimize yetmeyecek, hiç olmazsa kardeşim yesin diye ona hiç el sürmemişti."[142]

c. İffet/Özdenetim

İffet kelimesi sözlükte helâl olmayan şeyden kaçınmak,[143] haram olandan uzak durmak,[144] çirkin işlerden ve haramlardan sakınmak anlamlarına gelen *'affe* fiilinden türemiş bir kelimedir.[145]

İffet, insanın nefsî ve maddî hazlara aşırı düşkünlükten korunmasını, özdenetime sahip olmasını ifade eden bir kavramdır. Sözlükte haramdan uzak durmak, helâl ve güzel olmayan söz ve davranışlardan sakınmak anlamında masdar olan iffet kelmesi, daha çok felsefî mahiyetteki ahlâk kitaplarında ve bunların etkisinde kalan diğer eserlerde insandaki arzu (şehvet) gücünün ılımlı işleyişinden hasıl olan erdem anlamında kullanılmış, yeme-içme ve cinsî arzu konusunda ölçülü olmak, aşırı istekleri bastırıp dinin ve aklın buyruğu altına sokmak suretiyle elde edinilen erdem şeklinde tarif edilmiştir.[146] Çirkin davranışlardan kaçınan ve haram olan şeylerden uzak duran kişiye *afîf* (müennesi *afîfe*) denilir.[147]

İffet ve hayâ, birbirini tamamlayan iki önemli kavramdır. İffetin olduğu yerde hayâ, hayânın olduğu yerde de iffet vardır. Yokluğu da böyledir; iffetin olmadığı yerde hayâ, hayânın olmadığı yerde de iffet yoktur. "Hayâ, imandandır."[148] diyerek hayânın dinden hasıl bir erdem olduğunu ifade buyuran Peygamberimiz: "Her dinin bir ahlâkı vardır, İslâm'ın ahlâkı da hayâdır", demiştir.[149] Kınalızâde Ali Efendi (1510-1572), iffet duygusunu oluşturan oniki unsurun başında hayâ duygusunu en başta zikrederek iffet ve hayâ arasındaki ilişkiye dikkatleri çekmiştir.[150] Hukemâ "Hayâ elbisesi giyen bir

---

[142] Akpınar, *Fütüvvet Ruhuhun Dini Temelleri,* 48.
[143] Halil b. Ahmet, *Kitâbu'l-'Ayn*, I, 92.
[144] İslmâil b. Hammâd el-Cevherî, es-Sıhâh, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr, Dâru'l-'Ilm, Dördüncü Baskı, Beyrût 1984, IV, 1405.
[145] Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, Kamûsu'l-Muhîd, thk. Enes Muhammed eş-Şâmî, Zekeriyyâ Câbir Ahmed, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2008, 1114.
[146] Mustafa Çağrıcı, "iffet", *DİA*, Ankara 2000, XI, 506.
[147] Halil b. Ahmet, *Kitâbu'l-'Ayn*, I, 92.
[148] Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîbu'l-Basrî el-Mâverdî, *Edebu'd-Dünya ve'd-Dîn*, Dâru'l-Kutubu'l-'Ilmiyye, Beyrût 1987, 211-212.
[149] İbn Mâce, Zühd, 17; Mâlik, Hüsnu'l-Hulk, 9.
[150] Süleyman Gür, "Kur'ân'a Göre Müslüman Gençte Bulunması Gereken İki Önemli Ahlâkî Değer: İffet ve Haya", Uluslararası Genlik ve Ahâk Sempozyumu, 6-7-8 Ekim 2016, Sinop 2016, 1038.

kimsenin ayıbını insanlar göremez."[151] demiştir. Zira hayâ, kişiyi kötü davranışlara karşı koruyan fevkalâde güçlü bir özdenetimdir. O yüzden Hz. Peygamber (a.s.) "Şayet utanmıyorsan, istediğini yap!"[152] buyurmuştur.

Ahlâk kitaplarında insanî arzulara aşırı düşkünlük anlamındaki şehvet gücünün ifratına "şereh", Fârabî'nin lezzet duyarsızlığı dediği tefrit haline "humûd", dengeli ve ılımlı işleyişine de iffet denilmiştir.[153] Mâverdî (974-1058), iffet erdemini kişinin onuru ve saygınlığı bakımından ele alarak iffetli olmayı, nefsi aşağı sıfatlardan arındırmayı ve insanlara muhtaç konuma düşüp onların yardımıyla yaşama zilletinden korunmayı insanın kendi kişiliğine karşı ahlâkî görevleri olarak göstermiştir.[154] İbn Miskeveyh (951-1030) iffetin muhtevasına dahil olan erdemleri şöyle sıralar: Hayâ, sükûnet, sabır, cömertlik, hür olma, kanaat, yumuşak huyluluk, istikâmet sahibi olmak, geçimli ve uzlaştırıcı olmak, vakar sahibi olmak ve kişiyi ahlâken olgunlaştıran güzel amellere sarılmak anlamında vera' sahibi olmaktır.[155] Gazzâlî'de (ö. 1111) iffet kavramının muhtevasına dahil olan diğer hasletleri şöyle sıralamıştır: Hayâ, mahcûbiyet, müsâmaha, sabır, cömertlik, işleri güzellikle ölçüp tartma, güler yüzlü ve tatlı dilli olma, kolaylaştırıcı olma, düzenlilik, güzel görüş, kanaat, ağırbaşlılık, günahtan çekinme, yardımlaşma ve kibar olmak.[156] Râgıb İsfehânî (ö. 1108) ise iffeti kanaat, zühd, gönül zenginliği, cömertlik gibi erdemlerin esası olarak görmüş, iffetten yoksun olmanın bütün güzelliklerden mahrum kalmak anlamına geleceğini ve en alçaltıcı köleliğin şehvet köleliği olduğunu ifade etmiştir.[157]

Ragıb el-İsfehânî ayrıca şu tespitlerde bulunmuştur: Göz, kulak, dil ve el iffetli olmadıkça bunların sahibinin tam manasıyla *afîf* olması mümkün değildir. Dilin iffetli olmaması halinde alay, tecessüs, gıybet, nemime (koğuculuk) gibi günahlar işlenir. Gözün iffetli olmaması halinde harama ve bayağı arzuları kışkırtan dünya hayatının zinetine nazar edilir. Kulakta iffetin olmamasıyla da çirkin şeyler işitilir; zan ve günahın kapısına kulak kabartılır. Azalar açısından iffetin esası, sahibinin her bir azayı kendisine meşrû kılınan işlerde, şehvetin ve hevânın değil, sadece aklın ve dinin onayladığı hususlarda kullanılması; aklın ve dinin belirlediği sınırların dışına çıkmalarına izin

[151] Mâverdî, *Edebu'd-Dünya ve'd-Dîn,* 212; Süleyman Gür, *İffet ve Haya,* 1038.
[152] Buhârî, Enbiyâ 54, 3483, Edeb, 78, 6120; Mâverdî, *Edebu'd-Dunyâ ve'd-Dîn,* 212.
[153] Mustafa Çağrıcı, "İffet", *DİA,* Ankara 2000, XXI, 506.
[154] Mustafa Çağrıcı, "İffet", *DİA*, XXI, 507.
[155] İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk,* 1317 h., 16-17.
[156] Mustafa Çağrıcı, "İffet", *DİA*, Ankara 2000, XXI, 507.
[157] Râgıb, *ez-Zerîa ilâ Mekârimi'ş-Şerî'a,* 225.

vermemesidir.[158] Bu sayılanları Huzeyfe el-Mar'aşî şöyle özetler: "Fütüvvet dört şeydir: Gözün, kalbin, dilin ve hevân. Gözünü helâl olmayana bakmaktan koru, dilinle sadece doğru söyle, kalbinde bir Müslümana karşı aldatma ve kin bulundurma, hevanın da şerre yönelmemesine dikkat et."[159]

İffet kelimesi Kur'ân'da doğrudan geçmez, fakat iffet kelimesiyle aynı kökten gelen isim ve fiil formları dört farklı ayette geçmektedir. Bu ayetlerden ikisinde mal-mülk, yeme-içmede ölçülü ve dengeli olma,[160] diğer iki ayette ise cinsel arzular hususunda helâl dairesinde kalma anlamında kullanılmıştır.[161]

Mal-mülk, yeme-içmede ölçülü ve dengeli olmayı emreden iki ayette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "*[Ey Müminler!] Kendilerini Allah yoluna adayan ve bu yüzden çarşı-pazar dolaşıp ticaret yapma imkânı bulamayan fakirlere özellikle/öncelikle yardım edin. Gerçek hallerini bilmeyen biri, onları -el açıp yardım dilenmekten hayâ ettikleri için- zengin sanır. Ama sen onları simalarından [gerek sıkılgan hâllerinden, gerek üzerlerindeki fakirlik izlerinden] tanırsın. Onlar kimseye el açmazlar. Hiç şüpheniz olmasın ki Allah yaptığınız her yardımı bilir ve mükâfâtını verir.*"[162]; "*Himayeniz altındaki yetimleri ergenlik çağına gelinceye kadar deneyin. Kârı-zararı bilecek ve mallarını çekip çevirecek hâle geldiklerini gördüğünüzde, mallarını kendilerine derhal teslim edin. Ama sakın, "Bunlar büyüyünce mallarını geri alacaklar" diye düşünüp o zavallı yetimlerin mallarını tez elden harcamaya kalkmayın. İhtiyaç sahibi olmayan veli (iffetli olsun ve) yetimin malına hiç tenzzül etmesin. Fakir haldeki veli ise makul ölçüde istifade etsin.*"[163]

Cinsel içgüdüler konusunda helâl dairesinde kalmayı emreden ayetlerde ise şöyle buyuruyor yüce rabbimiz: "*Evlenmek isteyip de buna maddi güçleri yetmeyenler, Allah lütfedip kendilerine imkân verinceye kadar iffetlerini korusunlar.*[164]; "*Bir nikah ümidi beslemeyen, çocuktan kesilmiş yaşlı kadınların, zinetleri (yabancı erkeklere) teşhir etmeksizin (bazı) elbiselerini çıkarmalarında kendilerine bir vebal yoktur. Ancak*

[158] Ragıb, *ez-Zerîa*, 224. Ayrıca bkz. Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 38.
[159] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 76.
[160] Bakara 2/273; Nisa 4/6.
[161] Nûr 24/33, 60.
[162] Bakara 2/273.
[163] Nîsâ 4/6.
[164] Nûr 24/33.

sakınıp iffetli davranmaları kendileri için daha hayırlıdır. Allah işitendir, bilendir."[165]

Allah Teâlâ, insanı iki kabiliyete sahip olarak yarattığını belirtir: "*İnsana hem kötülüğü hem de kötülükten sakınmayı ilham edene andolsun*."[166] Bu ayete göre iyilik ve kötülüğe hem istidâdı, hem de ihtiyârı mümkün olan insan için iffet, bir seçim ve tercih konusudur. "*Kim malından-mülkünden ihtiyaç sahiplerine verir, cimrilikten kaçınır ve en güzel sözü [Kelime-i Tevhid] yürekten tasdik ederse, biz de onun salah ve felaha erip cennetlik olmasını müyesseser kılarız*."[167] Bu ayetten mülhem olarak İslâm âlimleri zinâ türü çirkinliklere karşı iffetli olmanın, kişinin kendi bilinçli tercihine dayanması ve imkânı varken irâdesi ve inancıyla bu fenalıklardan uzak kalabilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Psikolojik veya bedenî bir zafiyetten, âcizlik, korkaklık ve bilgisizlikten yahut başka bir engelden dolayı zevklerini terk eden kişi iffet sahibi (afîf) sayılmaz.[168] Bu sebeple Kur'ân'da iffet (hıfz-ı furûc) övülmüştür: "*Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Bu davranış onlar için daha nezihtir. Şüphe yok ki Allah onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır. Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve ırzlarını korusunlar*."[169] Bu ayetin devamında ve bir öncesinde geçen "gaddu'l-basar" ifadesi, mutlak anlamda bakmayı değil, insanı harama götürebilecek her türlü tutumu yasaklar ki bu da aslında *iffetli olmak* ifadesinin karşılığıdır.

Bu sebeple Kur'ân ve hadislerde olgun Müslüman sayılmak için sadece iman edip dinin bazı formel kurallarını yerine getirmek yeterli görülmemiştir. İnsanın iffet, hayâ, edep, zühd, kanaat gibi faziletlerle donanması ve din açısından günah olan, aklı selim insanlarca da ayıp ve kötü kabul edilen tutum ve davranışlardan uzak durması ahlâkî olgunluk açısından gerekli görülmüştür. Bu düşünceye ilham veren bir ayette Yüce Allah "*Günahın gizlisinden de açığından da uzak durun*"[170] buyurmuştur. Fahreddin Râzi'nin bu ayetin tefsirinde yer verdiği görüşler, İslâm alimlerinin günahın her türlüsünden kaçınmayı imanın ispatı ve kemali olarak gördüklerini göstermektedir.[171]

Kur'ân-ı Kerîm'de, kurtuluşa eren gerçek müminlerin vasıfları sayılırken,

[165] Nûr 24/60.
[166] Şems 91/7-8.
[167] Leyl 92/5-7.
[168] Râgıb, *ez-Zerîa*, 225.
[169] Nûr 24/31.
[170] En'âm 6/120.
[171] Mustafa, "İffet", *DİA*, XXI, 507.

iffetlerini koruyan kimseler oldukları ifade edilmiştir.[172] Bu sebeple mümin erkekler ve mümin kadınlar ayrı ayrı zikredilerek iffetli bir hayat sürmelerinin mükâfatı olarak kendilerine Allah'ın mağfireti ve cenneti müjdelenmiştir.[173] Cinsel içgüdülerinde haddi aşan ve meşru sınırlarda kalmayanlar ise *haddi aşanlar* (âdûn) olarak nitelendirilmişlerdir.[174] Zina eden erkek ve kadınların ancak birbirleriyle veya müşriklerle evlenmeye layık oldukları ifade edilmiştir.[175] Fuhuş yapan erkek ve kadınlar *habîs* olarak vasıflandırılmış ve bunların ancak kendi aralarında evlilik bağı kurabilecekleri belirtilmiştir.[176] Sonuçta neslin, ailenin ve toplumun korunması için fuhuş ve fuhşa götüren her türlü davranış "*Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur.*"[177] İlahî buyruğuyla yasaklanmış, buna mukabil evlilik meşru kılınmış ve kolaylaştırılmıştır.[178]

Kur'ân'da hayâ ve iffet konusunda Hz. Yusuf ve Hz. Meryem'in hayatı örnek olarak verilmiştir.[179] Hz. Yusuf, efendisinin hanımı tarafından günaha davet edildiğinde "*Ey Rabbim! Zindan bana, bunların beni davet ettikleri şeyden daha sevimlidir. Eğer sen, bu kadınların tuzağını/düzenini benden uzak tutmazsan, (korkarım ki) ben onlara meylederim de cahillerden olurum.*"[180] diyerek Allah'a sığınır ve iffetine toz kondurmaktansa zindanda yatmayı göze almıştır. Hz Yusuf'un iffetinin kendisini günaha çağıran kadın tarafından da dile getirilmesi dikkat çekicidir: "*Ben onun nefsinden murâd almak istedim ama o iffet ve ismetine sâdık kaldı.*"[181] Kıssadan hisse ile kimi alimler "Şehvet, efendileri köleleştirir Züleyhâ gibi; şehvete sabır ise köleleri efendileştirir Yusuf gibi."[182] demişlerdir.

Kur'ân'da bir diğer iffet örneği de Hz. Meryem üzerinden verilir. On iki surede -birisi zamirle olmak üzere- toplam otuz dört defa kendisinden bahsedilmektedir. Kur'ân'da ismiyle anılan tek kadın, Hz. Meryem'dir. Onun tertemiz iffetini Allah Teâlâ şöyle ifade ediyor: "*Vaktiyle melekler Meryem'e de şöyle demişlerdi: 'Ey Meryem!*

---

[172] Müminûn 23/5.
[173] Ahzâb 33/35; Nâziât 79/40-41.
[174] Müminûn 23/5.
[175] Nûr 24/3.
[176] Nûr 24/26.
[177] İsrâ 17/32.
[178] Süleyman Gür, *İffet ve Haya,* 1044.
[179] Müminûn, 23/5-7; Meâric, 70/29-31.
[180] Yûsuf 12/33.
[181] Yûsuf 12/32.
[182] Süleyman Gür, *İffet ve Haya*, 1041.

Allah seni seçkin kıldı; her türlü günahtan uzak tuttu ve böylelikle diğer bütün kadınlardan üstün bir konuma yükseltti.'"[183] Bir başka ayette: "*Müminlere bir misal de İmrân kızı Meryem'dir. [Yahudilerin iddia ettiklerinin aksine] o iffetini korudu. [İsa'yı dünyaya getirmesi için] biz ona ruhumuzdan üfledik. Meryem, rabbinin vaatlerinin ve vahiylerinin doğruluğunu şeksiz şüphesiz tasdik eden, son derece dindar, itaatkâr ve ihlaslı bir kadındı.*"[184] Başka bir ayette ise "*İsâ'nın annesi özü sözü doğru ve son derece iffetli bir kadındır.*"[185] buyurarak Allah Teâlâ onun pür-ü-pâk iffetini bütün insanlara örnek göstermiştir. Hz. Yusuf ve Meryem'in yanı sıra, Hz. Şuayb'ın kızlarının iffetli davranışlarına ve Hz. Mûsâ'nın iffetine düşkünlüğüne de Kur'ân'da yer verilmiştir.[186]

Hz. Peygamber (a.s.) de öldürmekten,[187] zina etmekten,[188] ihtiyacı olduğu halde dilenmekten,[189] hırsızlık yapmaktan sakınmayı,[190] hakkına râzı olmayı[191] iffet kapsamında değerlendirmiştir. Nikâh zinaya karşı,[192] sabırla direnç dilenmeye karşı,[193] kanaat mala karşı[194] iffeti koruyan özelliğe sahiptir.[195] Bu sebeple Hz. Peygamber "Allah, yoksul olmasına rağmen iffetini korumaya çalışan mümin kulunu sever."[196] buyurmuş ve şöyle dua etmiştir: "Yâ Rabbi! Senden hidâyet, takvâ ve iffet diliyorum."[197]; "Allahım! Nefislerimizin şerrinden sana sığınıyoruz".[198]

Kur'ân ve sünneti tüzük ve yaşamlarına esas alan Fütüvvet ve Ahîlikte bu Kur'ânî ilkelerin yansımasını şu ifadelerde buluyoruz: Nefsine ve şeytana uymayasın. Haramdan, mekruhtan perhiz edesin. Sünnetleri kocaltmayasın. Kimsenin ehline iyâline

---

183 Al-i İmrân 3/42-43.
184 Tahrîm 66/12.
185 Mâide 5/75.
186 Kasas 28/23-26.
187 Kasas 28/23-26.
188 Müslim, Zekât, 78; Nesâî, Zekât, 47; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 350.
189 Buhârî, Tefsîr, II/48; Müslim, Zekât, 102; Ebû Dâvûd, Zekât, 24, 28; Nesâî, Zekât, 76; İbn Mâce, Zühd, 5.
190 Müslim, Zekât, 78; Nesâî, Zekât, 47.
191 Buhârî, Büyû', 16; İbn Mâce, Sadakât, 15.
192 Nûr 24/33; İbn Mâce, Itk, 3; Tirmizî, Fezâilü'l-cihâd, 20; Nesâî, Nikâh, 5, Cihâd, 12; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 251, 437.
193 Bakara 2/273. Ayrıca bkz. Müslim, Zekât, 108; İbn Mâce, Cihâd, 41; Ebû Dâvûd, Zekât, 27.
194 Buhârî, Zekât, 18; Müslim, Zekât, 124.
195 Saffet Köse, "Nefse Karşı Onurlu Duruş: İffet", *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, Haziran 2013, Sayı 19, 4-9.
196 İbn Mâce, Zühd, 5.
197 Muslim, Duâ, 72; Ahmed b. Hanbel, Musned, VI, 219/3692; VII, 63/3950, 204/4135, 229/4162, 270/4233.
198 Dârimî, Nikâh, 20; İbn Mâce, Nikâh, 19; Nesâî, Cuma, 24.

kem gözle bakmayasın.[199]

Fütüvvetnâmelerde belirtildiği üzere Fütüvvet ve Ahîliğe giren her meslek erbâbının iffetini koruması amacıyla üç şeyin bağlanması, üç şeyin de açık bulundurulması istenilmiştir: Gözü haram olan şeylere, ağzı günah olan sözlere, eli zulüm olan şeylere bağlanır. Buna karşılık kapısı konuklara, kesesi ihtiyacı olanlara ve sofrası bütün aç olanlara açılır.[200]

Sülemî fütüvvetnâmesinde Serî es-Sakatî'nin (ö. 865) şu sözlerine yer vermiştir: Beş şey fetâların ahlâkındandır: Onlar nefisleri için içinde hevâ, lezzet, irâde ve şehvet olan tek adım atmazlar; nefislerinin kötü emrinden dışarı çıkarlar; iradeleri kuvvetli olur, beş şeyi yapmağa kesin olarak karar verirler: İnsanların ellerinde bulunana asla göz dikmezler, kimseye sıkıntı vermezler, ellerini, karınlarını (midelerini), edep yerlerini bozmazlar, gösteriş yapmazlar, kendilerinden (dinen) üstün olana uyarlar. Beş şeyden de yüz çevirirler: Her fâniden, insanlardan, şehvetlerden, baş olma ve övülme sevdasından kaçarlar. Beş şeyi de arzularlar: Dünyada az nasip, doğruluğa mülâzemet; günahtan korkan bir kalp, alimlerle sohbet; cahillerle yol tutmaktan sakınırlar. Fütüvvet sahibi erler Allah'ı memnun edecek her şeyi yapmak ister ve cahilin kıymetini bilmeyip uzak durduğu şeyleri arzu ederler."[201]

Fütüvvetin gereklerinden birisi de ihtiyacı için halka tenezzül etmemek, yüzsuyu döküp dilenmemektir. Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-Belhî şöyle demiştir: Kimin zahmeti az olursa onun sevgisi sürekli olur. Kim utangaç olursa onunla görüşmek dostuna kolay gelir. Ama ihtiyaçları olan kimse, çekilmez olur."[202]

Fütüvvet gereklerinden birisi de şehvetleri terk ederek âfetlerden korunmaktır. Ebû Türâb en-Nahşebî şöyle demiştir: Âfetlerden korunmak, nefsini şehvetlerden korumana bağlıdır.[203]

Fütüvvet, nefsin arzularının peşinden gitmek değil, onun arzularına muhalefet edebilmektir.[204] Fütüvvet kanaat etmek, aza razı olmaktır. Tâ ki kimseye boyun eğmeyesin. Kanaat zenginliktir, mal ve para çokluğu değil.[205] Yularını nefis hevâsının

---

[199] Akpınar, *Fütüvvet Ruhuhun Dini Temelleri,* 54.
[200] Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem A Yayıncılık, Onbirinci Baskı, Ankara 2007, 52; Necmettin Özerkmen, *Ahiliğin Tarihsel-Toplumsal Temelleri,* 69.
[201] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet,* 41-42.
[202] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet,* 53.
[203] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet,* 53.
[204] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet,* 54.
[205] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet,* 57.

eline verme ki seni zulmete götürmesin. Çünkü hevâ zulmettendir. Sen akla uy. Çünkü akıl seni nurlara ve Allah'a götürür. Nefsini zühd ve takvâ ile süsle, korku ve tasa ile yıka, ona utanma ve sevgi elbisesi giydir ve akibeti Rabbine havale et ki sonucu hayırla bitsin.[206] Fütüvvet açıkta utanacağın şeyi, gizlide yapmamaktır. Fütüvvet safâ, vefâ, cömertlik ve hayâdır.[207]

Fütüvvet ve Ahîlikte bütün bu erdemler, şu üç hususta hülasa edilmiştir: "Eline, beline ve diline sahip ol".[208]

d. Merhamet

Sözlükte masdar olarak "acımak, şefkat göstermek", isim olarak ise "acıma duygusu, bu duygunun etkisiyle yapılan iyilik, lütuf" anlamında kullanılan merhamet ve aynı manadaki rahmet kelimeleri öncelikle Allah Teâlâ'nın bütün yaratılmışlara yönelik lütuf ve ihsânlarını ifade etmekte, bunun yanında insanlarda bulunan, onları hemcinslerinin ve diğer canlıların sıkıntıları karşısında duyarlı olmaya ve yardım etmeye sevkeden acıma duygusunu ifade etmektedir."[209]

Kur'ân'da *merhamet* kelimesi sadece bir ayette geçerken[210] *rahmet* kelimesi 114 defa geçmektedir. Ayrıca 260 kadar ayette Allah Teâlâ'nın *rahmân* ve *rahîm* isimleriyle aynı kökten olan çeşitli fiil ve isimler yer almakta, bu ayetlerin büyük kısmında Allah Teâlâ'nın müminlere, genel olarak insanlara ve diğer varlıklara yönelik lütuf ve ihsanlarından söz edilmektedir.[211]

Merhamet, ihsân kelimesini de kapsayan geniş anlamlı bir kavramdır. Nitekim Yüce. Allah Kur'ân'da anne-babaya ihsânı emretmiş[212] ve anne-babaya tevâzû ile rahmet kanatlarının gerilmesini ihsânın bir gereği olarak takdim etmiştir.[213] Yine hikmetli Kur'ân'ın muhtevasını, ihsân sahipleri için rahmetin bir neticesi olarak gerekçelendirmiş, ihsân sahibi muhsinlerin bu rahmet pınarından beslenenler olduğunu ifade buyurmuştur.[214] Zira rahmet, kalpteki acıma duygusudur. Bu duygu, sahibini,

[206] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 65.
[207] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 70.
[208] Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 244; Ekinci, *Ahilik*, 44, 113; Sancaklı, *Ahilik Ahlâkının Oluşumunda Hadislerin Etkisi*, 19.
[209] Mustafa Çağrıcı, "Merhamet", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 184.
[210] Beled 90/17.
[211] Mustafa Çağrıcı, "Merhamet", *DİA*, XXIX, 184.
[212] Nîsâ 4/36-37; İsrâ, 17/23-24.
[213] İsrâ 17/23-24.
[214] Lokman 31/1-4.

acınan objeye karşı lütüf ve ihsana sevkeder.[215] Dolayısıyla ana-babaya saygı ve itâat, evlat sevgisi, akrabaları gözetmek, yaşlılara, kimsesiz ve çaresizlere, yoksullara, hastalara, yetimlere ihsanda bulunma gibi erdemler, merhamet duygusunun bir yansımasıdır.

Allah Teâlâ, rahmeti kendisine prensip edindiğini ifade etmektedir.[216] Dolayısıyla Hz. Allah koruyanların en hayırlısı ve acıyanların en merhametlisidir.[217] Biz kullar da her işimizin başında Allah Teâlâ'nın bu yönüne vurgu yapan şu iki sıfatını anarak ona iltica eder ve ondan yardım isteriz: Bismillahirrahmenirrahîm.

Varlığın varlık sebebine rahmetini maya eden ve nefsine rahmeti yazan Hz. Allah, alemlere rahmet olarak gönderdiği elçisi Muhammed (a.s.)'ın de insanlara karşı şefkat ve merhametle muamelede bulunmasını emir buyurmuştur. Şöyle buyuruyor yüce rabbimiz: "*[Ey Nebi!] Allah'ın sana lütfettiği şefkat ve merhametten dolayıdır ki sen onlara yumuşak davrandın. Eğer onlara sert ve kırıcı davransaydın, hiç şüphesiz senin etrafından dağılır giderlerdi. O halde, bundan böyle de onlara karşı hep hoşgörülü, affedici ol. Bağışlanmaları için Allah'tan af dile.*"[218]; "*Size içinizden öyle bir rasul geldi ki sizin [dünya ve ahirette] sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O sizin üzerinize titreyip durur; müminlere karşı şefkat ve merhametle doludur.*"[219] Müminlere rol-model olan Hz. Peygamber'in (a.s.) sevgi ve merhametle muamelesi, onun güzide sahabesi tarafından da örnek alınmış ve Kur'ân'da "*...birbirlerine karşı çok şefkatli ve merhametlidirler.*"[220] övgüsüyle vasıflandırılmışlardır. Sahabe arasındaki bu muâmel, aynı zamanda bütün müminlere gözetmeleri gereken bir model olarak takdim edilmiş olmaktadır. Nitekim Kur'ân'da Müslümanlar her daim birlik ve beraberlik içinde olmaları, ayrılmamaları emredilmiş, kardeşçe yaşamaları istenilmiştir. "*Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'ân'a) sımsıkı sarılın; parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de o, gönüllerinizi birleştirmişti ve onun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz.*"[221]

Hz. Peygamber (a.s.) de, Kur'ân'da ifadesini bulan sevgi ve merhameti şu

[215] Süleyman Ateş, "Hak ve Merhamet", *Kur'an Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi*, 1999, Cilt: 2, Sayı: 13-14-15, 75.
[216] Enam 6/12.
[217] Yusuf 12/64.
[218] Âl-i İmrân 3/159.
[219] Tevbe 9/128.
[220] Fetih 48/29.
[221] Âl-i İmrân, 3/103.

sözleriyle detaylandırmaktadır: "İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olamazsınız. Size, yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir iş göstereyim mi: Aranızda selamı yayınız."[222]; "İnsanlara merhamet etmeyene, Allah da merhamet etmez."[223] Hz. Peygamber, Müslümanların birbirleri arasında daima sevgi, merhamet, yardımlaşma ve dayanışma içinde olmalarını tavsiye etmiş,[224] çocuklarını hiç öpmediğini söyleyen bir bedevînin sözüne hüzünlenip yüreğinin merhamet duygusundan yoksun kaldığını belirtmiştir.[225] O, sevgi ve merhamette Müslümanları şu muhteşem tarifiyle tanımlamıştır: "Müminler biribirlerine merhamette, sevgide, lütuf ve güzel muamele hususlarında sanki bir vücud gibidir. Nasıl ki vücudun bir organı hastalanınca, vücudun diğer organları birbirini hasta organın sancısına uykusuzluk ve ağrıda ortak olmaya çağırırsa, müminler de tıpkı bunun gibidir."[226]

Kur'ân ve onun pratiğe aktarılmış uygulaması olan sünnetten beslenen Fütüvvet ve Ahîlik, işte bu Kur'ânî düsturları fütüvvetnâmelerde temel bir ahlâkî umde olarak işlemiş ve teşkilatlarına mensup olan her aşamadaki üyelerinden bu prensiplerin hassasiyetle gözetilmesi ve uygulanmasını istemiştir. Bu cümleden olarak Sülemî, Fütüvvetin esaslarını kaleme aldığı fütüvvetnâmesinde şu ifadelere yer vermiştir: Fütüvvet gereklerinden birisi de büyüklere hürmet, denklere muvâfakât ve ülfet, küçüklere şefkat ve merhamet, ana-babaya tevâzû ve itâat, çocuklara merhamet ve güzel terbiye ile muamele etmektir.[227] Kimseye kin ve düşmanlık beslememek, büyüklere ihtiram, küçüklere sevgi, şefkat, merhamet göstermek Ahîlerin uyması gereken ahlâkî hususlardandır.[228]

Yine dostlar arasındaki sevgiyi devam ettirmek,[229] merhamet ve iyilikle muamelede bulunmak Fütüvvet ahlâkındandır.[230] Sehl b. Abdullah demiştir ki: "Şu beş kişinin yüreği cevher misalidir: Zenginlik gösteren fakir, tokluk gösteren aç, sevinç gösteren kederli, gündüz sâim, gece kâim olduğu halde zaaf göstermeyen kişi ve kendisine düşmanlık gösterene sevgi ve merhamet besleme erdemini gösterebilen

[222] Müslim, İmân, 93.
[223] Buhari, Tevhid, 2; Edeb, 18; Müslim, Fezâil, 65.
[224] Buhari, İman, 7, Mezâlim, 3, Edeb, 57; Müslim, Zikir, 38, Birr, 32, 58; Tirmizi, Birr, 18.
[225] Buhari, Edeb, 18; Müslim, Fezâil, 164.
[226] Buhari, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66.
[227] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 60.
[228] Ekinci, *Ahilik*, 48.
[229] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 65.
[230] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 94; Ekinci, *Ahilik*, 18.

insan."[231]

Sevgi ve merhamet karşılıksız olmalıdır. Sebepsiz yere dostlarından usanan kimsenin sevgisi, bil ki çıkar içindir.[232] Fütüvvet gereklerinden birisi de sevgiyi misli ile karşılamaktır. Çünkü sevginin karşılığı sadece sevgidir. Kim senin hakkında temiz sevgi ile beraber güzel düşünce de taşırsa, sen de ona temiz sevgi ve itaat ile karşılık ver.[233] Zira Fütüvvet gereklerinden birisi de herhâlde ihvana karşı şefkattir. Fetâ ve ahî, kardeşinin yüzüne sinek konup rahatsız etse, ondan müteessir olur. Kardeşinin sevinciyle sevinir, üzüntüsüyle üzülür. Kardeşini gözü gibi sakınır.[234]

Fetâ ve ahî toprak gibidir. Üzerinde iyi kötü herkesi ve herşeyi taşır. Bulut gibidir, herkesi gölgelendirir. Yağmur gibidir, herkese rahmet olur yağar. Üzerine atılan her türlü pisliği içinde eriten, temizleyen ve içinden güzel şeyler bitirerek o pislikleri güzelliklere dönüştüren verimli bir toprak gibidir o.[235] Ahîlik, doğruluk ve dürüstlük üzerinde biten bir ağaç gibidir. Kökü Allah'ın varlığına ve birliğine inanmak, yaprakları edep ve hayâ, meyveleri muttakilerle sohbet, bütün bu güzel huyların beslendiği suyu ise rahmettir.[236]

Sözü, kalfalıktan ustalığa geçiş merasiminde adaya söylenilen ve asırlar öncesinden bize ulaşan Kur'ân'dan süzülmüş şu öğütlerle nihayete erdirelim:

> "...Ey oğul! Gerektir kim güzel ahlâktan, akl-ı selimden dışarı adım atmayasın.
> Nefsine ve şeytana uymayasın. Haramdan, mekruhtan perhiz edesin. Sünnetleri kocaltmayasın.
> Elinle komadığını götürmeyesin.
> Kimsenin sanatına tamâh etmeyesin.
> Kimsenin ehline iyâline kem gözle bakmayasın.
> Kimseye kibir, düşmanlık beslemeyesin,
> Cimrilik yapmayasın, hased etmeyesin.
> Her kimin ayıbını görürsen örtesin.
> Dünyaya aşırı muhabbet göstermeyesin.
> Senden büyüğe varıp ona ikram edesin, hürmet ve hizmette bulunasın.
> Bir elinin kazancını ihtiyaçların için, diğer elinin kazancını ahiretin için fukaraya sarfedesin.
> Hayır işlerde elinden geleni yapmakta kusur etmeyesin...."
> Oğul! Hak al, hak ver.
> Kimseye dediğinden eksik verme ki yüce Allah kazancına ve ömrüne bereket vere...

[231] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 65.
[232] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 69.
[233] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 71.
[234] Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 71-72.
[235] Akpınar, *Fütüvvet Ruhuhun Dini Temelleri*, 59-60.
[236] Ekinci, *Ahilik*, 82.

Her ne zaman teraziyi eline alınca, ahiret terazisini hatırlayasın.
İyi bil ki helâlin hesâbı, şüphelinin itâbı, harâmın azâbı vardır.
Haydi oğul! Ona göre dirlik işin gereksin.”
“Bak oğul! Alimlerin dediklerini, kahyaların öğütlerini, ustan olarak benim s özlerimi tutmaz isen,
Ana, baba, hoca, usta hakkına saygı göstermezsen,
Allah’ın buyruklarını dinlemezsen, şu parmaklarım yarın ahirette boyunda olsun!”[237]

SONUÇ

Netice olarak Fütüvvet ve Ahîlik, gerek inanç ve gerekse amel boyutunda, varlık ve misyonlarının temel dinamiklerini Kur’ân’ın ışığı ve Hz. Peygamber’in (a.s.) Kur’ân’ı pratize ettiği sünneti ile tezeyyün ettirmiş, hayatın her alanını bu iki pınardan beslenerek biçimlendirmiştir. “Her hâle bir Fütüvvet gerektir, Fütüvvetsiz bir an yoktur.” düsturundan hareketle Kur’ân’ın ideal ahlâki prensipleri ve toplumca maruf görülen örfünü sentezlemiş, sonuçta teşkilata mensup bütün üyelerini bu Kur’ânî ilkeleri gözetmeye ve yaşamaya davet etmiştir.

Anadolu’nun Türkler tarafından yurt edinilmesi akabinde gerek Müslümanların İslâm’ı daha sahih bir şekilde anlamasına ve gerekse Gayr-i Müslimlerin İslâm’ı tanıma ve Müslüman olmalarında fevkalâde katkıları olan Fütüvvet ve Ahîlik teşkilatları, Hz. Peygamber (a.s.) döneminden sonra kardeşliği en yaygın ve ileri seviyede uygulamış, Anadolu’nun mutekavvim bir toplum olarak tarih sahnesinde yer almasını sağlamışlardır. Sofrasında dost-düşman ayrımı yapmaktan hayâ eden ahîler, Anadolu’da birlikte yaşadıkları Gayr-i Müslimlere ne komşuluklarında, ne de dinlerinde asla baskı yapmamış, bir hayat tarzı olarak benimsedikleri Peygamberî ahlâklaklarıyla herkesin takdirine mazhar olmuşlardır. Onların adâlet, iffet, kardeşlik ve merhamet üzerine kurulu anlayışları, yaşadıkları her yerde güven duygusunu tesis etmiş ve İslâm’ın bulundukları coğrafyalarda hızla yayılmasına vesile olmuştur.

Netice itibariyle Anadolu’nun İslâmlaşlamasında hizmetleri olan Fütüvvet ve Ahîlik teşkilatlarının, birlikte yaşadıkları insanları kılıç zoruyla Müslüman olmaya zorladıklarını, İslâm’ı zor ve baskı kullanarak yaydıklarını, gerek fütüvvetnâmelerin içerikleri ve gerekse bu tüzüklerin söz konusu teşkilatlarca îfâ edilen pratikleri açısından iddia etmek mümkün görünmemektedir.

[237] Akpınar, *Fütüvvet Ruhuhun Dini Temelleri,* 54-55.

KAYNAKÇA

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs*, Mektebetu'l-'İlmi'l-Hadîs, trs.

Akpınar, Ali, "Fütüvvet Ruhuhun Dini Temelleri", *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, 12-13 Ekim 2004, Kırşehir 2005.

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem A Yayıncılık, Onbirinci Baskı, Ankara 2007.

Algül, Hüseyin, "Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Adaleti", *Diyânet İlmî Dergi*, 1995, Cilt: 31, Sayı: 3.

Aslan, Eljif Hajrula, "Türkler'de İş Ahlakı ve Geçmişten Günümüze Ahilik", Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.

Ateş, Süleyman, "Hak ve Merhamet", Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 13-14-15, ss. 73-80.

Aydın, Mahmut, *Meslek Etiği*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi (UZEM).

Bayram, Mikail, "Bir Eğitim ve Öğretim Ocağı Olarak Ahî Teşkilâtı", İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi II, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.

Begavî, Ebû Muhammed Huseyin Mes'ûd, *Tefsîru'l-Begavî Meâlimu't-Tenzîl*, Dâru Tayyibe, Riyâd 1989.

Beyzâvî, Nasiruddin Ebî Saîd Abdillah b. Omer b. Muhammed Şirâzî, Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil, Derseâdet, İstanbul trs.

Buladı, Kerim, "Kur'ân ve Adâlet", *Diyânet İlmî Dergi*, Cilt: 38, Sayı: 1, Ocak-Şubat-Mart 2002, Ankara 2002.

Cevherî, İslmâil b. Hammâd, es-Sıhâh, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr, Dâru'l-'Ilm, Dördüncü Baskı, Beyrût 1984.

Curcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Mektebetu'l-Benân, Beyrût 1985.

Çağatay, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.

Çağrıcı, Mustafa, "Adâlet", *DİA*, 1988, I, ss. 341-343.

"İffet", *DİA*, 2000, XXI, ss. 506-507.

"Îsâr", *DİA*, 2000, XXII, ss. 490-491.

"Merhamet", *DİA*, 2004, XXIX, ss. 184-185.

Çakmak, Muharrem, "Ahiliğin Tasavvufi Temelleri ve Ahilik-Fütüvvet İlişkisi", *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl 7, Sayı 13, Ocak-Haziran 2014/1, 143-158.

Demirtaş, Funda, "Fütüvvet Kavramının/Kurumunun Askerî ve Siyasî Mahiyeti", *Ahilik Uluslararası Sempozyumu*, Kayseri 2011, ss. 403-423.

Ebû Abdullah, Muhammed b. Ebu'l-Mekârim İbn Mi'mâr el-Bağdâdî, Kitâbu'l-Fütüvve, thk. Mustafa Cevâd ve diğerleri, Matba'atu Şefîk, Bağdât 1958.

Ekinci, Yusuf, *Ahilik*, Türkmetal Yayınları, Onikinci Baskı, Ankara 2011.

Erginli, Zafer, "Bir Değerler Manzumesi Olarak Fütüvvet", İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Uluslararası Sempozyumu, 12-21 Haziran 2014, Erzurum 2015.

Ferâhidî, Abdurrahmân el-Halil b. Ahmed, Kitâbu'l-'Ayn, thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmirrâî, yy., trs.

Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb, Kamûsu'l-Muhîd, thk. Enes Muhammed eş-Şâmî, Zekeriyyâ Câbir Ahmed, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2008.

Gelici, Musa, "Portestan İş Ahlakı ile Ahilik İş Ahlakının Karşılaştırılması", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, İstanbul 2007.

Gölpınarlı, Abdulbaki*, İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı*, İTO Akademik Yayınlar, İstanbul 2011.

Günay, Ünver, "Dinî Sosyal Bir Kurum Olarak Ahilik", Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 10, Kayseri 1998, ss. 69-78.

Gündoğar, Hamdi, "İslam Kardeşlik ve Barış", II. Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu, 19-21 Mayıs 2016, Hollywood Hotel-Sarajevo, ss. 33-42.

Gür, Süleyman, "Kur'ân'a Göre Müslüman Gençte Bulunması Gereken İki Önemli Ahlâkî Değer: İffet ve Haya", Uluslararası Genlik ve Ahâk Sempozyumu, 6-7-8 Ekim, Sinop 2016.

İbn Kayyim, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyûb el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlkîn,* Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiyye, Beyrût trs.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd Gazvînî, *Sunenu İbn Mâce*, Mektebetu'l-Meârif, Riyâd trs.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b Mükerrem, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru'l-Meârif, Kâhire trs.

İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk*, yy 1317.

İvgin, Hayrettin, "Ahîlerde Ahlâkî Değerler ve Bunların Ticarette Uygulanması", *I. Uuslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

Kantarcı, Zeyneb, "İş Etiği ve Ahilik", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2007.

Kaşgarlı, Mahmûd, *Divân-ı Lügati't-Türk*, Türk Dil Kurumu Yayınları. (trs).

Kaya, Abdullah, "Anadolu'nun Türk ve İslâm Yurdu Haline Gelişinde Ahîlerin Rolü ve Önemi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 29, 2014, ss. 547-561.

Kazıcı, Ziya, "Ahilik", DİA, 1988, I, 540-542.

Kolbaşı, Tuna, "Yaren Odaları", *Ahilik Ansiklopedisi*, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayınları, Ankara 2014.

Komisyon, *50 Soruda Ahilik*, Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu Yayınları (TESK), trs.

Köse, Saffet, "Nefse Karşı Onurlu Duruş: İffet", *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, Haziran 2013, Sayı19, ss.4-9.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mubeyyini limâ Tadammanahû mine's-Sunneti ve Âyi'l-Furkân*, thk. Abdullâh b. Adilmuhsin Turkî, Muesseseti'r-Risâle, Beyrût 2006.

Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım, *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye*, thk. Mahmûd b. Eş-Şerîf, Dâru'ş-Ş'ab, Kâhire 1989.

Malkoç, Engin, "Ahilik Sistemi Örgütlenme Yapısının Günümüz Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu ile Karşılaştırılması", Karabük Üniversitesi Soyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanması Yüksek Lisan Tezi, Karabük 2016.

Mâturîdî, Ebu Mansur Muhammed b Muhammed b Mahmud, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Bâsellûm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2005.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b Muhammed b Habîb, *en-Nuked ve'l-Uyûn Tefsîru'l-Mâverdî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût trs.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîbu'l-Basrî, *Edebu'd-Dünya ve'd-Dîn*, Dâru'l-Kutubu'l-'Ilmiyye, Beyrût 1987.

Mukâtil, b Süleyman (2002). Tefsiru Mukâtil, thk. Abdullah Mahmud Şahhâte, Beyrût: Müessesetu't-Târihu'l-Arabî.

Muslim, Ebu'l-Huseyin Muslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, Sahîhi Muslim, Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiyye, Beyrût 1991.

Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Tefsîru'n-Nesefî, (Medâriku't-Tenzîl)*, Dâru Kahramân, İstanbul 1984.

Ocak, Ahmet Yaşar, "Fütüvvet" mad., *DİA*, 1996, XIII, 261-263.

Okumuş, Ejder, "Kardeşlik Kavramının Sosyolojik Boyutları", Kutlu Doğum Haftası Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku Sempozyumu, 21-22 Nisan 2012, DİB Yayınları, Ankara 2013, ss. 31-60.

Özerkmen, Necmettin, "Ahiliğin Tarihsel-Toplumsal Temelleri ve Temel Toplumsal Fonksiyonları Sosyolojik Yaklaşım", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2004, Cilt: 44, Sayı: 2, ss. 57-78.

Öztürk, Mustafa, *Kur'ân-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.

Râgıb, el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, Kahraman Yayınevi, İstanbul 1986.

Râgıb, el-İsfehânî, *ez-Zerîa ilâ Mekârimi'ş-Şerî'a*, thk. Ebu'l-Yezîd el-'Acemî, Dâru's-Selâm, Kâhire 2007.

Sancaklı, Saffet, "Ahilik Ahlâkının Oluşumunda Hadislerin Etkisi", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, ss. 1-28.

Sancaklı, Saffet, "Hz. Peygamber'in Gerçekleştirdiği Kardeşleştirme (Muâhât) Projesinin Günümüz Toplumuna Verdiği Mesajlar", *Hz. Peygamber Kardeşlik*

Ahlâkı ve Kardeşlik Hukuku Sempozyumu, 21-22 Nisan 2012, 2013, ss. 407-430.

Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004.

Solak, Fatih, *Ahilik Kuruluşu İlkeleri ve Fonksiyonları*, İTO, İstanbul 2009.

Sülemî, Ebû Abdurrahmân İbn Hüseyin, *Tasavvufta Fütüvvet*, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara Üniveritesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1977.

Şahin, Ramazan, "İslâm'ın Kardeşlik Anlayışı: Bir Vücudun Organları", Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tedkikleri Merkezi Dergisi, Yıl 1, Cilt: 1, Sayı: 1, 2005.

Şaşhin, Haşim, Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsüs, Doktora Tezi, İstanbul 2007.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân,* Dâru Hicr, Kâhire 2001.

Teaschner, Rranz, "İslâm'da Fütüvvet Teşkilâtının Doğuşu Meselesi ve Tarihî Ana Çizgileri", Çev. Semahat Yüksel, *Belleten*, XXXVI, Sayı 142, Nisan 1972.

Temel, Hilal, "Ahilik Teşkilatının Halkın Eğitim ve Öğretimdeki Rolü", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.

Uludağ, Süleyman, "Fütüvvet", DİA, 1996, XIII, 259-261.

Vâhidî, Ebu'l-Hasan 'Ali b. Ahmed, *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz,* thk. Safvân 'Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1995

Zemahşerî, Ebul Kâsım Mahmûd b Omer, *el-Keşşâf an Hakaiki Gavâmidu't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvîl fî Vucûhi't-Tenzîl*, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd ve 'Ali Muhammed Muavvız, Mektebetu'l-Ubeykân, Riyâd 1998.

Tefsir Araştırmaları Dergisi
Ekim / 2017, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 311-315

(**Gönderim Tarihi**: 2 Ekim 2017 **Kabul Tarihi**: 3 Ekim 2017)

KUR'ÂN-I KERİM'İN İKİLİ ANLATIM ÜSLUBU BAĞLAMINDA TERĞÎB VE TERHÎB

HATİCE GÖRMEZ, KURAMER Yayınları, İstanbul 2017.

Enes Büyük[*]

Müslümanların kutsal kitabı olarak Kur'ân'ı Kerim'in, gerek içerdiği hakikatleri gerekse de bu hakikatleri dile getirirken kullandığı ifade biçimleri, Müslümanlar tarafından daima etkileyici kabul edilmiştir. Bu sebeple özellikle bilimsel çalışmalar bağlamında onun sadece içeriği değil, üslup özellikleri de araştırmalara konu edilmiştir. Bu süreç günümüz araştırmacıları tarafından da sürdürülmeye devam etmektedir. Burada tanıtımını ve değerlendirmesini hedeflediğimiz çalışmanın kapsamı da Kur'ân'ın genelde üslup özelliklerini, özelde de terğîb ve terhîb bağlamında ikili anlatım biçimini incelemektedir.

Yazar çalışmasını temelde üç bölüme ayırarak konuyu soruşturmaktadır. İlk bölümde genel olarak Kur'ân'ın anlatım üslupları, çalışmaya bir giriş mahiyetinde ele alınmaktadır. Bu bölüm de kendi içinde iki kısma ayrılmakta, ilk kısmı Kur'ân'ın dikkat çeken anlatım biçimleri oluşturmaktadır. Yazar öncelikle burada beşer dili ile Kur'ân dilinin ilişkisine temas etmektedir. (27-32 ss.) Daha sonra Kur'ân'da; *inşâ-ihbâr*, *muhkem-müteşabih*, *hitap-diyalog*, *temsil-teşbih*, *hakikat-mecaz, yeminler*, *kıssalar* ve *tekrarlar* gibi öne çıkan anlatım üsluplarını tespit ederek tanıtmaktadır. (32-60 ss.) Bu bölümün ikinci kısmında da doğrudan ikili anlatım biçimleri işlenmektedir. Burada, sık sık kullanım durumları dikkate alınarak *teşbîh-inzâr*, *vâd-vaîd*, *hayr-şerr*, *maruf-münker*, *rahmet-azap*, *hasene-seyyie*, *tayyip-habîs*, *salâh-fesâd* ve son olarak da *terğîb-terhîb* gibi kelimeler tespit edilmekte ve ilgili örnekler serdedilmektedir. (61-91 ss.)

Çalışmanın ikinci bölümünde yazar doğrudan konuya girmekte, *terğîb-terhîb* uygulamasıyla ilişkili hususları ele almaktadır. Öncelikle a) her iki kelimenin sözlük ve terim anlamları verilmektedir. (95-107ss.) b) Daha sonra bu tarz bir anlatımın insanî ve

[*] Arş. Gör. KTÜ İlahiyat Fakültesi, e-posta: enesby_55@outlook.com.

ilahî boyutu işlenmektedir. Burada insanın ruh halinin gözetildiği, ona iletilecek hakikatlerin onun psikolojik yapısı dikkate alınarak iletildiği, dolayısıyla *terğîb-terhîb* üslubunun insanın fıtratına uygun bir mahiyet arz ettiği dile getirilmektedir. (109-113ss.) c) *Terğîb-terhîb'*in ilke ve sınırlılıkları kapsamında bir başlık daha açılmış ve bu üslubun Kur'ân'daki özellikleri tespit edilmiştir. Şöyle ki bu üslup Kur'ân'da ele alınan tüm konularda görülebilmekte (kapsamlılık), insan fıtratını gözetmekte (gerçeklik), ifrat ve tefrite dikkat etmekte (ölçülülük), duygulara hitap etmekte (vicdana hitap), aklî delilleri hesaba katmakta (ikna), mekkî ve medenî surelerde farklı oranlarda yer almakta (sıklık), yer yer edebî hitap biçimlerini (edebî tasvir) kullanmaktadır. (115-127ss.)

İkinci bölümün bir diğer başlığı da d) *terğîb-terhîb'*in kullanılış tarzlarıyla ilgilidir. Örneğin bazen bu üslup tek bir ayette, bazen art arda iki ayrı ayette, bazen terğîb önce veya sonra, bazen de *terhîb* önce veya sonra gelebilmektedir. (129-134 ss.) e) *Terğîb-terhîb* bağlamında kullanılan diğer anlatım vasıtaları da hususi bir başlıkla tespit edilmiştir. Allah'ın isim ve sıfatları, bazı edebî söz kalıpları, ceza veya mükâfat ifadeleri, nimetlerin hatırlatılması ve tekrar edilmesi ile birtakım edebî tasvirler de *terğîb* ve *terhîb* içeriğinde kullanılmaktadır. (135-172 ss.) f) Bu üslubun yöneltildiği muhatap çeşitliliğine de bir başlıkta temas edilmekte ve bunların peygamberler, müminler, münafıklar, müşrik ve kâfirler gibi gruplardan oluştuğu ifade edilmektedir. (173-186 ss.) İkinci bölümün son meselesi olarak g) *terğîb-terhîb* üslubunun Kur'ân'ın ana konularına dağılımı incelenmektedir. Bu bağlamda da akaid, ahkâm, ahlak ve ibadetler gibi konu başlıklarının ön plana çıktığı görülmektedir. (187-214 ss.)

Çalışmanın son bölümünü ise genel olarak İslam kültüründe *terğîb-terhîb* üslubunun kullanılış ve ortaya çıkış yönleri oluşturmaktadır. Öncelikle hadislerde, irşad ve davette nasıl kullanıldığı, İslam sanat eserlerinde ve Türk-İslam edebiyatında nasıl ve ne şekillerde ortaya çıktığı örnekler üzerinden incelenmektedir. (217-272 ss.)

Çalışmanın başlığı dikkate alındığında, son bölümün, konunun sınırlarının dışında kaldığı söylenebilir. Yazar bu durumun farkında olmakla birlikte, son bölümün çalışmanın tamamlayıcı bir parçası olduğunu düşünmektedir. Bu bölümdeki bazı başlıkların *terğîb-terhîb* üslubunun pratikte ortaya çıkışını içerdiği ifade edilmekte, bu anlamda konunun sadece teorik yönü değil, *terğîb-terhîb*'in İslam sanatına ve kültürüne nasıl yansıdığı sorusu sorularak pratik yönü de işlenmeye çalışılmaktadır. (217 s.) Buna

rağmen üçüncü bölümde, hadislerde ve irşat faaliyetlerinde *terğîb-terhîb* meselesini işlemek, başlıktaki konunun sınırlarını ifade eden "Kur'ân'ın ikili anlatımı bağlamında" ifadesinin kapsamının dışında kalmaktadır. Diğer bir açıdan *terğîb-terhîb*in pratik uygulamasının, İslam sanatı ve edebiyatı örneklerinde nasıl ortaya çıktığı hususu da işbu başlığın sınırlarına dâhil görünmemektedir. Çalışmada ele alının konular eğer teorik ve pratik ayrımına tabi tutuluyorsa, bu durumun mutlaka başlığa yansıtılması veya başlığın her iki hususu içerecek tarzda belirlenmesi gerektiği söylenebilir.

Çalışmanın önemi bağlamında, bu çalışmanın Kur'ân'ın üslubu ve mahiyetiyle ilgili tartışmalara katkı sağlayacağı ifade edilmektedir. Devamla bazı kimselerin Kur'ân'a salt hükümler manzumesi nazarıyla baktıkları dile getirilmekte ve bu bakış açısının doğru olup olmadığı sorulmaktadır. (17 s.) Fakat tezin ilgili kısmında bu hususun yeterince soruşturulmadığı anlaşılmaktadır. Bazı âlimler arasında *terğîb-terhîb* üslubunun Kur'ân'da var olup olmadığının tartışmalı olduğu ifade edilmekte, Kur'ân'a salt hükümler içeren bir kitap olarak bakan bazı âlimlerin bu üslubu Kur'ân'a yakıştıramadıkları iddia edilmektedir. Ancak bu mülahazalar bağlamında sadece Gazzâlî'nin bazı değerlendirmelerine atıf yapılmakla yetinilmektedir. (109 s.) Daha sonra âlimlerin çoğunluğunun bu üslubun Kur'ân'daki varlığını kabul ettikleri bilgisine yer verilmekte, fakat herhangi bir kaynağa atıf yapılmamaktadır. (110 s.) Kur'ân'a salt hüküm nazarıyla bakan veya bunun aksini düşünen âlimlerin kimler olduğu, her iki tarafın da gerekçelerinin nelerden oluştuğu gibi hususlar, çalışmada cevapsız kalmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde öncelikle Kur'ân'ın dili ile beşer dilinin mukayesesi yapılmakta ve Kur'ân'da beşer dilinden farklı bir ilahî dilin bulunmadığı tespit edilmektedir. (27, vd.) Bununla birlikte Kur'ân'ın kendine özgü bir üslubunun ve anlatım tarzının olduğu, çoğu defa çağdaş yazarların görüşlerine atıfla ortaya konulmaya çalışılmaktadır. (32-36 ss.) Daha sonra Kur'ân'da söz konusu olan, muhkem, müteşabih hakikat, mecaz, kıssalar, teşbihler, temsiller, inşâî ve ihbarî anlatımlar, yeminler, tekrarlar gibi hususlardan bahsedilmektedir. Bu konuyla ilgili belirsizlik ihtiva eden husus şudur: Zikredilen anlatım üslupları beşer dilinin özellikleri midir, yoksa Kur'ân'a mahsus durumlar mıdır? Zikredilen hususlar, beşer dilinde mevcut anlatım biçimleri olarak görülecekse, bu durumda Kur'ân'ın kendine has anlatım tarzları neler olmaktadır? Bu soruların cevabı çalışmada açıkça ortaya

konulmamaktadır. Belki burada muhkem-müteşabih ayrımını sadece Kur'ân'a mahsus bir ayrım olarak görmek mümkün olabilirse de, diğerlerinin Arap belağatında mevcut tarz ve üsluplar olduğu bilinmektedir. Diğer yandan yazar, -Zemahşerî'ye atıfla- *terğîb-terhîb* üslubunun da Allah'ın Kur'ân'da takip ettiği bir uygulama (adet) olduğunu ifade etmektedir. (63 s.) Konunun başında ise *terğîb-terhîb*'in edebî ve dinî metinlerde kullanılan bir üslup olduğunu söylemektedir. (61 s.) Bu durum okurda, *terğîb-terhîb*in Kur'ân'a özgü olup olmadığı, edebiyat ve dinî metinlerde kullanılıyorsa "Kur'ân'a özgü anlatım biçimleri"nden ne anlaşılması gerektiği gibi hususların yeterince açıklanmadığı kanaatini oluşturmaktadır.

Yazarın, kaynakları arasında zikrettiği Arapça bir tez ile bu çalışmanın bölümleri arasındaki bazı benzerlikler de dikkat çekmektedir. Şöyle ki; çalışmanın ikinci bölümündeki başlıkların tamamı, Arap dünyasında yapılan bir tezin başlıklarının hemen hemen aynısıdır. Çalışmada yer alan *terğîb-terhîb* üslubunun ilkeleri (kapsamlılık, gerçeklik, ölçülülük, vicdana hitap, aklî delillerle ikna, mekkî ve medenî surelerdeki sıklık oranı ve edebi tasvirler), farklı formları, yöneltildiği muhatap çeşitliliği (peygamberler, mümin, münafık, kâfir, müşrik ve ehl-i kitap), Kur'ân'da ortaya çıktığı konular (akaid, ahkâm, ahlak ve ibadet) şeklindeki başlıkların tamamı, bahsi geçen Arapça tezin başlıklarıdır. Dahası bu üslubun farklı formları bağlamında tespit edilen; Allah'ın isim ve sıfatları, bazı edebî söz kalıpları, ceza veya mükâfat ifadeleri, nimetlerin hatırlatılması ve tekrar edilmesi gibi başlıklar da ilgili tezde tespit edilen ve ele alınan hususlardır.[1] Çalışmanın ikinci bölümünün neredeyse tamamının ilgili tezin başlıklarıyla 'benzeşim' göstermesi, her ne kadar onun kaynak olarak kullanıldığı belirtilse de (21 s.), çalışmanın orijinalliğine gölge düşürür mahiyettedir.

Kullanılan üslup açısından bakılacak olursa, çalışmada yazarın dilinin gayet açık ve anlaşılır olduğu söylenebilir. Diğer yandan çalışmanın en önemli katkılarından birisi, Kur'ân'daki ikili anlatım tarzına belirgin şekilde dikkat çekmesi ve ele aldığı hususlara ilgili ayetlerden gerektiği kadar örnekler vererek meseleyi somutlaştırmasıdır. Bu açıdan bakıldığında kanaatimizce, çalışmada kullanılan 'ikili anlatım' ifadesi Tefsir ilmi için yeni bir terminolojik çaba olarak görülebilir. Şöyle ki, Tefsir'de kullanımı yaygınlaşacak 'Kur'ân'ın ikili anlatımı' şeklinde bir ifadenin, artık Kur'ân'ın anlatım

[1] Krş. Îman b. Muhammed b. Âmir el-Recebî, *et-Terğîb ve't-terhîb fi'l-Kur'âni'l-Kerim –Dirâse mevzûî-*, (Dirâse Mâcistır), Câmiatu Âli'l-Beyt, Ürdün, 2004, ss. ج, د, (içindekiler kısmı).

üslubuyla ilgili belli bir biçime gönderme yapacağı söylenebilir. Bununla birlikte, görebildiğimiz kadarıyla, bu çalışmanın temel konusu olan ve Türkçe olarak 'ikili anlatım' şeklinde terimleşebilen bu meseleye klasik bazı tefsirlerde de atıf yapılmakta ve bu durum İbn Âşûr gibi son dönem bazı müfessirler tarafından farklı terimlerle ifade edilmektedir.

Bilindiği üzere İbn Âşur tefsirinin girişinde Tefsir ilmiyle ilgili önemli konular hakkında on mukaddime kaleme almaktadır. Onuncu mukaddimenin son kısmında 'mübtekerâtu'l-Kur'ân' ve 'adetü'l-Kur'ân' başlığında iki meseleye daha temas etmektedir. İbn Âşûr, kullandığı ilk kavramla Kur'ân'ın, diğer Arap kelamından farklı olarak kendine has üslup özelliklerini kastetmekte ve bu mesele hakkında bazı açıklamalarda bulunmaktadır. Bu üslubun devamı olarak 'adetü'l-Kur'ân' ile de Kur'ân'da takip edilen ve adet edinilen birtakım durumlardan bahsedilmektedir. Mesela o, Câhız'ın *el-Beyân*'da şöyle bir tespitte bulunduğunu ifade etmektedir, "Mana cihetiyle Kur'ân'da birbirinden ayrılmayacak şeyler vardır. Örneğin *salât-zekât, havf-recâ, terğîb-terhîb, muhacir-ensar, ins-cin*…" İbn Âşûr bunlara *menfaat-zarar, semâ-arz* gibi kelimeleri de eklemektedir. Yine bu hususlara dair Zemahşerî'nin ve Fahreddin Râzî'nin tespitlerine yer vermektedir.[2] Anlaşılan o ki müfessirler bu durumları Kur'ân'ın anlatım/üslup adeti olarak görmektedirler. İbn Âşûr'un da bu durumu alt bir kavram olarak 'adetü'l-Kur'ân', üst bir kavram olarak da 'mübtekerâtü'l-Kur'ân' (Kur'ân'ın Orijinal Yönleri) ifadeleriyle işlediği söylenebilir.[3] Tanıtım ve değerlendirmesini yaptığımız bu çalışmada İbn Âşûr'un konuyla ilgili değerlendirmelerine, özellikle de mezkûr kavramsal kullanımına temas edilmemesi, çalışma için ayrıca bir eksiklik olarak görülebilir. Dolayısıyla çalışmada kullanılan 'ikili anlatım' ifadesinin, 'mübtekerâtü'l-Kur'ân' ve 'adetü'l-Kur'ân' gibi kullanımlarla da birlikte düşünülmesi gerektiği, böylece Tefsir için bir terim kazanımının daha iyi bir zeminde tahakkuk edeceği söylenebilir.

---

[2] Bk. Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *Tefsiru't-tahrir ve't-tenvir*, Tunus: Daru Sahnûn, ty., c. I, ss. 120, 124-125.

[3] İbn Âşûr'un kullandığı 'mübtekerâtü'l-Kur'ân' ifadesine dair detaylı bir inceleme için bk. Osman Ertuğrul, "İbn Âşûr'un Gündeme Getirdiği Bir Kavram: Mübtekerâtu'l-Kur'ân", *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, c. XVII, sy., 2, ss. 17-48.

Tefsir Araştırmaları Dergisi
Ekim / 2017, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 316-325

(**Gönderim Tarihi**: 31 Ekim 2017 **Kabul Tarihi**: 31 Ekim 2017)

KUR'AN TARİHİ

MUSTAFA ÖZTÜRK-HADİYE ÜNSAL

Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017

(Birinci baskı Aralık 2016, İkinci baskı Ocak 2017 Ankara Okulu Yayınları)

Emine Özbek Sert*

Mustafa Öztürk'ün ifade ettiği üzere Modern dönemde Kur'an'ı anlamada yöntem meselesi tartışılmaktadır. Fakat Kur'an'ı anlama ve açıklamada yöntemden önce, onu nasıl algıladığımız konusunu açıklığa kavuşturmak gerekir. Çünkü Kur'an'ı anlama, açıklama ve yorumlama tarzımızı belirleyen en önemli faktörlerden biri "vahiy" diğeri Kur'an'la ilgili "metin telakkimiz" dolayısıyla vahyin metinleşme sürecine ilişkin kanaatlerimizdir. Bu kanaatlerimiz ise Kur'an tarihine dair bildiklerimizin ne kadar sağlam, sağlıklı ve hesabı verilebilir olduğu meselesiyle yakından ilgilidir. (s. 9) Bu çalışma da belirtilen noktalarda kanaatlerimizi şekillendiren malumatları gözden geçirmemizi sağlayacak niteliktedir.

Kur'an Tarihi adlı bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci ve ikinci bölümler Mustafa Öztürk, üçüncü bölüm ise Hadiye Ünsal tarafından kaleme alınmıştır. Genel olarak bir önsöz, iki müellif tarafından ayrı ayrı iki giriş, sadece Hadiye Ünsal tarafından bir değerlendirme ve sonuç bölümüne son olarak da iki müellifin kaynakçalarına ayrı ayrı yer verilmiştir. Birinci bölümde "Kur'an Vahyinin Metinleşme Tarihi" ana başlığı altında Kur'an'ın yazımı, cem'i ve istinsahı, özel Mushaflar, Kur'an metnine müdahale gibi konular ihtilaflı ve tartışmalı noktalarıyla işlenmiştir. "Mushaf Tertibi" ana başlığını taşıyan ikinci bölümde Mushaf lafzı, ayetlerin ve surelerin tahdidi, adedi, tevkîfîlik-ictihâdîlik meselesi işlenmiş, Sünni geleneğin genel kabullerine ve karşıt görüşlere yer verilip müellif tarafından ciddi tenkitlerde ve tercihlerde bulunulmuştur. Hadiye Ünsal'ın ele aldığı üçüncü bölüm ise "Nüzul Tertibi" ana başlığı

* Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, eozbek@pau.edu.tr

altında: Erken, klasik ve modern olarak dönemlere ayrılmış, her dönemde nüzul tertibine yönelik yapılan listelere yer verilip değerlendirmede bulunulmuştur. Bu dönemlere ek olarak "Apokrif Mushaftaki Nüzul Tertibi" başlığı altında 20. asrın ilk başlarında bulunan yazma mushaftaki nüzul tertibi aktarılıp kısaca Cumhuriyet dönemi Türkiye'sindeki nüzul tertipli çalışmalara değinilmiş ve "Değerlendirme ve Sonuç" kısmıyla çalışma sonlandırılmıştır.

Müellif Mustafa Öztürk *önsöz* kısmında; çalışmanın bölümlerine dair özet bilgi verdikten sonra; eserin Kur'an tarihiyle ilgili sıkıntılarla yüzleşmek, mümkün olduğunca bunları çözmek, çözümsüz sorunlar varsa da bunları itiraf etmek düşüncesinden hareketle ortaya çıktığını; Kur'an tarihindeki tüm boşlukları doldurmak ve tüm karanlık noktaları aydınlatmak gibi bir iddia taşımadığını, zaten kaynaklarda aktarılan malumatın da buna pek imkân vermediğini belirtmiştir. Bu çalışmadan amaçlananı; Müslüman araştırmacılara ait eserlerde aktarılan bilgilerin özgünlük değeri taşımadığı, eserlerde yer verilen rivayetler, hâkim görüş ve genel kabuller başta olmak üzere birçok meselenin titiz bir şekilde yeniden incelenmesi gerektiği yönünde farkındalık oluşturmak, şeklinde özetlemiştir. (s. 8)

Bu çerçevede müellif; İslami kaynaklarda Kur'an'ın metinleşme tarihi bağlamında aktarılan rivayetlerin ve bilgilerin alanın karanlık noktalarını aydınlatması şöyle dursun daha da yoğunlaştırdığını, Müslüman âlimler tarafından birbiriyle çelişen rivayetlerin hiçbir sıkıntı yokmuş gibi aktarıldığını ifade etmiş; son dönemdeki Muhammed Hamidullah, Muhammed Mustafa el-A'zamî, Muhammed Salim Muhaysın, Abdüssabûr Şâhîn gibi Müslüman araştırmacıların Kur'an tarihiyle ilgili eserlerinde gözlemlediği umumi gevşekliğin böyle bir kanaate varmasında önemli rol oynadığını belirtmiştir. Bunların yanı sıra, zikredilen isimlere ait çalışmalardaki yaklaşımın daha çok duygusal olup objektiflikten uzak operasyonel bir şekilde, bugünden kalkarak geçmişi istenilen/temenni edilen şekilde inşa etme çabası olarak nitelenebileceğini, böyle bir tarih yazımının ise "hasıraltı etmek" deyiminde ifadesini bulan bir amaç ve işleve sahip olduğunu iddia etmiş (s. 8) ve çalışmada genel olarak bu iddiayı vurgulayıp delillendirmeye çalışmıştır.

Giriş'de ise Kur'an tarihinin, Sünni kaynaklardaki boşluklar ve çelişkili rivayetler nedeniyle erken dönemlerden itibaren Gâliyye (Gulât-ı Şia), Bâtıniyye,

Melâhide, Zenâdıka gibi isimlerle anılan çeşitli fırkalarca bir takım eleştirilere maruz kaldığı; Ehl-i sünnet ulemasının ise tüm eleştirilere rağmen, sahabilerin farklı rivayetlerini hiç dikkate almadan Kur'an metninin nüzul tarihinden itibaren mütevâtir nakille tek harfi bile değişmeksizin çağdan çağa intikal ettiği hususunda kesin bir inanç geliştirdiğini ve bu inancı müdellel kılmak için eserler telif ettiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda Kur'an tarihi alanında günümüze ulaşan en eski yazılı eserin hicri 2. asrın ikinci yarısı ile 3. asrın ilk yarısında yaşamış olan müelliflere ait olduğunu belirtip Kur'an tarihine ve Kur'an'ın nüzul tertibine dair önemli bilgiler aktaran klasik ve modern dönem eserleri ile oryantalistler tarafından yapılan çalışmaları zikredip kısaca değerlendirmede bulunmuştur. (s. 9-18)

Kur'an Vahyinin Metinleşme Süreci ana başlığını taşıyan birinci bölümde müellif, Arap toplumunun kültürel alışkanlıkları, yazılı kültüre mesafeli oluşları, bilhassa da Mekke döneminin ilk on küsur yılı kaynaklarda aktarılan bilgilerin yeterli ve sarih olmadığı dikkate alındığında vahyin düzenli ve sistemli bir şekilde kaleme alındığı noktasında bir tereddüdün oluşması gerekirken Sünni ve Şii-İmâmî geleneklerde bu noktada herhangi bir şüphenin dile getirilmediğini belirtmiştir. (s. 19-20)

Kur'an'ın sistemli bir şekilde yazılmadığı yönündeki rivayetler bizlere bir yandan Kur'an vahyinin Hz. Peygamber ve sahabe nazarında şuan bizlerin anladığı gibi iki kapak arasına dercedilip gelecek nesillere miras olarak aktarılması gereken yazılı bir metinden ziyade anlam merkezli olarak tebliğ edilmesi gereken bir ilahi mesaj olarak algılandığını, diğer yandan sahabilerin Hz. Peygamber hayatta iken vahyin kaybolması, unutulması ve Kur'an metnine bir takım bilgilerin karışması vb. endişe taşımadıklarını gösterir. (s. 23-46)

Müellif, vahiy kâtipliği konusunu *Vahiy Kâtipliği ve Kâtiplik Sekreteryası* olarak adlandırdığı özgün, meseleyi özetleyen, birazcık da ironik olarak niteleyebileceğimiz bir başlık altında işlemiştir. Bu bağlamda vahiy kâtibi olarak zikredilen isimlere yer verip öne çıkan şahısları değerlendirmiş, vahiy kâtipleri olarak zikredilen kişilerin bu işi resmi bir görev olarak mı yoksa teberrüken mi yaptıkları meselesinin tartışmaya açık olduğunu ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in farklı yer ve zamanlarda farklı koşullarda nazil olan ayet gruplarını nüzulünden sonra birkaç vahiy kâtibinden birini yanına çağırıp tüm ayetleri tek tek yazdırdığını iddia etmenin ne kadar makul olduğunu sormuş,

yazıyla tespit edildiği iddia edilen üçte ikilik kısmın yazılı metin olarak Medine'ye kimler tarafından ve nasıl taşındığına dair net bilgiler verilmediği dolayısıyla bu iddianın birçok karanlık nokta ve tanımlanmamış alanla karşılaşmamıza yol açtığına dikkat çekmiş ve konuya dair görüşlerine yer vermiştir. Ona göre rivayetlerden hareketle Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminde yazımının teberrük amaçlı olduğu, bir yönüyle sahabenin özel Mushaf sahibi olma arzusu bir yönüyle de Kur'an'ın mesajını daha geniş muhitlere ve kitlelere iletme maksadıyla ilgili olduğu düşünülebilir. Bu doğrultuda Hz. Peygamber'in hicret sırasında hiçbir yazılı Kur'an metnini Medine'ye götürmediği, Kur'an'ın Mekke'den Medine'ye naklinin hafıza (ezber) yoluyla gerçekleştiği söylenebilir. Nitekim Medine döneminde de vahyin yazıya geçirilmesi resmi hüviyet taşımaz. Eğer aksi varit olsaydı, Hz. Peygamber'in talimatıyla düzenli ve sistemli olarak yazılan vahiyler, Hz. Ömer'in cem teklifiyle birlikte derhal hazır bulunduğu mekânlardan alınır ve Mushaf haline getirilirdi. (s. 49-58)

Müellif *Arza Meselesi ve Mahiyeti* alt başlığı altında "arz ve "muâraza" kelimelerinin anlamlarını vererek konuya giriş yapmış, meselenin belirgin olmayan noktalarına dikkat çekmiş ve Hz. Peygamber'in itikâf tecrübesinin İslam uleması tarafından "arza" diye terimleştirilip 'kontrol maksatlı Kur'an müzakeresi' olarak değerlendirildiğini ifade etmiştir. Buna göre arza meselesi; Müslüman âlim ve araştırmacılar tarafından Kur'an vahyinin her türlü tahriften korunduğunu, Kur'an metninin iç düzen ve tertibinin tevkifî olduğunu, mütevâtir ve meşhur sayılan kıraatlerin meşruiyetini Cibril'le Hz. Peygamber arasında gerçekleşen arzadan aldığını temellendirmeye yönelik kullanılmıştır. Arza esnasında kâtiplerin ayetlerdeki yazım yanlışlarını düzelttiği, mensûh ayetlerin ayıklandığı şeklindeki iddialar ise bu işin altından ancak bilgisayar ve Word programı gibi teknolojik imkânlar kullanılarak kalkılacağı unutularak üretilmiştir. (s. 60-68)

Kur'an'ın Cem'i mevzusuna gelindiğinde müellif, Caetani ve Nöldeke gibi müsteşriklerin Kur'an'ın cem'i meselesinin Yemâme savaşına bağlanmasını gerçekçi bulmadıklarını ifade edip bu tespitlerin bir çırpıda reddedilebilecek türden olmadığına dikkat çekmiştir. Daha sonra Hz. Ömer'in Kur'an'ı cem etme teklifinin gerekçesini düzen ve disiplini çok önemseyen şahsiyetinde aramanın daha doğru ve bu bağlamda ilahi kelamı bir araya toplamak suretiyle somut bir sembol oluşturmayı amaçladığından

söz etmenin daha makul olduğunu zikretmiş, Sıffin savaşını örnek göstererek de (s. 80-83) meseleler arasında dikkat çeken bir bağlantı kurmuştur.

İstinsah Heyeti ve İbn Mes'ud'un Muhalefeti alt başlığı altında müellif; tarih ve tabakat kitapları incelendiğinde, heyet üyeleri ile Hz. Osman arasında çok sıkı bağlantılar ve özel yakınlıklar bulunduğu görüldüğünü ifade etmiş, istinsah heyetinde yer alan bazı kişiler hakkında Hz. Osman ile olan yakınlığını gösteren bilgiler aktarmıştır. Bu kişiler; Zeyd b. Sâbit, Ebû Osman Saîd b. Âs, Abdullah b. Zübeyr ve Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm'dır. Bu bağlamda Hz. Osman'ın istinsah heyetini kendisine ve sülalesine yakınlık kıstasına göre oluşturduğu, dolayısıyla İbn Mes'ud'un istinsah faaliyetine yönelik serzenişlerinde çok da haksız olmadığı tespitinde bulunmanın mümkün olduğunu belirtmiş, Cevdet Paşa (ö.1895)'nın Kur'an tarihiyle ilgili risalesinden aktardığı ifadelerle de görüşünü desteklemiştir. (s. 101-111)

Lafzı Mensuh Ayetler Meselesi'ne gelindiğinde; kaynaklarda birçok ayetin kaybolup gittiği yönünde rivayetlerin yer aldığını, bu rivayetlerden hareketle de bazı Şii çevreler ile müsteşriklerin Kur'an metnine müdahalede bulunulduğu ya da Kur'an metninin otantik formuyla günümüze ulaşmadığı yönünde iddialar ortaya attığı; bu gibi sebeplerle de Sünni âlimlerin bu rivayetleri "haber-i vâhid", sübut yönüyle sahih kabul edilen rivayetleri ise "tilaveti mensûh ayet" kapsamında değerlendirildiğine dikkat çekmiştir. Fakat müellife göre, Kur'an'ın Kur'an oluğuna dair ilk bilgi kaynağımızın dahi haber-i vâhid olduğu düşünüldüğünde bu değerlendirme problemlidir. 'Tilaveti mensûh hükmü bâki' anlayışı geriye doğru tarih inşasıyla oluşturulmuş gibi görünmektedir. Zira; birçok sahabinin "Bu sure vaktiyle şu kadar ayetten müteşekkildi; bilahare ayetlerin bir kısmı ref oldu ya da bize unutturuldu" gibi beyanları sonraki Müslüman nesiller tarafından yadırganmış, nüzul döneminde sosyal akış içerisinde nesh hadisesi gayet tabii bir durum olarak algılanırken elimizdeki Kur'an metninde nâsih-mensuh ayetlerin bir arada yer alması tearuz ve tenakuz problemine yol açtığı için İslam uleması "Şu şu ayetler mensûhtur" demek zorunda kalmıştır. (s. 123-137)

Mushaf Tertibi ana başlığını taşıyan ikinci bölüme girişte müellif; bu konuda İslami kaynaklarda aktarılan bilgilerin ihtilaflı olduğunu, İslam âlimlerin tevkîfîlik, Şii çevreler ile son dönemde Richard Bell (ö.1952), Regis Blachere (ö.1973) gibi oryantalistlerin ise ictihâdîlik görüşünü savunduklarını ifade etmiştir. Daha sonra

“Mushaf” kelimesinin anlamı ve kökü hakkındaki görüşleri aktarmış ve tevkîfîlik ve ictihâdîlik iddiaları için öne sürülen delillere yer verip tercihlerde bulunmuştur. Ona göre tevkîfîliğin delili olarak öne sürülen delillerden en kuvvetlisi Hz. Peygamber’in sureleri namazda veya hutbelerde belli bir tertibe göre okuması ve buna birçok sahabinin tanık olmasıdır. Ancak bu da Kur’an’daki surelerin birçoğunun peyderpey vahyedildiği, özellikle Bakara, Nisa, Maide gibi geniş hacimli Medeni surelerin nüzulünün uzun zamana yayılmış olarak gerçekleştiği düşünüldüğünde problemlidir. Bu bakımdan Hz. Peygamber’in namazda çok geniş hacimli surelerin tümünü baştan sona okuma ihtimali zayıftır. (s. 161-183) İctihâdîliğin delili için ise Tevbe 9/128-129. ayetlerin hangi surenin neresine yerleştirileceği hususunda Hz. Ömer veya Zeyd b. Sâbit’in, “*Şayet bunlar üç ayet olsaydı müstakil bir sure yapardım”* mealindeki rivayeti göstermiştir. Ebu Bekr İbnü’l-Enbârî (ö.328/940), el-Kirmânî (ö.500/1106) ve et-Tîbî (ö.743/1343) gibi İslam âlimleri tarafından ileri sürülen; Kur’an’daki ayet ve surelerin tertibinin Levh-i Mahfûz’daki tertiple birebir aynı olduğu yönündeki iddiaların temelinde ise bir açıdan Kur’an’ı tazim ve tebcil gayreti, bir açıdan da kelâm-ı kadîm fikriyle irtibatlı kelâmî kabuller vardır. (s. 192-246)

Müellif kaynaklarda Kur’an metninin sureler halinde bölümlere ayrılmasıyla ilgili izahların sanki masa başında yazılmış bir metnin, yazar tarafından planlanması ve içindekiler kısmının oluşturulması safahatını betimler nitelikte olduğunu ifade edip bu görüşünü Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö.745/1344)’nin yaptığı değerlendirme ile desteklemiştir. (s. 219) Daha sonra müellif sure tertibine ilişkin görüşlere ve bu görüşlerin delillerine yer vermiş, ilk dönemlerde İslam dünyasında ictihâdîlik görüşü hâkim iken son dönemde tevkîfîlik görüşünün baskın hale geldiğini belirtmiştir. Bu durumun temel saiklerinden biri olarak da oryantalistik iddialara savunmacı reflekslerle cevap verilmesini göstermiştir. (s. 245-248)

Üçüncü bölüme gelindiğinde müellif Hadiye Ünsal *Nüzul Tertibi* ana başlığını taşıyan çalışmasının *giriş* kısmında; klasik dönemde tefsir yazımında Mushaf tertibinin esas alınıp nüzul tertibine göre tefsir yazma ihtiyacı hissedilmediği; İbn Habîb en-Nîsâbûrî (ö.406/1015)’nin *Kitabu’t-Tenbih ala Fazli Ulumi’l-Kur’an* adlı eserinde ayetlerin ve surelerin ne zaman nerede indiği meselelerine yer vermesinin yanı sıra Mekke ve Medine dönemlerini ilk, orta ve son safha şeklinde kategorize edip nüzulle

ilgili bu detayları bilmenin önemini vurgulamasına rağmen geleneksel tefsir tarzında bir değişime yol açmadığını ifade etmiştir. Bunun nedeni olarak Mushaf tertibine kutsiyet atfedilmesi ve tertibin mu'ciz kabul edilmesini göstermiş, tefsirde Mushaf tertibine riayet geleneğinin Kur'an'daki her bir ayetin referans metni olarak kullanılmasıyla alakalı olduğunun söylenebileceğini belirtmiştir. Modern döneme gelindiğinde nüzul tertipli tefsirlerin Müslüman âlimler arasında revaç bulmasının nedeni olarak Mustafa Öztürk'ten aktardığı; İslam dünyasında 'öze dönüş söylemi'ni ve müsteşriklerin Kur'an metniyle ilgili tarihlendirme çalışmalarını göstermiştir. (s. 252-253)

Müellif erken dönem sahabeye isnat edilen nüzul tertipleri arasında Hz. Ali, Hz. Osman ve İbn Abbas'a isnat edilen nüzul tertiplerine yer vermeden önce bu sahabilere dair özet bilgiler vermiş daha sonra bu sahabilere isnat edilen nüzul tertibi listesini tablo halinde sunmuş ve tertibe yönelik değerlendirmelerde bulunmuştur. Müellife göre İbn Sad'(ö.230/845), Şehristânî (ö.548/1153) ve Arthur Jeffery gibi kişilere ait muhtelif kaynaklarda Hz. Ali'ye birden fazla nüzul tertibi nispet edilmesine rağmen bunların hiçbiri sağlam delillerle temellendirilmemiştir. Tabiine nispet edilen nüzul tertipleri olarak Câbir b. Zeyd, İkrime tarikiyle gelen Hasan el-Basrî, İbn Şihâb ez-Zührî ve Muhammed b. Nu'mân b. Beşîr'in tertiplerini zikredip bu tertipleri tablolar halinde vermiştir. Mukâtil b. Süleyman'ın ricaline atfedilen nüzul tertibi ile İbn Vâkıd ve Ca'fer es-Sâdık'a atfedilen tertipler de tabiinden sonraki nesillere ait nüzul tertibi olarak aktarmıştır. Klasik dönem için, muhtelif nüzul tertiplerinin senetsiz olarak aktarıldığını belirttikten sonra Mâverdî (ö.450/1058) ve Ebü't-Tâhir Mecdüddîn el- Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), Hâzin (ö.741/ 1341), Zerkeşî, Burhanüddin el-Bikâî (ö.885/1480) ve Kadı Hüseyin el-Diyârbekrî (ö.990/1582)'nin naklettiği nüzul tertibini aktarmıştır. (s. 261-299)

Modern Dönem'e gelindiğinde müellif; bu dönemde Kur'an'ın nüzul süreci ve tertibinin İslam dünyasında yoğun bir merak ve ilgi konusu olduğunu ifade edip bunun sebebi olarak Kur'an araştırmalarında oryantalistik gelenekten etkilenmeyi göstermiştir. Buna göre etkilenmenin göründüğü bariz konulardan biri Kur'an'ın nüzul evrelerinin belirlenmesi ve en azından sure düzeyinde tarihlendirilmesidir. (s. 300)

Daha sonra müellif Müslüman âlim ve araştırmacılarının nüzul tertibine dayalı meal ve tefsir çalışmalarının ilk olarak Hindistan ve Mısır coğrafyalarında başladığını

ifade edip Hint alt kıtası içinde Mirza Ebü'l-Fazl (ö.1956)ve Kadiyaniliğin Lahor kolunun lideri Mevlana Muhammed Ali (ö.1951)'yi; Mısır'da Seyyid Kutub (ö.1966) ve Aişe Abdurrahman Bint Şati'(ö.1998)yi bu yöntemle eser verenler; Bint Şati'nin takip ettiği yöntemin fikir babası eşi Emin el-Huli (ö.1966) ve Yusuf Râşid'i bu metodun savunucu-önericileri, Abdullah Draz (ö.1958)'ı da bunların aksine Mushaf tertibini savunan araştırmacılar olarak zikretmiştir. Muhammed İzzet Derveze (ö.1984), Molla Huveyş (ö.1978), Abdurrahman Habenneke el-Meydani (ö.2004), Es'ad Ahmed Ali, Muhammed Abid el-Câbirî (ö.2010) gibi birçok ismi de İslam dünyasının farklı coğrafyalarında çalışma yapan ve eserlerinin tamamı yayımlanmış olanlar olarak saymış, daha sonra da bunlar arasından Mevlana Muhammed Ali, İzzet Derveze, Molla Huveyş, Abdurrahman Habenneke, Es'ad Ahmed Ali, Câbirî ve Abdülmüteâl es-Saîdî'nin çalışmalarına dair özet bilgiler verip nüzul tertiplerini tablo halinde sunmuştur. Bu bağlamda müellifin söylediklerinden dikkat çekenleri özetleyecek olursak; Muhammed Ali *The Holy Qur'an with English Trasnlation and Commentary* meal-tefsirinde sureleri tarihlendirme konusunda oryantalistik çalışmalardan önemli ölçüde faydalanmış, kronolojik çalışmanın mümkün olmadığını söylemesine rağmen birçok ayet ve surenin tefsirinde Mekki-Medeni ayrıma başvurup değerli tespitlerde bulunmuştur. Abdurrahman Habenneke *Meâricü't-Tefekkür ve Dekâikü't-Tedebbür* adındaki nüzul tertibine göre hazırlamış olduğu on beş ciltlik tefsirinde nüzul tertibini esas alma gerekçesini; Kur'an vahyinin insan ve toplumu eğitme yolunu tespit ve bu bağlamda ilahi rehberliği daha iyi anlayıp kavramak olarak açıklamıştır. Es'ad Ahmed Ali de *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Müretteb* isimli surelerin nüzul tertibine göre ele aldığı tefsir çalışmasında bu yöntemi takip etmesindeki amacını; Hz. Peygamber tarafından tatbik edilen eğitim modelini ortaya çıkarmak ve İslam davetinin gelişim safhalarını açıklık kazandırmak, şeklinde özetlemiştir. Bu dönemle ilgili son olarak Câbirî'nin üç ciltlik *Fehmü'l-Kur'ani'l-Hakim* ve Saîdî'nin *en-Nazmu'l-Fenni fi'l-Kur'an* adlı eserlerine dair bilgiler aktarmıştır. (s. 301-316)

Apokrif Mushaflardaki Nüzul Tertibi alt başlığı altında ise Hindistan'ın Bankipur şehrinde 20. asrın ilk yıllarında, bazı ayetlerin Şii versiyonlarını içeren yazma bir Mushaf bulunduğunu ifade edip bu mushafta nüzul sırasına göre dizilmiş sure listesini tablo halinde vermiştir. Daha sonra Cumhuriyet dönemi Türkiye'sindeki nüzul tertipli

çalışmalar olarak merhum M. Zeki Duman'ın *Beyanu'l-Hak: Kur'an'ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri* adlı üç ciltlik tefsiri, Mustafa İslamoğlu'nun *Nüzul Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'an: Gerekçeli Meal-Tefsir* adlı eseri, Şaban Piriş'in *Kur'an Yolu İniş Sırasına Göre Anlam ve Tefsir* adlı çalışması ile Hakkı Yılmaz'ın *Nüzul Sırasına Göre Tebyinu'l-Kur'an İşte Kur'an* adlı on bir ciltlik eseri zikretmiştir. Bu eserlere vücut veren temel faktörü de Mustafa Öztürk'ün *Nuzûl of the Qur'an* adlı çalışmasından aktarmıştır. Buna göre temel sebep; "Kur'an bize yeter" anlayışıdır. Fakat bu anlayıştaki çevrelerce Hz. Peygamber ve sîretini temel almayı gerektiren meal-tefsir çalışmasının dikkate alınmasının ironik olduğu ifade edilebilir. (s. 317-318)

Son olarak *Değerlendirme ve Sonuç* kısmında müellif, çalışmasını özetlemenin yanı sıra değerli tespitlerde bulunmuştur. Buna göre; İslami kaynaklardaki bilgiler ışığında Hz. Peygamber dönemine ait bir nüzul tertibinden söz edilemediği gibi ittifakla kabul gören bir tertip de bulunmamaktadır. Bununla birlikte tüm ayet ve surelerin ne zaman nazil olduğuna dair yeterli bilgiye sahip olmamamız bir yana sahip olduğumuz bilgilerin de sahihliğinin şüpheli olması gibi nedenlerle ittifakla kabul gören bir tertip oluşturulmasının da imkânı yoktur. Nakledilen nüzul tertiplerinin birçoğunun tabiinden gelmesi, bu dönem neslinin Kur'an'ı yazılı bir metin olarak anlama ve yorumlamada karşılaşılan zorlukları aşmak için nüzul tertibini bir çözüm olarak görmüş, Kur'an'ın asıl mana ve mesajını yakalayabilmek için bu tarihi yeniden inşa etmeyi amaçlamış ve bu yöntemin gerekliliğine inanmış olabileceklerini gösterebilir. (s. 319-322)

Genel olarak; Mustafa Öztürk'ün sadece klasik dönem değil son dönem kaynaklarına da müracaat ederek, ele alınan konunun problemli noktalarını ortaya koyduğunu, bu konudaki görüşleri, genel kabulleri, varsa oryantalistlerin görüşlerine yer verdiğini, Müslüman araştırmacıların bazı saiklerle iddia ettiği mesnetsiz görüşleri ciddi eleştirilere tabi tuttuğunu, makul değerlendirmelerde ve tercihlerde bulunduğunu, bunu da sade bir dil ve anlaşılabilir bir üslupla yaptığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte bilgilerin dağınık bir şekilde ve mükerrer olarak karşımıza çıktığını da ifade etmemiz gerekir.

Çalışma iki ayrı müellif tarafından kaleme alınmış olsa bile bölümlerde aktarılan bilgilerde tutarlılık gözlemlenmekte; "Kur'an Vahyinin Metinleşme Süreci", "Mushaf Tertibi" ve "Nüzul Tertibi" bölümleriyle, bazı konular sadece problemli noktalarıyla

özet şeklinde ele alınmış olsa da Kur'an Tarihi'nde ele alınması gereken konuların işlendiği hissini vermektedir. Bu yönüyle bizim göre bildiğimiz kadarıyla Muhammed Hamidullah[1] ve İsmail Aydın'ın[2] çalışmalarından ayrılmaktadır. Hadiye Ünsal, kaleme aldığı *Nüzul Tertibi* başlığını taşıyan üçüncü bölümde; Tâbiînden sonraki nesillere ait nüzul tertibi, klasik ve modern dönem alt başlıkları altında nüzul tertiplerini aktarması ve değerlendirmesiyle Esra Gözeler tarafından yapılan *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*[3] adlı çalışmadan ayrılmakta ve alana katkı sağlamaktadır. Mustafa Öztürk'ün de ifade ettiği üzere çalışma, Kur'an tarihi yazımının resmi inkılap tarihinden pek farklı olmadığını göstermeyi ve bu hususta farkındalık oluşturmayı hedeflemiştir. Eserin bu hedefi gerçekleştirebilecek nitelikte ve akademik hüviyete sahip olduğunu söyleyebilir, bu konularda akademik çalışma yapmayı düşünenlere alanın problemli-karadelik olarak nitelenebilecek noktalarını gözler önüne sermesiyle önemli katkılar sağlayacağı kanaatinde olduğumuzu belirtebiliriz.

---

[1] Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, Bütün Eserleri, ter: Abdülaziz Hatip, Mahmut Kanık, ed. Ahmet Baydar, Beyan Yayınları, İstanbul 2016.
[2] İsmail Aydın, *Kur'an Tarihi*, Tibyan Yayıncılık, İzmir 2014.
[3] Esra Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, Kur'an Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2016.